

ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ,

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԹԻՒ ԺԱ.

ՏԱՐԻ ԻԱ.

ՆՈՅՆԻՄԻՐ 30

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՐԹՐԻՆ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ.	ՈՂՈՐՄԱԾ Սամարացի	643
ՊԱՏՄԱԿԱՆ	ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ Հայտանի (Շարունակ.) Թարգմ. Պ. Պ.	656
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.	ԿԻՐԱԿՈՒԱՅ ՀԱՆԳՍՏՈՒԹԻՒՆԸ (Թարգմ. շարունակ. և լեզվ) Բժ. Մ. Զարգարեան ՄԱՐԴՈՒՍ տարբերութիւնը կենդանուց (Շարունակ. Թարգմ.) Ս. Տ. Գաբրիէլեանց	666 675
ԱԶԳԱՅԻՆ.	Ամենայն Հայոց Մակար Կաթողիկոսի ճա- նապարհորդութիւնը (Շարունակ. և լեզվ) — Զորրորդ տարեգարձ Վեհ. Հայրապետի. — Կ. Պօլսոյ Պատրիարքի առթիւ. — Լուրեր. — Նովիրատուութիւնք.	682
	ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ	721
	ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ	

ՎԱՂԱՐՁԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՇՆԻ.

ՌՅԼԷ—1888

1889 թ.

„Մ Ո Ւ Ր Ճ“

ՔԵՂԵՎԵԿԱՆ—ՀԵՍՏԵԿԵԿԱՆ—ԳՐԵԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր Ը

Կը հրատարակուի հետևեալ ծրագրով

1. Յօդուածներ գրահան, տնտեսական, իրաւական, պատմական և հոգեւոր բովանդակութեամբ: 2. Բանասիրական՝ վէպեր, պատմութիւններ, դրամաներ, ոտանաւորներ, երգիծաբանութիւն, 3. Յօդուածներ Կովկասեան կեանքի հասարակական խնդիրներից: 4. Թղթակցութիւններ Ռուսաց տնտեսական և Արտասահմանի զանազան տեղերից: 5. Յօդուածներ գիտութեան զանազան ճիւղերից: 6. Գրախօսութիւն և Գննադատութիւն: 7. Հաշիւներ այլ և այլ ընկերութիւնների նիստերի: 8. Թատրոն, Երաժշտութիւն, Գեղարուեստ: 9. Տեսութիւն ներքին և արտաքին քաղաքական անցքերի: 10. Ներքին և արտաքին Բրօնիկոն և զանազան լուրեր: 11. Յայտարարութիւններ: «Մ Ո Ւ Ր Ճ» ամսագիրը լինելու է մեծադիր, քառաձալ: Իւրաքանչիւր համարուենենալու է 8-ից մինչև 10 տպագրական թերթ, որ նոյնն է թէ 128-ից մինչև 160 երես: Բոլոր 12 համարները կըկազմեն երկու հատոր շուրջ 1800 երեսով: «Մ Ո Ւ Ր Ճ» - ի ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ՝ տարեկան 10 բուլբի, կէս տարուան՝ 6 բուլբի կանխիկ վճարելի: Փոստի ծախքերը կրում է խմբագրութիւնը:

Խմբագրութիւնը գտնվում է՝

Тифлисъ, Гановская ул., домъ Іоаннисіани,

Ուրիշ տեղերից դիմում են ուղղակի՝

Тифлисъ, въ Редакцію журнала «МУРТЧЪ».

Խմբագիր—Հրատարակիչ ԱԻԵՏԻՔ ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ

Նորին Օծութիւն Վեհափառ Հայրապետն Ազգիս
Տիկիսից Հոկտեմբերի 18ին՝ Նորին Կայսերական Մե-
ծութեան Քաղաւոր Կայսեր և Նորա Օգոստափառ
ընտանեաց նոյն ամսոյ 17ին սպառնացած վտանգից
Նախախնամութեան շնորհիւ ազատուելու առթիւ՝
հետեւալ հեռագիրն էր ուղղած Ներքին գործոց Տ.
Նախարարին՝ Նորին Մեծութեանը ղեկուցանելու
համար:

“ Հնորհիւ Նախախնամութեան Լմե-
նաբարձրելոյն, վտանգն, որ սպառնայր
կենաց Ձերդ Մեծութեան և Օգոստա-
փառ Ընտանեացդ, ի զերև ել՝ յուրախու-
թիւն և յերջանկութիւն հաւատարիմ հը-
պատակաց Ձերոց. Տէր Լստուած յայտ-
նեաց զողորմութիւն իւր և զսքանչելիս,
լսելով ջերմ աղօթից բնակաց Ձերով
այցելութեամբ բաղդաւորեալ Կովկասու:
Հայաստանեայցս եկեղեցի և Եզչն Հայոց
անդադար վերառաքեն զաղօթս իւրեանց
յԱթոռ Լմենաբարձրելոյն, վասն պար-
գեւելոյ Ձերդ Կայսերական Մեծութեան
և Օգոստափառ Տանդ զմեծութիւն, ըզ-
փառս և զերկարութիւն աւուրց:

Ի պատասխանի այս հեռագրի Նորին Օծութիւնն
ստացաւ Կովկասու Գլխաւոր Կառավարչապետից հա-
մարաւ 10.881 հետեւեալ գրութիւնը:

Թագաւոր Ասյորն ի վերայ ամենաՏր-
պատակօրէն զեկուցման Տեազրի Չերդ
Սրբութեան ուղղելոյ յանուն Տ. Նախա-
րայի ներքին գործոց՝ ի պատճառս Տրա-
շալի ազատութեան Նոցին Ասյսերական
Մեծութեանց և Օգոստափառ Արդւոց
Նոցին ի փորձանաց ի ժամ խորտակման
Ասյսերական գնացից երկաթուղոյ ի 17
Հոկտեմբերի, ամենողորմածաբար բարեճա-
ճեցաւ իսկական ձեռամբ իւրով մակագրել
«ԻՍՐՏԻ ԵՆՈՐՀԵԿԵԼ ԵՄ»:

«Չայս բարձրագոյն շնորհակալութիւն
Հասոցանելով ի դիտութիւն Չեր և յան-
ձրն առնելով զիս հովուապետական աղօ-
թից Չերոց, պատիւ ունիմ լինիլ

Չերդ Սրբութեան

ամենախոնարհ ծառայ

ԻՇԽԱՆ ԴՈՆԴՈՒԿՈՎ ԿՈՐՍԱԿՈՎ:

Ստացաւ 1881 թ. 10-11-ին
Հոկտեմբեր 17-ին

ՆՈՐԻՆ ՎԵՇԵՓԸՌՈՒԹԻՒՆ ԵՒՅՐԱՅԻՆ ՊԵՏՐՈՍԻԱՆ ԿԵԹՈՒՂՈՍՈՍՆ
ամենայն Հայոց յայտնէ զգոհունակութիւն
այնոցիկ եկեղեցական և աշխարհական ան-
ձանց, որք ի ցոյց որդիական անկեղծ զգաց-
մանց սրտից իւրեանց՝ փութացեալ էին
շնորհաւորել զՏօն չորրորդ տարեդարձի
(Ծման Իւրոյ և օրհնէ զամենեսին Իւրով
Հայրապետական օրհնութեամբ, մաղթե-
լով ի Տեառնէ վասն ամենեցուն զբարօ-
րութիւն կենաց ըստ հոգւոյ և ըստ մար-
մնոյ:

Handwritten text in a cursive script, likely from a 17th or 18th-century manuscript. The text is arranged in approximately 10 lines, though it is extremely faded and difficult to decipher. It appears to be a formal letter or a record of some kind, given the structured nature of the lines.

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻՒ ԺԱ. — ՇԻՋԱՆ ԻԱ. 1888 ՏԱՐԻ ԻԱ. ՆՈՅԵՄ. 30

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՈՂՈՐՄԱԾ ՍԱՄԱՐՈՅԻ

(ՂԱՀԱՊ Ժ. 25—38)

« Եւ ահա յարեալ ոմն օրինական՝ փորձէր զնա և ասէր. Վարդապետ, զի՞նչ գործեցից՝ զի զկեանս յաւիտենականն՝ քառանգեցից: Եւ նա ասէ. ցնա, յօրէնս զի՞նչ. պրեալ է, որպէս ընթեռնուս. նա պատասխանի ետ և ասէ. սիրեցես զՏէր Աստուած քո յամենայն սրտէ. քու մէջ, յամենայն տանիք. քու մէջ և յամենայն զօրութենէ. քու մէջ և յամենայն մատոյ. քոց, և զընկեր

քո իբրեւ զանձն քո: Եւ ասէ ցնա. ուղիղ ետուր զպատասխանիւր, զայդ արա եւ կեցցես: Նա իբրեւ կամեցաւ զանձն արգարացուցանել՝ ասէ ցՅիսուս. եւ ով է իմ ընկեր: Պատասխանի ետ Յիսուս եւ ասէ. այր մի իջանէր յերուսաղեմէ յերիքով, եւ անկաւ ի ձեռս աւազակաց, որք մերկացուցին զնա, եւ վէրս ի վերայ եղին, թողին կիսամահ եւ գնացին: Դէպ եղև քահանայի միջ իմանիլ ընդ նոյն ճանապարհ, եւ տեսեալ զնա՝ զանց արար: Նոյնպէս եւ Ղևտացի մի եկեալ ընդ նոյն տեղի, ետես՝ եւ զանց արար: Սամարացի ոմն ճանապարհորդեալ՝ եկն ընդ նոյն առ նովաւ, եւ տեսեալ զնա՝ գլխացաւ: Եւ մատուցեալ պատեաց զվէրս նորա՝ արկեալ ի վերայ ձէթ եւ գինի, եւ եղեալ ի վերայ պաշտու իւրոյ՝ ած զնա ի պանդուխտի, եւ դարմանեաց զնա: Եւ ի վաղիւ անդր իբրեւ ելանէր անտի, հանեալ ետ ցտանդոսկապեան երկուս դահեկանս, եւ ասէ, դարման տար դմա, եւ զոր ինչ ծախեսցես ի դա, ի միւսանգամ՝ գալստեան իմում՝ հատուցից քեզ: Արդ՝ ո՞ր յերկոցունց ի նոցանէ թուի քեզ մերձաւոր լեալ անկելոյն ի ձեռս աւազակաց: Եւ նա ասէ. որ արար զողորմութիւն ի վերայ նորա: Ասէ ցնա Յիսուս, երթ եւ դու արա նոյնպէս: »

Ճշմարտութիւնը քարոզողը ոչ մի ժամանակ բարեկամ չէ ունեցել: Մարդկութեան երջանկութեան համար Գողգոթա բարձրացող Աստուածորդին անգամ բարեկամներ չունեցաւ իւր երկրաւոր կեանքի ընթացքում, որովհետեւ նա երկընթից էր խօսում—Ճշմարտութիւն էր քարոզում: Բարձր դասակարգը՝ հրէից արիստակրատիան՝ փարիսեցիները, որոց սխալները նա շարունակ նկատում էր, նոցա կեղծ եւ ապօրինի վարմունքը քննութեան ենթարկում եւ մերկացնում ժողովրդի առաջ, բնականաբար չպիտի սիրէին եւ ոչ մի ջանք չէին խնայի իրանց դիմակը վերցնուին խորտակելու: Նրանք ամենայն միջոց գործ դրին նորա վարկը ժողովրդի առաջ կոտորելու. յետեւից ընկած ամենուրեք հալածում էին, բամբաստում եւ զրպարտում: Երբեմն փորձելու համար զանազան հարցեր էին առաջարկում, որպէս զի նորա բերնիցը մի խօսք լսեն, մատներին փաթաթեն որպէս փառս եւ բամբասեն իւր ունկնդիրների առաջ: Հենց այդ տեսակներից մինը՝ մի օրինական էր, որ տեղիք տուեց ճշմարտութեան համար

Գողգոթա բարձրացող Նազովրեցուն ասելու կարգացած առակս:

Մի անգամ Քրիստոսի 70 աշակերտները դարձել էին և պատմում էին թէ ինչպէս Տիրոջ անունով բժշկութիւններ էին անում: Քրիստոս հոգեով հրճւում է և փառաբանում է երկնաւոր Հօրը, որ նա իւր իմաստութիւնը այս տղաների ձեռքովն է տարածում. (Դուկաս Ժ. 21.), որ նա իւր սէրը՝ այս սրտով մանուկների միջոցով է բաժանում, ուստի երանի տուեց նորանց ասելով— երանի՛ ձեր աչքերին և ականջներին, որովհետեւ դուք պեսնում և լսում էք այն, ինչ որ շատ մարգարէներ և թագաւորներ ցանկացան տեսնել և լսել, բայց չկարողացան: Փրկչի խօսքը վերաբերում էր իւր հաւատացեալներին— նա երանի էր տալիս իւր ունինդիրներին՝ իրան սրտով հաւատացեալներին, որոց և խոստանում էր երկնքի արքայութիւնը: Մի օրինական, որը նոյնպէս ներկայ էր այս խօսակցութեան և որի կարծիքով Մովսիսի օրէնքը կատարողը միայն կարող է երկինք գնալ, իրան նկատողութիւն է համարւում, ուստի և ցանկանում է Քրիստոսի կարծիքն իմանալ այդ մասին, դորա համար էլ, այս փորձական հարցն է առաջարկւում ասելով. « Զի՞նչ արարից, զի զկեանս յաւիտենական ժառանգեցից »: Քրիստոսն իբրեւ նորան պատասխան երկրորդ հարցն առաջարկեց. « Յօրէնս զի՞նչ է գրեալ »: Իսրայէլի վարդապետ, դու որ ամենայն օր կարդում ես սուրբ Գիրքը և մեկնում ժողովրդին, այդ մասն ի՞նչ է գրած: Օրինականը ճիշտ պատասխան տուեց. « Սիրեսցես զՏէր Աստուած քո յամենայն սրտէ քումովէ և զընկեր քո իբրեւ զանձն քո »: Գնո՛ւ և այդպէս էլ « քա», ստաց Քրիստոս և ոչ թէ լոկ խօսքով միայն քարոզիր, ինչպէս մինչև այսօր արել ես, ու կժառանգես երկնքի արքայութիւնը: Օրինականին ծանր էր բազմութեան առաջ յաղթուած երեւալ, սկսեց իրան չհասկանալու տալ և նոր հարց առաջարկեց ասելով. « Սէ ո՞վ է իմ ընկեր »: Ես չգիտեմ թէ իմ ընկերն ո՞վ է, որ նորան սիրեմ և արքայութիւն գնամ, Առբք գրքում այս բանը պարզ չէ գրած: Այն հարցին, թէ ո՞վ է իմ ընկերը՝ Փրկչը պատասխանում է ոչ թէ համառօտ և չոր ու ցամաք խօսքերով, այլ մի ընդարձակ և իրական օրինակով, ու վերջն օտրպում է օրինականին, որ ինքն իրան պատասխանէ և

պատասխանում է : Ահա նորա պատասխանը — «Որ արար զսղորմութիւնս, այսինքն նա, որը գթաց, սղորմաց իւր նմանին՝ իւր ընկերին, Բայց ով է մեր ընկերը: — Նա՛, որ օգնութեան կարօտ է՝ առանց բացառութեան. նա՛, որը ճանապարհի վերայ ընկած է՝ և որի մօտով մենք անցնում ենք ու հեռանում: Այս հարցն ուշադրութեան արժանի է և արժէ սորա վերայ մտնաւորապէս խօսիլ, ուրեմն քննենք նախ՝ ով է մեր ընկերը՝ Բրդասարը և երկրորդ՝ «Ին է ճշմարիտ ընկերական սէրը, որով Բն+ պիտի օգնեն»:

Ո՞Վ Է ՄԵՐ ԸՆԿԵՐԸ՝ ՄԵՐՁԱԻՈՐԸ:

Արդեօք յայտնի է ձեզ, թէ ոչ, քրիստոնեայ եղբայրներ, որ քրիստոնէութիւնը առաջինը գտաւ այս հարցի պատասխանը՝ Նախ քան զՔրիստոս՝ գրեթէ բոլոր մարդկութիւնը՝ ամբողջ հիթանոսական աշխարհը համոզուած էր, որ սիրել կարելի է միայն իւրայիններին, միւսներին ոչ թէ չպիտի սիրել, այլ ևատել: Նոյն իսկ հրէութիւնը շատ հեռի չէր հիթանոսաւորի հասկացողութիւնից: Քրիստոնէութիւնն առաջինը էր, այն, որ մարդոց մօքերը հաշտեցրեց օտարներին և սիրելու և միջև անգամ թշնամուն: Քրիստոնէութիւնն էր այս առապաւններ հարթողը, լեռներ խոնարհեցնողը, Քրիստոնէութիւնն էր, որ խորտակեց, քանդեց այն անջրպետը և աստուածային պատկեր կրող էակներին մօտեցրեց միմեանց և գոչեց հերոսաբար — դուք ամենքդ էլ մի էք, միևնոյն Աստուծոյ որդիք, եղբարք միմեանց: Եւ ինչ խաբի ոչ հրէի և ոչ հիթանոսի. . . . չկայ հրէայ և հիթանոսի ծառայ և տէր, սորուկ և ազատ, դուք ամենքդ էլ կրում էք ձեր երեսին երկնաւոր Հօր գրօշմը, ամենքդ էլ եղբայրներ էք, հաւասար էք: Եւ ինչ որ հրէաներին վաղուց յայտնի էր «սիրեսցես զընկեր քո իբրև զանձն քո»՝ թէև սա շատ հին խօսք էր և գրուած էր Մովսիսի Ա. գլխի ԹԹ. գլխի 18-րդ խոսքի մէջ, բայց և այնպէս Փրկիչն իրաւունք ունէր Յովհաննու բերանով ասելու «Աստուծոյ իմանալով ձեզ, զի սիրեսցիք զմիմեանս, որպէս ևս ձեզ»: Այնպէս նոր պատուիրան էր՝ որովհետև լոկ Խօսք չէր միայն քստահոյն, այլ կոմք: Գրք էր պարունակում իւր մէջ, Այս քաղաքի արքան իմացաւ Քրիստոսի Բնեալ պատէր, գրքերի մէջ

միայն գրում և կարգացում էր։ բայց սորա Գրքադրութիւնը քրիստոնէութեանն ենք պարտական, քրիստոնէութեանն հիմնադիր մեր Տէր Յիսուս Քրիստոս կենդանի օրինակով ցոյց տուեց աշխարհին, թէ կարելի է այդ և պէտք է։ Սա նոր օրէնք, նոր պատուիրան է, որովհետեւ միւսներին նման աչառակ չէ։ Եւ այլ ներքին իրաւութիւն, որտեղից բխում են, սկիզբն են առնում բոլոր բարի ցանկութիւնները, ազնիւ կամեցողութիւնները։ Նա լաւ է ճշմարիտ բարոյականութեան և պայծառ, որով ամենայն յանցանք ներում է. նա նոր է և կառարեալ, որովհետեւ իւր մէջ սէր է պարունակում «լրումն օրինաց սէր է». Նա նոր է վերջապէս իւր գործադրութեան և տարածման կողմից—այս սէրը մի անհատի չէ վերաբերում. այլ ամէնին։ Ահա հենց այս կէտն է, դէպի որը Փրկիչը կոմենում է առաջնորդել օրինականին՝ իւր այս պարզ, կենդանի և կեանքի մէջ ամենից յաճախ պատահող ժողովրդական առակի միջնորդութեամբ։

«Եւ քի է իմ ընկեր»։ Այս գաղափարի մասին հրէաները շատ սահմանափակ հասկացողութիւն ունէին—հրէի ընկերը իւր հաւատակիցը, իւր ազգի որդին՝ հրէան էր միայն. հարեան հեթանոս Փղշտացին, Քանանացին, Մադիամացին, Եգիպտացին, Ամոյէկացին, և Մովնացին և Ամոյրհացին բոլորն էլ համարուում էին Աստուծոյ թշնամի, ուստի և ոչ բարեկամ՝ ընտրեալ ազգի։ Հրէից կարծիքն, այս, սահմանափակ էր ընկերի՝ մերձաւորի սիրոյ վերաբերութեամբ—նրանք իրանց համարում էին բոլոր ազգերի մէջ Աստուծոյ ընտրեալ, բարեպաշտ ժողովուրդ։ «ազգ սեպհական», Եհովայի ճշմարիտ ծառաներ, իրանց հեռու էին պահում, իտրշում էին հարեան ազգերից, նրանց անառտուած էին համարում, ուստի և երկնային պառփի արժանի։ Այսպէս Քրիստոսի ժամանակ հրէաներն այն կարծիքի էին, որ ընկերին միայն պիտի սիրել, իսկ թշնամուն ստել, որի դէմ և մարալնչում Քրիստոս անելով, «Բայց ես ասեմ ձեզ, սիրեցէք զթշնամիս ձեր, բարի արարէք ատելեաց ձերոց»։ Գարու գիտութեան ղեկավար յոյնն անգամ ոչնչով չէր անբերւում այս կոյմից։ Շնորհակալ եմ քեզանից, ով երկինք, այսպէս խօսեց միանգամ նոցա իմաստունը, որ ես որպէս մարդ և ոչ որպէս կենդանի, յայնքն յոյն կամ բարբարոս եմ ծնել, ինչպէս որ հրէի համար անհատաւոր։ այսպէս և յոյնի համար արեւոր, ան-

լայկայաքը, ճաշակ լռանեցողը արհամարհանքի արժանի էր — անարժան սիրոյ՝ կարեկցութեան:

Բայց ո՞ր է մեր ընկերը՝ մերձաւորը ըստ քրիստոնէութեան վարդապետութեան: Հարցը երկուսի ուլտը է. բաժանել — ո՞վ է ընկերի՝ մերձաւորի սիրուն կարօտ և ո՞վ պէտք է ցոյց տայ ընկերի սէրը:

Ո՞վ է ընկերի՝ ՄԵՐՁԱՒՈՐԻ ՍԻՐՈՒՆ ԿԱՐՕՏ:

Մեր առակի մէջ նա, որը Երուսաղէմից Երիքով էր գնում և աւաղակների ձեռքն ընկաւ: Սորանից աւելի մենք ոչինչ չգիտենք նորա մասին: Արդեօք նա ի՞նչ ազգութեան էր պատկանում կամ ի՞նչ կոչումն ունէր, բարեպաշտ ոմն էր, թէ մեղաւոր, ուսեալ, թէ անկիրթ, ականաւոր ոմն, թէ գութհիլ՝ նոյնպէս ոչինչ չգիտենք: Արդեօք օգնութեան արժանի էր, թէ ոչ, մենք այդ ևս չգիտենք և չգիտենք և չգիտենք և չգիտենք, այդ հարցով չպիտի երբէք հետաքրքրուենք: Հենց դորա համար էլ Փրկիչն ատում է «այր մի», մէկ մարդ: Մեր բոլոր առաջարկած հարցերին նա մի պատասխան է միայն տալի — մէկ մարդ՝ ոչ թէ ծանօթ, այլ բոլորովին անծանօթ: Նա ընկած է փոշու մէջ հազիւ կարելի է նկատել, որ նա կրում է իւր դէմքի վերայ մարդկային պատկեր: Նա մի մարդ էր, որը կրում էր աստուածային կնիք իւր դէմքի վերայ. նա ևս մեր եղբայրներից միմէն էր: Այո՛ նա մի մարդ էր, որն ընկել էր աւաղակների ձեռքը — իւր հարազատ եղբայրները՝ իւր ազգի որդիքը յարձակուել էին նորա վերայ կողոպտել, մերկացրել, վիրաւորել, կիսակենդան թողել և գնացել: Վիրաւորեալը Երուսաղէմից Երիքով էր գնում: Այս տարածութիւնն անապատ էր, հարուստ այրերով և լեռնային ծածուկ անապատարաններով, այս տարածութեան մէջ ի՞նչ եղեռնական գործողութիւն ատես, որ չէր կատարուիլ: Անթիւ անմեղների արիւն թափվել էր նորա իւրաքանչիւր քայլադիտութեամբ, ամեն մի անկիւն վկայ էր անթիւ չարագործութեանց: Ուստի և ժողովուրդն իրաւամբ անուանում էր նորան արեան անապատ, արեան ճանապարհ, արեան պղպատ:

Բայց մի թէ այս սրեան ճանապարհը Երիքովի և Երուսաղէմի

մէջն է միայն: Արդեօք սա աշխարհի ճանապարհը չէ՞, այդ մի-
 ւնայն վտանգը ամենիս էլ չէ՞ պատահում: Նայենք ուշադրաւ-
 թեամբ մեր շուրջը—քանի քանի վիրաւորուածներ ընկած են
 աշխարհիս այդ ամայի տարածութեան վերայ: Արդեօք մենք
 մարդիկ չե՞նք, որ յարձակում ենք իրար վերայ, վիրաւորում
 կիսակենդան թողնում և հեռանում: Գիտէ՞ք թէ քանի քա-
 նիսը ընկնում են վիրաւորուած և պառկած են այդ արիւնոտ
 փոշու մէջ և անօգնական մնում: Բայց գիտէ՞ք ինչո՞ւ: Որով-
 հետեւ մեզանից ոչ ոք չէ մերձենում նրանց և օգնութեան
 ձեռն կառկաւում և եթէ մերձենում է, սառնասրտութեամբ
 տեսնում և հեռանում է քահանայի և զեւտացու նման, որով-
 հետեւ ոչ ոք մարդասիրութիւն չէ ցոյց տալիս մարդկային ան-
 գըթութեան գէմ, որովհետեւ մեր աչքը անբաղդներին տես-
 նելու սովորութիւն չունի, որովհետեւ մեր սրտի զգացման լա-
 ըերը այնքան ժանգոտել են, որ թշուառի կողկողանքի առաջ
 չեն հնչում, որովհետեւ մենք կարիք չունեցողներս, վայելչու-
 թիւն վայելչողներս երբէք մեզ ենք դնում նոյն վիճակի մէջ:
 Ձնայելով որ այս բոլորը տեսնում ենք, չնայելով որ մեր նմանները
 վիրաւորուած՝ ընկած են և նոքա մեր ընկերներն են, մարդիկ,
 օգնութեան կարօտների, այնուամենայնիւ մենք անյնում և գը-
 նում ենք:

Բայց զնոնք յառաջ—

Ո՞վ ՊԵՏԻ Է ՅՈՅՅ ՏԱՅ ԸՆԿԵՐԻ ՍԼԻԸ,

Պատասխանն է—«որ առնէ (արար) զոգորմութիւն» ով որ
 կգթայ, կսղորմայ: Դա քահանան չէ, դա զեւտացին չէ, դա սա-
 մարացին է: Քահանան և զեւտացին չեն, որոնք Նրիբովից գը-
 նում էին Երուսաղէմ՝ Աստուծոյ տաճարի մէջ սուրբ պարտա-
 կանութիւն կատարելու՝ տաճարին ծառայելու համար: Նոցա
 պաշտօնը սահմանափակ էր—նրանք Սրբութեան մէջ պիտի ա-
 ղօթէին, զո՞հ մատուցանէին Բարձրելոյն: Նոցա ծառայութիւնը
 մի արտաքին ծիսակատարութիւն էր՝ ցեբեճանի: Նոցա զոհա-
 բերութիւնը սրտի զոհաբերութիւն չէր, նոցա աղօթքը խորակ
 է ներքուստ վերանալ չէր առ Աստուած: Նոցա բարեպաշտու-

թիւնը սիրոյ հետ կապ չունէր—նոցա Սրբութիւն Սրբոցը շատ հեռի էր բարոյական աշխարհից։

Եթէ անկեալը նրա ստիճանի փոփոխներում լինէր, ուր մարդիկ նրանց արարմունքը տեսնէին, գովէին և փառաբանէին, անշուշտ ուշք կը դարձնէին նորա վերայ, բայց այս ամսոյ տարածութեան մէջ ո՛վ է տեսնում նրանց գործքը, ո՛վ պիտի գովէ նրանց արարքը։—Ոչ որ, ուստի և հեռանում են։ Քաջանայի վարմունքը ոչնչով չէ զանազանում աւակակների վարմունքից։ Նոքա ևս միևնոյն մարդիկն են նոյն աւազակները—նոքա վիրաւորեցին անցան, թողին գնացին որ մեռնէ, իսկ սա թողնում, հեռանում է, որ պէտք է մեռնէ, երկուսի գործողութեան հետեանքն էլ միևնոյն է։ Քաջանայի յանցանքն աւելի ծանրանում է, երբ յիշելու լինինք, որ նրանք միևնոյն ժամանակ բրժիշկներ էին։ Այս այն քաջանան է, որ ամենայն օր տոմարի մէջ բացատրում էր ժողովրդին. «Սիրեսցես զՏէր Աստուած քո յամենայն սրտէ քումմէ . . . և զընկեր քո իբրև զանձն քոն, բայց այսօր երբ հարցը գործադրութեանն է հասել, նորան անծանօթ երկիր է մնում Սուրբ Դիրքը։ Այս այն զեառացին է, որի պաշտօնը նոյնպէս ծառայել էր տոմարում, որոնք ամենայն օր լսում էին քաջանայից նոյն «սիրեսցես զընկեր քոն, բայց այսօր երբ հարցը գործադրութեան է եկել, նա լսու է, նորա ականջները կարծես ոչինչ լսած չլինին։ Ահա սա է քաջանայի և զեառացու կրօնը, որը ոչ թէ միայն հրէի կամ քաջանայական դասի մէջ պէտք է որոնել, այլ ամենուրեք նոյնը կրկնում է և այսօր հաղարուոր մարգոց վերաբերութեամբ, որոնք բարեպաշտութիւնը լոկ աբաւի ծիսակատարութեան, երգեցողութեան, պահեցողութեան, ժամ գնալու, քարոզ լսելու և այսպիսի արտաքին բաների մէջ են փնտռում և ոչ ներքին զգացման։ Շրթթունքով աղօթելը ես չեմ կարող լսել, քո դէմքը, քո երեսը ես չեմ կարող տեսնել իմ որբութեան մէջ, քո արտասուքներն ի զուր են, քո հաւատն է ինձ հարկաւոր, քո սիրտն է ինձ պէտք։ «Տուր ցիս որդեակ զԷրա քո . . . » ասել է Աստուած իմաստունի բերանով։ Փրկիչն էլ հենց այս հաւատը, այս սիրտն էր պահանջում երկրի արքայութիւն գնալու համար։ Այն եկայք առ իս ամենայն օրհնեալք հօր իմոյ . . . » սոված էի, հաց սուկը, ծարաւի էի արբուցիք, մերկ էի, զգեցուցիք, օտար էի,

տեսութեան եկար, բանառումն էի միտարեցիք, որովհետեւ որ այս փոքրիկներից մինին արիք, ինձ արիք: Արդեօք այս տիպը ողորմած Սամարացունը չէ:

Բայց ինչո՞ւ Փրկիչը Սամարացու պատկերն է ընտրում:— Որովհետեւ նա քահանայի, և Աւետացու լիակատար հակապատկերն է: Սամարացիներն արհամարհում էին ուղղափառ՝ օրթոդոքս հրէաներից, որոնք պարծենում էին իրանց ծագումը և հաւատով, նրանք արհամարհում էին սամարացիներին, որպէս խառնակեալ ժողովուրդ, որը սերուել է Ասորեստանից եկած հեթանոս տարրից, և Իսրայէլի թագաւորութեան միացորդներից: Նրանք արհամարհում էին սրանց, որովհետեւ վերջինները տարբերում էին իրանց սովորութիւններով մուսուլման հրէաներից: Սամարացիները երուսաղէմի տաճարում ազօթելու իրաւունք չունէին, այն տաճարում, որի կառուցանող Սողոմոն իմաստունը օժման ժամանակ ազօթեց և խնդրեց Աստուծուն ասելով, եթէ օրհնելն այստեղ ազօթելու գան, նրանց ևս լսիր, ուստի Գարիղին լերան վերայ իրանց համար առանձին ազօթատուն շինեցին: Մուսուլման հրէան երբ Գալիլիայից Հրէատան ուխտ էր գալի, Սամարիայի վերայով չէր անցնում, այլ ճանապարհը երկու անգամ՝ երկարացնելով՝ պրտտում էր Պերէան՝ Յայկոյոյ Յորդանանը, որպէս զի պղծուած չլինի՝ Սամարացու հողի վերայ ոտք դնելով:

Փրկիչն այն, դիտմամբ Սամարացու պատկերն է ընտրում որպէս օրինակ և այս առաջին անգամը չէ, որ նա ապոստակում է իւր մուսուլման հայրենակիցներին: Յակովբի Ջոհորի վերայ ևս Սամարացի կնոջը ներկայացնում է մեզ որպէս փրկութիւն տանող ոմն: Տասն բորտաների մէջ միայն Սամարացին դարձաւ և իւր երախտագիտութեան զգացմունքը իրան բժշկող Բրիտանիայի յայտնեց, միւս ինն բորտաւ հրէաները պարտք համարեցին երախտագէտ լինելու իրանց հայրենակիցին: Բայց ի՞նչ է ուղղում առել Փրկիչը, ողորմած Սամարացու բերանով: Նա ուղղում է դէմ յանդիման կոյուղանել քահանայի քարտախրտ վարմունքը, և սամարացու մարդկային ողորմածութիւնը, և նա լճուում է հարցն այսպէս— ով որ ընկերի՝ մերձավորի սիրոյ կանոնը կատարել է, նա է ընկերը, նա է սամարացին, նա միայն կարող է մրտնել երկնքի արքայութիւնը: Այս ապօրինին միայն կարող է

մտնել երկնքի արքայութիւնը և սա մի նշանաւոր խօսք է: Այստեղ հարցը նորանում չէ, թէ ինչպիսի համոզումն ունիս, ի՞նչ կամ ի՞նչպէս ես մտած ում: Խնդիրը Գործողութեան մէջն է, գործունեայ սէր է հարկաւոր մեզ: Հարցը նորանում չէ, թէ օրական քանի անգամ յաճախում ենք եկեղեցի կամ Երիբոյից Երուսաղէմ ենք գնում Աստուծոյ տաճարը աղօթելու համար, այլ նորանում, թէ ի՞նչ զգացմունքով, ի՞նչ սրտով, կ'այ արդեօք մեր մէջ մարդկային ազնիւ զգացմունք, ողորմած Սամարացու սիրտն ունի՞ր: Միայն նրանք կարող են երկնքի արքայութիւն մտնել, որոնք բոլոր ժամանակի և բոլոր ազգութեանց համար սամարացիներ կարող են լինել: Կան շատերը, որոնք հրապարակական տալիսքին մասնակցելու միջոցներէց զուրկ են, սակայն առանց աղմուկ բարձրացնելու, առանց փող փչելու հրապարակներում և կամ քահանայի նման կանոնաւոր տաճար գալու, հանգիստ և լռելեայն կատարում են իրանց պարտքը, այնպէս որ աջը չգիտէ, թէ ձախն ինչ է գործում:

Քննենք մի անգամ էլ մեր գործերը, մեր արարմունքները և, արդեօք ըստ սամարացու, թէ ըստ քահանայի և ղեռագու ենք վարւում: Կան շատերը, որոնք նորանով են արդարանում թէ աշխարհումս անկեալներ և կարօտեալներ շատ կան, մեզանից իւրաքանչիւրը եթէ իւր ազգականների կամ բարեկամների վերաբերութեամբ իւր պարտքը կատարել է, ուրեմն և ազատ է արդեօք ու արդարանալու միջոց է, արդեօք սորանով մենք մեր մարդկային պարտքը կատարեցի՞ր, և կամ եթէ մեր զուռը բաղխող մուրացկանին պատառ հաց տուինք ու հեռացրինք, որ մեր հանգստութիւնը չխանգարէ կամ այս ինչ ու այն ինչ ընկերութեան, հաստատութեան . . . այսքան և այնքան վճարեցինք՝ սորա, նորա խնդիրքով և շատ այստեսակ մեքենական բարեգործութիւններ՝ մենք ազատ ենք բարոյապէս: Այ, սիրելիք, ողորմած սամարացու սէր է հարկաւոր: Թէև գովելի են այս գործերը, բայց սորանով չպիտի ասենք, թէ բոլորն էլ կատարել, վերջացրել ենք: Ողորմած սամարացիութիւնը չի բաւականանում միայն տուրքերով, նոցա տեսակով և քանակով, այլ նա պահանջում է, որ տուողը սրտանց տայ, տուողի ներ-

քինից բղխէ։ Ողորմած սամարացիութիւնը նպատակ չի դնում հեռաւոր և անծանօթ անկիւններում իւր գոյութիւնը հռչակել տալ, այլ առջամբ տեսնել անբաղդին և տեսնել և զգալ նորա հէտ և ոչ նորա համար։ Ողորմած սամարացիութիւնը չէ բաւականանում փողով, նիւթականով միայն առաջն ընկածին օգնել, ձեռն կառկառել, ձէթ դնել և գինի արբուցանել, այլ և իւր շուրջն եղած հոգեկան, բարոյական ապականութիւնքը, թշուառութիւնքը և ս մաքրել, սրբել — այո՛, օգնել նրանց, որոնք ընկած են անբարոյականութեան փոշու տակ, որոնք բռնի կերպով նետուած են հասարակաց հրապարակի վերայ, որոնք միայնակ անկարող են վերականգնել իրանց, որոնք թերեւ թեթեւամտութեամբ իրանց այստեղն են հասցրել, որոնք անշուշտ մեզ կանչելիս կլինին — օգնեցէք, ձեռն կառկառեցէք, հանէք մեզ այս փոշուց, տարէք մեզ հասարակաց այդ ճանապարհից դէպի պանդոկը, մենք դարձեալ կարող ենք պիտանի անդամներ դառնալ։ շուտ, շուտ, ապա թէ ոչ ուշ կլինի։ Անշուշտ մենք ամենքս էլ այս ձայները, այս աղերսները լսել ենք, բայց քանի՛ քանիսը մեզանից իջաւ իւր գրաստից և ըստ սամարացու վարուեց։ Եթէ չասեմ ոչ ոք, գոնէ շատ քիչերը — լապտեր առնելու և փնտռելու է, բայց չգիտեմ կգաննենք թէ ոչ։ Ահնք ամենքս էլ այս բոլորը տեսել ենք, բայց հեռացել և գնացել։ Պատահել է երբեմն էլ նայել ենք անկեալին, տխրել, մինչև անգամ արտասուել, բայց թիկունքներս շարժել և դարձեալ անցել, գնացել, Թերեւս մենք չե՞նք կարողացել օգնել։ — Թերեւս կարողանայինք, եթէ կամենայինք։ Արդարեւ իսկական ողորմած սամարացի դառնալը դժուար է։ միայն քարասրտութիւնը չէ արգելքը և հարստութիւնը քաղցր մամոնայի հետ միասին, որ չէ թողնում մեզ մերձենալ կարօտեալին։ Մենք ամենքս էլ այդպէս ենք։ Ոչ ոք չի ուզում իւր հանգստութիւնը խանգարել, իւր խաղաղութիւնը վրդովել։ Անվրդով, հանգիստ լինելու զգացումն է, որ մեզ սառնասրտութեամբ տանում և անց է կացնում անկեալի մօտովը։ Անբաղդ լինելը լաւ բան չէ, կարեաց մէջ ընկնելը նոյնպէս, շատերի նեարդերն այն աստիճան զգայուն են, որ նրանք անբաղդութեան տգեղ դէմքը չեն կարող տեսնել, Այո՛ մենք չենք խնայում մեր կոպեկները, բայց մենք մոռանում ենք մեր հանգստութեան զոհը մոտուցանելու։

Այսպէս, սիրելիք, եկէք ողորմած սամարացուց սովորենք ընկերին: մերձաւորին սիրելու ուղիղ եղանակը: Ո՞րն է այդ: — Նա՛, ով օգնում է առանց խնդրելու: Սամարացին տեսնում է անկեալին փոշու մէջ ընկած, գունատուած, վհատուած, մահաւան դալուկը երեսին խփած, ցաւի խստութիւնից խօսելու, խնդրելու կարողութիւն չունի, նորա հառաչանքը, նորա հաղիւ նկատելի հոգւոցը սամարացու աչքին է ընկնում, կանգ է առնում: Նա ոչինչ չէ հարցնում՝ լաւ նկատեցէք, սամարացին ոչինչ հարց չէ տալի իրան թէ փոշու տակ ընկնողն ո՞վ է, ի՞նչ պէտք է նա այդ անբաղդութեան մէջ ընկել, արդե՞ծք իւր թեթեամտութեամբը, թէ անզգուշութիւնն է իրան այստեղ հասցրել: Առակի մէջ ասած է. «Նւ տեսեալ զնա, գթացու և մոտուցեալ պատեաց զվերս նորա»: Ճշմարիտ ընկերական անէրը հարց չէ բռնում, թէ ճանապարհի վերայ ընկնողը օգնութեան արժանի է թէ ոչ, արդե՞ծք ինչ յանցանք է գործել և որքան մեծ է: Բայց ո՞վ է արժանաւորը և ո՞վ յանցանք չունի: Նա այսքան է միայն հարցնում — անկեալը կարիք ունի, նա նեղութեան մէջ է, պէտք է օգնել: Նա զգում է անկեալի նման և ահա այստեղից ծնում է նորա մէջ կարեկցութեան զգացումն, որը չի կարող սառնասիրտ լինել և ականատես, այլ պարտում է նա նորա կուրծքը և դուրս թռչում — սամարացին իսկոյն իջնում է գրաստից և վաթաթում է նորա արիւնոտ վերըրը: Նա հեռուն չէ մտածում: Ամենայն ինչ լռում է, ամենայն ինչ մոռանում է — ժամանակի սղութիւնը, իւր գործքը, ապագայ նեղութիւնքը, վտանգն անապատի մէջ, այդ բոլորը, բոլորը մոռանում է նա: Մէ մտածմունք միայն տիրապետել է նորա հոգին, մի միտք միայն զբաղեցնում է նորան — պէտք է օգնել նորան, բոլորն թանկ է, ամենայն մի վայրկեան ուշացնելը մահ է սպառնում անկեալին: Այստեղ քո առաջը մարդու կեանք է դրած: Սամարացին ելիւնչ չէ կրնում: Անապատ, անմարդաբնակ վայր, ոչինչ օգնութեան վերայ յոյս դնել չի կարելի — նա կարող էր նոյնպիսի աւազակների ձեռք ընկնիլ, կարող էր մեղաբրուել: Սամարացու օգնութիւնը հիմնական է — նա չէ օգնում խօսքով, մըխիթարելով, յոյս տալով կամ ցաւակցութիւն յայտնելով, քրքիմն այն, իօսքն էլ գործի հաւատար է: Այո, մի խօսքը՝ իրեւմբն վհատեալին այնպիսի ոգի է ներշնչում, ինչպէս ամառան

ջերմ՝ երեկոյնները երկնառաք ցօղը. հոգեկան ցօղ — սա մխիթարութեան ձէթն է, բայց գործքը խօսքից անբաժան պիտի լինի, սա ոգի ներշնչող գինին է, սա ամենամեծ բարիքն է, որ մարդս տալ կարող է: Ա՛յ վերքի կսկիծն այսպէս մեղմել կարող է, նա չի դանդաղիլ, կանգ առնել, անկեալին փոշուց վերցնել, գրաստի վերայ դնել և հոգալ նորա ապագայի մասին: Սամարացին օգնած թշուառ վերջին կէտը, թերի ոչինչ չէ թողնում: Արդեօք այդ հանգամանքների մէջ նա ի՞նչ կարող էր անել և չէ արել, Այնչ, նա ամենայն ինչ արել է: Հետեւեալ օրը, երբ սամարացին պէտք է գնար, հանդիպում է պանդ սկապեաին մի անգամ ևս, տալիս է նորան՝ ճանապարհին գործածելու համար վերցրած իւր երկու դրամը, երկու դահեկանը և ասում է. «Նարման տար դմա և զոր ինչ ծախեցես ի դա, ի միւսանգամ՝ դախտեան իմում՝ հատուցից քեզ»: Նա չի բաւականանում նորանով, որ անկեալին փրկում է վտանգից և տեղ հասցնում, այլ նա հոգում է և նորա ապագայի վերայ՝ մինչև որ նա կատարելապէս կառնուջանայ և կարող կլինի իւր ճանապարհը շարունակել իւր սեպհական ոյժերով: Սամարացին չէ հանգստանում՝ մինչև որ իւր սկսած սիրոյ գործը կատարելապէս չի վերջացնում, Սամարացին օգնում է նորան առանց ակնկալութեան՝ նա հեռանում է և շարունակում իւր ճանապարհը առանց հրաժարականն առնելու, որպէս զի շնորհակալութիւն անգամ չստանայ նորանից:

Քրիստոնեայ եղբայրներ, գիտէ՞ք ո՛ր է այս սամարացին, բառիս բուն նշանակութեամբ: Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս: Նա է ամբողջ մարդկութեան Սամարացին: Ազամից սկսած մինչև Քրիստոս ամբողջ մարդկութիւնը շաղախում էր յանցանքի մէջ, իսկաւրը պատել էր նորանց սիրտը, ամենքն էլ նստած էին նորա ստուերի տակ, ոչ ոք չգիտէր, թէ՛ ի՞նչ պիտի անէ — այն աշխարհս, նորից անբնայթ և անպատրաստ էր դառնել, ուստի Աստուած միանգամ էլ ասաց «եղի յի լոյս» ու եղաւ: Նա ուղարկեց իւր Միածին Արդուն որն իջաւ երկնքից մարդոց վերքեր փաթաթելու: Նա մեզ հասարակաց ճանապարհի վերայից դէպի խաղաղութեան ապաստանարանը՝ պանդոկը՝ եկեղեցին, լուսեց մեզ այստեղ իւր անանցանելի գանձը՝ Սահարանը:

իւր հոգւոյ զօրութիւնքը, որ մեզ ամենիս առաջնորդում և պաշտպանում է: Բայց ի՞նչ է ասած մեր պատմութեան վերջում. «երթ և դու արա նոյնպէս»: Այս խօսքը մեզ համար ևս ասած է—մենք ևս այդպէս պիտի անենք: Մի ասէ՛ք թէ մեզ չեն հանդիպում աւազակների ձեռքն ընկածներ, որ օգնենք: Նայենք մեր շուրջը, ամեն ուրեք կգտնենք այդպիսիք: Մի դարձրէ՛ք ձեր երեսները այդպիսիներից, մի հեռացէ՛ք սառնասրտութեամբ և մի թողէ՛ք այդպիսեաց վշտի մէջ: Մի. բաւականացէ՛ք նորանով և մի միթարեցէ՛ք ձեզ թէ ժամանակ, կարողութիւն և առիթ չունինք օգնելու, մի ասէ՛ք թէ մենք մեր մերձաւորներն ունինք, մեր ընտանիքը, մեր ազգականները, մեր հասարակութիւնը . . . : Մեր մերձաւորը թող նա լինի, ով աչքերն արցունքով լիքն ասում է, ազատիր ինձ, փրկիր ինձ. ամէն:

Տփլիս.

ՍԱՀԱԿ ԲԱՀ. ՍԱՀԱԿԵԱՆՑ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ *)

Այն օրից, երբ Հայաստանը վերջնականապէս կորցրեց իւր քաղաքական անկախութիւնը, չղաղարեցան շարունակ նորա միջից հայրենի կրօնի և ազգութեան համար եղած մշտատանջ և դարեւոր պատերազմները:

Բնական էր, ուրեմն, որ այդ ստիպւածիւ ազգը դեգերուած և նեղուած իւր շրջակայ անհամար մահմետական ցեղերի ձեռքին, զգար և խոստովանէր, թէ անհրաժեշտ է իւրեան կապել իւր գոյութիւնը մի քրիստոնեայ հզօր ազգութեան կեանքի հետ:

(*) Առկասեան պատերազմ. հեղինակութիւն Վ. Պօտոյի, հատոր Գ. Պարսկական պատերազմ 1826—28 Դ. գիրք Ս. Պետեր. 1882 ամի.

Բայց ոչ մի տեղից օգնութիւն սպասել կարելի չէր։ Արեւելքից, հարաւից և արեւմուտքից մահմետական ցեղերն էին ամուր պատնէշի նման բաժանել նորսան քրիստոնեայ աշխարհից։ Հիւսիսումը իւր նման տառապում էր քրիստոնեայ վրաստանը, ոյժ չունելով դիմագրել շարունակ յարձակմունքներին և միայն Կովկասեան շղթաների միւս կողմը գտնուում էր մի զօրեղ տէրութիւն, որ սասանեցրել էր թաթարներին և իւր իշխանութիւնը տարածել էր մինչև Վօլգայ մեծ գետի բերանը, մինչև Կասպից ծովի ափները։ Այդ իսկ պատճառաւ Հայաստանի աչքը ձգտում և յառում է դէպի հիւսիս։

Հայերը շատ վաղուց էին վաճառականական յարաբերութիւն սկսել Մոսկովայի տէրութեան հետ, դարերի հետ յառաջանում էին նորանոր խաղաղութեան գաշինքներ երկու ազգերի մէջ—նորանոր արտօնութիւններ, որ Ռուսաց թագաւորները շնորհում էին հեռաւոր հարաւի այս վաճառաշահ ազգին։ Ալէքսէյ Միխայլովիչ թագաւորի օրերը նշանաւոր եղան Հայերի համար թանկագին մի կարգ հրովարտակներով և արքունի հրամաններով, որոնցով և ամրացաւ Հայերի բարոյական և նիւթական կապը Ռուս ազգի հետ։

Մեծն Պետրոսն առաջինը քաղաքական տեսակէտից աչք դարձրեց Հայերի վերայ, նորա հանճարը նախատեսեց Ռուսաստանի ապագայ դերը Հայազգի վիճակը տնօրինելու։ Եւ ահա այս իսկ բոլէից սկսում է Ռուսաց թագաւորների եռանդուն քաղաքականութիւնը Հայոց աշխարհի վերաբերութեամբ։

Դեռ Դերբէնդի պատերազմից շատ յառաջ Ղարաբաղի մէլիքներից մի քանի պատգամաւորութիւններ դիմում են Պետրոսին նորա պաշտպանութիւնը խնդրելու։ Նոքա միաձայն հաւատացնում էին, թէ Ռուսաց զօրքն իւրեանց մօտենալուն պէս Հայ աւագանիքը զօրաժողով կանեն Նախիջևանումը և թագաւորական դրօշակը վերցրած՝ 24 ժամի մէջ կհալածեն տնհաւատներին, իսկ 15 օրուայ մէջ կախրեն ասլաղջ աշխարհքին։ Երեւանն առնելն այն ժամանակ շատ հեշտ կըլինի, հաստատում էին նոքա, որովհետեւ այնտեղ մեծ բազմութիւն կայ Հայերի և նոցա ձեռքին է վառօդի պահեստն և ուրիշ պաշարները։ Վերջապէս առում էին, Հայաստանը կարող է մինչև 116000 զօրք դուրս բերել, ըստ սրում թուրքահայերն էլ օգ-

նութիւնն կը հասնեն պարսկահայերին:

Այն օրից, երբ Դերբէնդը նուաճուեց Ռուսաց սրի տակ և Ռուսական բանակը պատրաստուեցաւ տիրել պարսկաստանի, հիւսիսային գաւառներին, կարծես թէ Հայի ազատութեան արշալոյսը աւելի փայլուն և լուսաւոր ճառագայթներ սկսեց արձակել:

Արդէն 12000 Հայեր Վարաքաղի մէլիքների առաջնորդութեամբ և 30000 վրացիք իւրեանց Վախթանգ թագաւորի հետ միասին պատրաստ սպասում էին Գանձակումը Ռուսաց թագաւորի հրամանները կատարելու:

Հրճուում էր այս քրիստոնեայ բանակը, նոցա կարծիքով աներկբայ եկել հասել էր պարսկական լծից իւրեանց ազատութեան ժամը: Սակայն կայծակի հարուածից աւելի խիստ հնչեցաւ նոցա ահանջին այն բռնութիւնները, թէ Պետրոսը չվերջացրած իւր սկսած գործը վերադառնում է Կովկասից: Ինչպէս Հայոց Եսայի մետրապօլիտը վկայում է, նոցա հաւատ ընծայել չէին կամենում այդ լրին և չէին ել կարողանում հոնկանալ, թէ ինչ պատահեցաւ, ոմանք ասում էին, թէ Ռուսները տկարացան և վերադարձան, այլք թէ սաստիկ շորից նոցա հեծելազօրքի ձիանքը կոտորուեցան, միւսները թէ ծովումն ակելոծու թիւն է պատահել և թնդանօթաձիգ ղօրքը իւր պաշարով Ծրագոյզ է եղել:

Դերբենդից Պետրոսի անակընկալ վերադարձը խորին միշտ պատճառեց Հայ և վրացի զօրքերին, նոցա եռանդը մեռաւ: Վախթանգն իւր բանակովը յետ եկաւ, շատ չքաշեց լեզդիները, պաշարեցին Տփլիսը, տռան և աւերեցին: Վարաքաղի մէլիքները ամրացած լեռների անտառիկ ամրոցներում մի քանի տարիներ տոկուն դիմագրութեամբ սարսափելի պատերազմներ մղեցին ազատութեան համար Տաճկաց, Պարսկաց և լեռնական լեզգի հրոսակների դէմ:

Պետրոսի յուսով Հայոց սկսած այս պատերազմը, թէ և Պետրոսից անշտպանութիւն չգտաւ, սակայն սկիզբը դարձաւ նոցա համար անկասութիւն ձեռք բերելու անվերջ փորձերին:

Անդրկովկասի քրիստոնեայ ազգաբնակչութիւնների համար մի ծանր հարուած եղաւ այն, որ Պետրոսը Տաճկաց հետ կապած սլայմանին համաձայն իւրեան սեպհականեց միայն Կաս-

պեան ափունքը, իսկ Հայոց և Վրաց բոլոր գաւառները թողեց Ցաճկական բարձրագոյն Դրանը, որն ի հարկէ ամենայն իրաւամբ, գրգռած էր քրիստոնէից դէմ դէպի Ռուսաստանը նուցա տածած համակրութեան համար:

Թշուառութեան ամպերը կուտակուել էին չարաբաստիկ աշխարհի գլխին: Ռուսաստանը չէր կարողանում զէնքով նորան օգնել: Դեռ նորա հզօր զօրութիւնը ընդարձակելու ժամը չէր հասել. դեռ այդ ժամանակն նա ինքն էլ նոր էր սկսում ամբարանդուիլ. բայց և այնպէս հայ ազգի վիճակն ըստ առաջնոյն անմոռանալի էր կայսեր սրտին և նա բաց տրեց լայն և արձակ իւր կայսրութեան գոճները հայ գաղթականութեան առաջին:

Ռուսները տիրելով Դերբէնդին, Բագուին, Աստրաբադին, Գիլանին և Մազանդարանին պէտք է հազարին որպէս զի իւրեանց ձեռք բերած այս երկիրները պինդ պահպանեն նիւթական բարօրութեան արդիւնքներով և խաղաղ գործ ունենութեան պտուղներով, և ահա այս վսեմ սկզբունքը դարձաւ Պետրոսի ապագայ քաղաքական ծրագրի հիմունքը. և նա ամենայն ջանք ի գործ դրեց քաշել հայերին դէպի այս երկիրները: Ահա ի՞նչ է գրում Պետրոսը Մատիւշկինին՝ նոր տիրապետած երկիրներում մարդաբնակութիւնն աւելացնելու համար. «Ամենայն կերպիւ աշխատեցէք հրաւիրել Հայերին, իսկ մոլոսումնների թիւը, որքան հնար է, պակասեցնել, բայց այնպէս գաղտնի միջոցներով, որ իւրեանք ոչինչ չհասկանան»:

Եւ ահա ի հրաւէր Պետրոսի հարիւրաւոր Հայեր ձգտում են դէպի Դիլան և Սուրբ Խաչի բերդը:

Գրում էր Պետրոսն իւր մերձաւորներին, որ նոր գաղթածներին ամենատեսակ արտօնութիւններ շնորհեն, ամենալաւ հողերը, ուր նորա ցանկանան, նորանց յատկացնեն, հարստահարութիւններից և ճնշումներից պաշտպանեն. — ըստ որում — գրում է մեծ կայսրը — մենք ընդունել ենք այդ Հայ ազգին մեր կայսերական առանձին ողորմածութեան և հովանաւորութեան ներքոյ:

Առհասարակ այն ժամանակուան բոլոր վկայագրերի մէջ պարզ արտայայտուում է Պետրոսի հայեացքը, թէ ի՞նչ օգուտ էր սպասում նա խելացի և վաճառաշահ հայ ազգին ռուսաց կայսերութեան մէջ վերաբնակեցնելուց:

Առաջին անգամի գաղթականներից 700 մարդոց չափ անմիջապէս մոտան ռուսաց ղինուորական ծառայութեան մէջ և կազմեցին երկու առանձին գնդեր: Հայերը՝ Դրաբունի և Վրացիք Հոստարի գունդը:

Բայց այն ինչ Հայոց մի ամենշան մասը ապաստան էր գտել ռուսաց սահմաններումը, ամբողջ ազգաբնակչութիւնը հեծում էր նեղութեան մէջ. նորա ուժից վեր էր կռուել մահմետականութեան հետ և նա օգնութիւն էր խնդրում: «Մինչև ցայսօր, գրում են Հայերը Պետրոսին, չորս կողմից շրջապատուած լինելով թշնամիներով, մենք պաշտպանուում էինք, որքան մեր ոյժը ներում էր, իսկ այժմ Տաճիկները մեծ զօրքով եկել տիրել են պարսկական շատ քաղաքների . . .»

Դժբաղբաբար այս վերջին պատգամաւորութիւնը կենդանի չըգտաւ ռուսաց հանճարեղ կայսերը:

Պետրոսի յաջորդների անվտանգ քաղաքականութեան շնորհիւ հայազգի վիճակն աւելի դառնացաւ:

Ֆելզմարշալ իշխան Դօլգորուկովն ինքն է վկայում այն տրիական ճակատամարտների մասին, որ մի ժամանակ ունեցան Հայերը Տաճկաց, Պարսից և լեռնականաց հետ: Այդ մի հերոսական պատերազմ էր: Մի բուռը Հայեր ութն օր շարունակ դիմադրում էին սարառկեար Սարի - Մուստաֆայի 10000 տաճկական արիւնձուշտ բանակին:

Նոյն Դօլգորուկովն իւր ղեկուցագրի մէջ աւելացնում է, թէ Հայերը պահանջում են շօշափելի և իրական օգնութիւն ղէնքի զօրութեամբ, և եթէ այժմէն իսկ այդ օգնութիւնը նոցա զլացուի և չըտրուի, արդէն ուշ կըլինի ասպագայումը գրաւել նոցա մեր կողմը:

Եթէ քաջեռանդն իշխան Դօլգորուկովը մնար կովկասումը, շատ կարելի է, այս երկրի վիճակն այլապէս տնօրինուէր:

Բայց Դօլգորուկովն ընկաւ, կայսրուհի Աննա Յովհանովնան անուշադիր գտնուելով պաշտպանելու մեծն Պետրոսի նպատակի իրագործումը, վճռում է միանգամայն ձեռնաթող անել նորա նուաճած երկիրները:

Ռուսաց զօրքը նահանջում է դէպի Թերեքի ափունքը, իսկ հայերը կրկին Տաճիկների ձեռքից ընկնում են Պարսից իշխանութեան ներքայ:

Նոր տիրապետողների երկեւը ստիպում է շատ հայերի Ղա-
րաբաղի սրանջեղի բնութիւնը, նոցա օգն ու ջուրը փոխել Թե-
րեքի ճահային ափերի հետ: այն տեղ են ձգտում անմիջապէս
զօրքի ետեւից նորա ևս, որոնք բնակութիւն էին հաստատել
Գիւանսումն և Սուրբ Խաչի բերդումը:

Այսպիսով է ահա կազմակերպուում Ղզլարի Հայ գաղթակա-
նութիւնը Թերեքի ափին:

Գուցէ չափազանց կաւելանար գաղթականների թիւը, եթէ
կայսրուհի Աննա Յովհանովնան ի հաճոյս Նադիր Շահի մի հրո-
վարտակ չըհրատարակէր 1734 թուի, մայիսի 29ին, որով ի նշան
բարեկամութեան առ Շահն և բարեհաճութեան առ Պարսից
ազգն հրամայումէր, պարսկաստանից դուրս եկած բոլոր վրա-
ցիներին, Հայերին և ուրիշ օտարազգիներին վերադարձնել կըր-
կին Շահին, — մինչև անգամ նոցա ևս, որոնք վերադառնալու
ցանկութիւն չունին:

Եւ թէպէտ կայսրուհի Աննայի կառավարութեան այս ան-
բացատրելի սխալմունքը մի քանի տարուց յետոյ փոքր իշատէ
ուղղուեցաւ մի առանձին հրովարտակի շնորհիւ, որով արգե-
լուում էր ռուսահայտակութիւն ընդունող Հայերին Պարսիկ-
ներին յանձնելու, բայց առաջին կարգադրութեան տպաւո-
րութիւնը երկար ժամանակ չէր ջնջուում Հայ մտքերից:

Այսպէս թէ այնպէս, Հայերի յուսոյ միակ յենակէտը, այ-
նու ամենայնիւ, Ռուսաստանը պէտք է լինէր, նա միայն իւր
հովանաւորութեամբ կարող էր պաշտպան հանդիսանալ հայ
շահերին:

Եւ ահա մի քանի տարուց յետոյ 1760 թուին Անգլիայից Ս.
Պետերբուրգ է գալիս Եմին Յովսեփեան անուամբ հայրուստ հա-
յը, որ Հնդկաստանումն ահագին միլիօններ էր դիզել, նա
խնդրում էր օգնել Հայերին իւրեանց անկախութիւնը ձեռք
բերելու, իսկ այս բանի համար առաջարկում էր իւր ամբողջ
կարողութիւնը:

Բայց կայսրուհու կառավարութիւնը նպատակ չունէր այդ
ժամանակ Ասիկայի գործերում էապէս խառնուելու: Այդպի-
սով Եմինի առաջարկութիւնը համակրութիւն չըգտաւ:

Այս վիճակի մէջ մնացին գործերը մինչև մեծն Եկատարի-
նէի թողաւորելը:

Նորա ժամանակի երբ հարաւային Ռուսաստանի ընդարձակ ամայի դաշտերը մարշաքնակութեամբ լցուեցան, Կովկասի այս կողմը (դէպի Ռուսաստան) հաստատուած է հայկական գաղթականութիւն. ուր հիմնուում է մի նշանաւոր քաղաք, որ վերականգնութիւն է տալիս այն սակաւամարդ անապատ երկրին: Այդ ժամանակն էր, որ 20000 հայեր բարձի թողի արած տաճկական Ղրիմը գալիս են Դոնի եզերքը:

Արժան չընստաւ Հայերին այս գաղթականութիւնը, ահագին կորուստ, զրկանք և զսհողութիւններ բաժին ընկաւ նորանց:

Երկու շարունակ տարիներ թափառում են Հայ գաղթականները վրանների տակ Սամարայի և Նկատարինասլաւի շրջակայքում համբերութեամբ տանելով ցուրտը, սոթը և քաղցը. նոցանից շատերը չը դիմացան թափառականութեան ծանր հարուածներին և մեռան՝ աղեկէզ սրտիւ յիշելով իւրեանց հայրենի Ղրիմը, նորա վանքերն ու եկեղեցիները. իսկ մնացածներն այնու ամենայնիւ հաստատուն քայլերով դիմեցին դէպի իւրեանց նպատակը և վերջապէս Դոն գետի ափին հիմնեցին Նախիջևան քաղաքը, ուր կառավարութիւնը անխնայ շուայեց նորանց արտօնութիւններ, օգուտներ և իրաւունքներ:

Բայց օգուտներից և արտօնութիւններից առաւել հայերին գրաւում էր մի յոյս, բարոյապէս հանգստութեան մի յոյս, մի կրօնական ազատութիւն և քրիստոնեայ պետութեան մէջ կառավարչական հաստատուն օրէնքներով իւրեանց շահերին պաշտպանութիւն. — ահա ինչ յոյս էր, որ նոցա քարշում էր:

Նիշի այդ միջոցումը Նկատարինան, կարծես, կամելով վերականգնացնել Պետրոսի գաղափարը, դարձնում է իւր ուշքը դէպի Անդրկովկաս:

1783 թուին Ռուսաց զօրքը գրաւում է Վրաստանը և այն օրից նա դառնում է Ռուսաստանի աւատական թագաւորութիւն:

Այդ ժամանակն ահա ծրագիրներ են կազմում Հայաստանի ազատութեան համար և ամենահզօրն Պօտեմկին սկսում է ջնրմ հաղորդակցութիւններ շարունակել Հայոց Յովսէփ Արքեպիսկոպոսի հետ: Առիայումը Հայաստանը մի հզօր քրիստոնեայ տէրութիւն դարձնելու մասին Ռուսաց բարձրագոյն հովանաւորութեան ներքոյ:

Այսպէս նորից Հայոց խնդիրը ստպարիզի վերայ է դրուում:

Պաշտօնական շատ փաստերով տպացուցուած տեղեկութիւններ կան, որ ինքն իշխան Պօտեօմիկինը ձգտում էր թագաւորել վերածնած Հայաստանին, որը սահմանակից պէտք է լինէր Պարսկաստանին, Տաճկաստանին և Ռուսաստանին և ունենար Կասպից ծովումն իւր նաւահանգիստը:

Արդէն արտասահմանումը—Հնդկաստանում և Զինաստանում՝ նա ոսկեզօծ ամանեղէններ էր պատրաստել տուել Հայ թագաւորական զինանշաններով *):

Այն միջոցում տպագրուած հայոց գրքերի վերայ տպուում էին հայ թագաւորաց դրօշները:

Յովսէփ Արք Եպիսկոպոսը նամակներ գրում էր Եջմիածնի Կաթողիկոսին և շատ երևելի հայերին ուրախ լինել և Աստուծուն փառք տալ. նա աղօտ կերպիւ մատնացոյց էր անում մի նշանաւոր փոփոխութեան վերայ, որ պատրաստուում էր հայերի համար՝ մեծահազակ Հիւսիսի հոգատարութեան շնորհիւ:

Բանը նորանումն է, որ Յովսէփ Արք Եպիսկոպոսին առաջարկեցին կազմել այն դաշնագրի ծրագիրը, որ պէտք է կապուէր նախապէս Ռուսաց կայսերական և հայ ազգի մէջ:

Այս հետաքրքիր դօկումենտի մէջ առաջին տեղը բռնում էր Հայ եկեղեցւոյ լիակատար անկախութիւնն և ազատութիւնը և Հայաստանի ընտրեալ թագաւորը—լինէր նա Հայ, թէ կայսրուհո՛ւ մերձաւոր անձնուէրներից մէկը—պարտաւորուում էր դաւանել Հայ կրօնը և պահպանել հայ օրէնքները:

Թագաւորի թագադրութիւնը առաջարկուում էր կատարել Ս. Եջմիածնի մէջ, ըստ օրինաց Հայոց նախկին թագաւորաց:

Մայրաքաղաք որոշուում էր Անին կամ Եջմիածինը: Հայ թագաւորութեան դրօշը պէտք է կազմուէր Հայոց նախկին երեք դրօշներից՝ այն է՝ Արշակունեաց միագլուխ արծիւը, քրիստոնէութեան ժամանակի Դաւիթ Աստուծոյ և Փոքր Հայոց երկու առիւծները:

Ի յիշատակ Հայաստանում տեղի ունեցած երեք փառաւոր պատմական դէպքերի, Հայաստանում հաստատուում էր երեք

(*) Մի այդպիսի յաղճապակեայ սափոր հայ դրօշը վերան պահուում է Տփլիսի թանգարանում:

կատանից:

Այս մեծահարուստ անձը առաջարկում էր Բօրչալուում, Լօռում և Երևանի նահանգում մշակել լեղակ, շաքարի եղեգն, բամբակ և սուրճ, հիմնել գործարաններ և այդպիսով դարերով աւեր և քարուքանդ աշխարհին միանգամից վերակենդանութիւն տալ:

Ուրեմն դրամագլուխն ի նկատի և պատրաստ էր և մնում էր գործ սկսելը:

Վճռուեցաւ սկսել Ղարաբաղի խանութիւնից—այն է՝ գահալէժ տնել Իբրաօհիմ խանին և նորա տեղը հայ կառավարիչ կարգել: Բռն ձեռնարկութիւնը դիտաւորութիւն կար սկսել առաջիկայ 1781 թուի ամառը և զօրքն արդէն պատրաստում էր:

Բայց այն ինչ ծրագիրը գրում էր և իրագործութեան պատրաստութիւններ տեսնում էին, քաղաքական հանդամանքները խիստ խճճուեցան:

Օմմար խանը աւերում է Վրաստանը, չընայելով որ Ռուսաց զօրքն այդ ժամանակ նստած էր այն տեղ և պատրաստում է դիմել Ղարաբաղի վերայ: Ռուսաստանն այդ միջոցումն երկրորդ ծանկական պատերազմն է սկսում և էլ հնարաւորութիւն չի ունենում Վրաստանը սլաշտպանելու:

Հայաստանը նորից բարձի թողի մասնուում է իւր ճակատագրին և իւր ձգտումների համար ենթարկուում է վրէժ-խլնդրութեան հարուածներին: Պարսիկներն ու Ղարաբաղի Իբրահիմ խանը սարսափելի հալածանքներ և բռնութիւններ են գործ դնում հայերի դէմ: Հայաստանը նորից արիւնհաշաղախ է լինում, ռուսաստանին հաւատարիմ և անձնուէր մրնացած բոլոր մէլիքները կոտորուում և իսպառ ջնջուում են և մի քանիսին միայն յաջողում է փախչել Տիփլիս Հերակլ Թագաւորի մօտ:

Ոչ Հայերն և ոչ Ռուսաց կառավարութիւնը չէին կարողանում այնու ամենայնիւ հրաժարուել այն նուիրական գաղափարից, այն նպատակից, որ պատմական հանգամանքների ընթացքներն ստեղծել էին և մեծն Պետրոսը նախատեսել էր:

(Եւրպաւէի)

(Թարգմ.)

Պ. Պ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԻՐԱԿՈՒԱՑ ՀԱՆԳՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ՆՈՐԱ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ.

(Շ-ր-ն-ի-ն-ի-ն և լեւ)

V.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ

ԿՇՈՒԱԳՍՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Նախորդ հատուածները նուիրուած էին գլխաւորապէս իւրաքանչիւր առանձին աշխատաւորի ուշադրութեանը. ջանացինք շարժել սորա ազատ կամքը ու խելքը նորա համար, որ նա սովորի կիրակի օրուայ հանգստութեան վերայ նայել ոչ ինչպէս հասարակ կարծիքի ստեղծած գործի վերայ, այլ ինչպէս գիտնական հմտութեան գործի վերայ, ինչպէս ամենանշանաւոր կենսական հարցերից մէկի վերայ:

Այս վերջին հատուածի մէջ մենք դառնում ենք նախապատուօրէն աշխատանք տուողներին ու իշխանութիւններին, որոնց նախաձեռնութիւնը հարկաւոր է կիրակի օրուայ հանգստութիւնը պաշտօնական կարգադրութեան բարձրութեանը հասցնելու համար: Հպատակների ու իրաւադուրկ աշխատաւորների բարի ցանկութիւնը չի կարող գործնական իրականացումն ունենալ, քանի որ նոքա կապուած են դաշնագրերի պայմաններով, և քանի որ տնօրէնը կարող է ստիպել կամ գայթակղեցնել նոցա տօն օրերը աշխատելու:

Մենք ամենից առաջ պէտք է բոլոր կառավարողներին յիշեցնենք՝ թէ առողջապահութիւնը նոցա պարտքն է համարում ոչ միայն համաճարակ հիւանդութիւնների առաջն առնելու միջոցները, այլ և հասարակութեան առողջ ու անընդհատ աճելու համար անելիք ամէն հոգացողութիւնները: Դժբաղդաբար՝ մինչև այժմ մենք՝ իրապէս՝ միայն մի բան ենք տեսել,

մենք տեսել ենք՝ թէ զանազան հաստատութիւններ, քաղաքային խորհրդարաններ, կառավարութիւններ այնքան կարճատեւ են, որ ներկայ րոպէի կողէկանոց խնայողութիւնները գերադասում են տապալի մեծ բարիքներէյ: Իմ հայրենի քաղաքի (Լէյպցիկ) իշխանաւորների խնայողութիւնը, որ ափսոսացին վստանել մի քանի հարիւր մարկ տաղաւարներ շինելու համար, խոլերայի երեւալուց յետոյ՝ պատճառ եղաւ հազար ու հազար մարկի զուր ու անկարգ ծախսելուն: Իսկ այսպէս են և կիրական այ հանգստութեան դէմ արած պատասխանները. հարկաւ՝ այսպէս են և կարճատեւ մարդկանց անխոհուն քաղաքականութեան հետեւանքները:

Այս մարդիկ հաստատում են՝ թէ կիրակի օրը ընդհանրութեամբ տօնելը Գրամական գումարների մեծ կորուստներ կը պատճառէր: Եթէ այս պատասխանը հիմնաւոր լինէր, կիրակի օրը բանոյ երկրների բաղդատութիւնը այս օրը տօնող երկրների հետ՝ ցոյց պէտք է տար, թէ առաջինները աւելի մեծ երջանկութիւն են վայելում՝ քան վերջիները: Իրապէս երեւում է՝ թէ այն երկրները, որոնք աւելի հուշակուած են կիրակուայ հանգստութեան խստիւ պահելովը՝ այսինքն Անգլիան, ու Ամերիկան՝ շատ գերազանցել են հարստութիւնով ու կեանքի յարմարութիւններով մեզ Գերմանացիներիս, որ շաքաթուայ եօթը օրը մեզ տանջում ենք: Շատ իրաւացի նկատողութիւն է առում անգլիացի պատմաբան Մակուէյը՝ «Եթէ մեր երկիրը արդէն 300 տարի չլուծէր կիրակին ինչպէս հանգստութեան օր, եթէ մենք և այս օրը շարունակէինք բանել բաճով ու բրիչով, մրճով ու դուրով, մենք աւելի շատ աղքատ և աւելի քիչ քաղաքակրթուած ազգ կլինէինք»:

Ամէն շաբաթ հանգստութեան մի օր խստիւ պահող ազգերից մէկն էլ հրէաներն են. ոչինչ չկորցնելով տնտեսութեան կողմից նոքա միայն շահւում են առողջապահական կողմից, նոցա առողջութեան վիճակը աւելի լաւ է և կեանքի տևողութիւնը երկար է քան քրիստոնեաներինը. այսպէս Մայերի (Փիւրտում) Նէփփիլի (Մայնի վերայի ֆրանկֆուրտում) ու Կօլբի ասելովը քրիստոնեաների կեանքի միջին տևողութիւնը հաւասար է մօտաւորապէս 26 տարու, իսկ հրէաների 36: Փոքովրդի անտեսութեան ու առողջապահութեան շահերի

նոյնութիւնը՝ գծադրաբար՝ դեռ այնքան քիչ է յայտնի, որ աւելորդ չեմ համարում պարզել այս մի ուրիշ շրջանից առած օրինակով, որի մէջ՝ բնորոշաւորապէս՝ ձգտողութիւն է զարթել դէպի գործնական կերպարանափոխութիւններ: Մեր օրինակը վերաբերւում է առողջապահական պայմանների բարձրելուն՝ պայմանների, որոնք մարդկային հասարակութեան կորուստ են սպառնում և այնպապ պահանջում են փոփոխութիւններ համաձայն առողջութիւն պահպանելու գիտութեան սկզբունքներին: Գործունեայ առողջաբան Պետտէնկոփէրը հաշուէ այն վնասը, որ հասնում է այս ճանապարհով յառաջ եկած հիւանդութիւններից, և այն օգուտը, որը կարելի է ստանալ նախապահպանող միջոցների գնովը:

Յիշելով այն իրողութիւնը թէ շնորհիւ անընդհատ ուճիմնաւոր բարձրսմաների մեռնողների թիւը Լոնդոնի մէջ հարիւր տարուայ ընթացքում իջել է 35 ից 22 ի 1000 ից: Պետտէնկոփէրը հաշիւ է քցում այն տնտեսական շահերը, որոնք նոյն ճանապարհով կարող էր ստանալ Միւնխէնը, ուր մեռնողների թիւը մինչ այժմ՝ դեռ հաւասար է 33 ի 1000 ից: Այս հաշիւներից երևում է թէ՛ եթէ մի որ և է առողջապահական միջոց իջեցնում է մեռնողների թիւը 33 ից 30 ի, և ընդունելով թէ մարդու ամէն հիւանդ օրը նստում է միայն մէկ գուլդէն, կտացուէր տարեկան խնայողութիւն 346 հազար գուլդէն: Իսկ եթէ Միւնխէնը դառնայ նոյնպէս առողջ ինչպէս Լոնդոնն է, այսինքն նորա մէջ օկսէր ամէն հազարից մեռնել միայն 22 բնակիչ, տարեկան օգուտը կհասնէր 1271000 գուլդէնի, որը հաւասար կլինէր 25 միլլիոն գուլդէն գումարի: Որովհետև Պետտէնկոփէրը աչքի առաջին ունի ոչ միայն մի որ և է միջոց ինչպէս ստորերկրեայ ջրանցներ շինելը, այլ առողջապահական ու ընկերվարական կարգերի մի ամբողջ զուգաւորութիւն, ուստի դժուար չէ հասկանալ, թէ մահի այսչափ սակաւ թիւը սկոյական արուեստաշահ քաղաքում մոտամբ պէտք է վերագրուի կիրականայ հանգստութեան ի վաղուց խառնապահելուն: (այսինքն) վերջին (նախորդ)

Բնական ճարտարախօս վիպութիւն՝ նոյն ուղղութիւնով հիւսիսային Ամերիկայի Լօիլ արուեստաշահ քաղաքի պայմաններն են, որը համաձայն Ծօշէի հիանալի նկարագրութեան՝ բար-

գաւաճութեան, բարոյականութեան ու առողջութեան օրինակելի պատկեր է: Այս քաղաքում ընդունուած է ոչ միայն կիրակին տմենախիստ կերպով տօնել, այլ և կարգադրուած է մի կանոն, որով բանւորները փոփոխաբար գործում են արհմտանոցում ու դաշտում: Հետեանքն այն է, որ այս քաղաքում 57 մարդուց տարեկան մեկն է մեռնում, մինչդեռ Մանչեսթրում 29-ից մեկն է մեռնում: Իդսում 36-ից մեկը, Շէֆիլդում 32-ից մեկը:

Վերւեր բերած հաշուից արած ընդհանուր եզրակացութիւնը՝ ակնյայտնի կերպով՝ ցոյց է տալիս՝ թէ առողջութիւնը պահպանելու ձեռք զարկած միջոցները բաւարարութիւն են տալիս ոչ միայն յարմարութեան ու մարդկութեան պահանջներին, այլ օժանդակում են դրամական մայր գումարի բազմապատկում, որ բարձր տոկոսներ է բերում: Կարճ ատած, բանը այն տեսլն են հասցնում, որ անարդիւնաւէտ չնախատեսնուած ծախսերի փոխարէն սկսւում է յառաջանալ արդիւնաբեր գումարի ժողովուելը: Իսկ այսպիսի առողջութիւն պահպանելու միջոցներն պատկանում է և կիրականայ հանգստութիւնը, որ ստեղծում է ահագին արդիւնաբեր գումար:

Կիրականայ հանգստութիւնը այս բանին հասնում է աշխատելու ուժի պահպանելովը, մարդկային առողջութեան ու կեանքի պահպանելովը: Ինչպէս վերեւ տեսանք՝ մի հեղինակութիւն ունեցող բնախօս հաշուել է՝ թէ մարդու որ հաւասարապէս բուժանում է իւր ժամանակը աշխատանքի ու հանգստութեան մէջ, կարող է տարիւ մինչև հարիւրամեայ հասակը: Անգլիան էլ Ամերիկան էլ շարունակ տալիս են մարդիկ, որ ոչ միայն ապրում են մինչև այս սահմանը, այլ նաև անցնում են սորանից: Եւրոպական յամաքահայի վերայ, որտեղ բանւորների դատակարգը ամբողջ բնակիչների 80 տոկոսն է, կեանքի միջին տևականութիւնը տատանւում է 26 ու 40 տարու մէջ: Իսկ մենք գիտենք՝ թէ աշխատելու ուժը մի առանձին տեսակի առաձգականութիւն է, որը միայն 6-օր է պահպանւում, իսկ եօթերորդ օրը պահանջում է հանգիստ նորս համար՝ որ նորից կարողանայ կտտարել պատշաճօրէն իւր հետեւեալ վեցօրեայ շրջանը, փոյովըգական տնտեսութեան լեզուով թարգմանելով այս նշանակում է՝ կիրականայ հանգստութիւնը պահպանում է աշխատելու ուժը, ա-

առողջութիւնը և բանւորի կեանքի տեւականութիւնը, իսկ տեւական անընդհատ աշխատանքը (որը անգլիական առողջաբանները ասում են overwerk «չափազանց աշխատանք») նախաժամանակ մաշում է բանելու ուժը, քայքայում է առողջութիւնը, կարճացնում է բանւորի կեանքի տեւականութիւնը: Ակընյայտնի է, որ սա փոխակերպութիւն է յայտնի բնաբանի health is wealth այսինքն առողջութիւնը հարստութիւն է: Եւ եթէ հարստութիւնը օտապետւում է իւր կամ ուրիշի հիւանդանալու գնովը, այդպիսի գործավարութեանը վատ տնօրէնութեան տնուն են տալիս:

Ի՞նչ է սա՞ տալիս ինձ բերել մի քանի իրողութիւնների իմ սեպհական փորձառութիւնից: Մի քանի տասնեակ տարուայ ընթացքում պատահեց ինձ լինել բժիշկ մի երկաթուղու ընկերութեան մէջ, բժիշկ մի քանի գործարանների հիւանդանոցներում, աղքատների համար բժիշկ մի քաղաքային թաղում: Ուր բնակում էին մեծ մասով օրական վարձկոններ, բժիշկ բանւորների դաշնակցութիւնով աղքատների համար կազմած քանձարաններում, վերջապէս բազմաթիւ փոստային դիւանական ու հաշուարարական աստիճանաւորների տնային բժիշկ: Այս հանգամանքները միջոց տուին ինձ հաւաքել բուական ընդարձակ ու լիակատար տեղեկութիւններ հիւանդութիւնների ու հիւանդարար պատճառների մասին, որոնք ծանրացած են աշխատաւոր դասակարգի գլխին: Ես արդէն վաղուց կազմել եմ խորին համոզմունք՝ թէ՛ գոնեայ բոլոր մեծ ու վոքր աշխատութիւնների երկու երրորդ մասը, որոնց պատճառաւ այս ախտաւորները դառնում են բժշկին, ոչ մի ուրիշ բանից չեն յառաջ գալիս, եթէ ոչ չափազանց աշխատելուց, աշխատութեան հիւանդութիւններ են, այս արդէն նորանից է երեւում, որ առանձին արհեստների մէջ նկատուում են հիւանդութիւնների զանազան՝ կարելի է ասել, մասնաւոր ձեւեր, որոնք իւրեանց համար կարողեն մեկնութիւն գտնել միայն մասնաւոր պրօֆեսորիօնական վնասների մէջ: Սակայն՝ այս հայեացքը բոլորովին նոր չէ՝ արդէն անցած դարի հռչակաւոր առողջաբան Տիսսօն լուսաբանեց զանազան արհեստների ու պարապմունքների յատուկ եղած ախտաւորութիւնների վարդապետութիւնը: Բոլոր աշխատաւորները անսովոր տրամադրու-

Թիւն ունին հիւանդանալ և շատ անգամ արագ կորչում են վարակիչ ախտի երևալուն պէս, մանաւանդ խոլերայի երևալուն պէս: Միւս ժամանակները ամենայաճախ ախտաւորութեան ձևն է արդէն մեր նկարագրած ընդհանուր ջարդուածութիւնը, նորանից յետոյ տեւական հազը: Ախտաւորների մեծամասնութիւնը բժշկից ուղղում է ոչ այնքան դեղատոմս որքան վկայական գործից ժամանակաւորապէս ազատուելու համար: Ստիպան՝ այնտեղ՝ ուր կայ դեղերի ձրի բաժանելը, ախտաւորները խնդրում են գրել իւրեանց համար և մի դարման, բժիշկն էլ ստիպուած է նշանակել մի օժանելիք, անտարբեր իմելու ճար, սպեղանիք ևւն: Իսկէապէս՝ այս դիպուածներում միշտ մի բան է օգնում՝ աշխատելուց ազատուելը, բաց օդում շարժուելն ու մորթու հոլմահարուելը: Բժիշկը միայն իւր մէջ շատ անգամ խոստովանում է՝ թէ լաւ կլինէր այս ինչ ախտաւոր բանւորին ուղարկել մի տեղ երեք ամսով գիւղում ազատութիւն վայելելու, բայց այսպիսի ցանկութիւնը մնում է հարկաւ՝ պղատոմսական: Մանաւանդ՝ որ բանւոր մարդիկ սովորաբար ունին այնքան սաստիկ զարգացած պատուի զգացողութիւն, որ հազիւ նոքա սկսում են մի փոքր լաւ զգալ իւրեանց, իսկայն նորից վերագառնում են գործելու, որ ոչ ոք չկոսկածի նոցա ծուլութեան ու աշխատանքից փախչելու մէջ: Հիւանդների ամենամեծ մասը դառնում է բժշկի խորհրդին միշտ երկու շաբթի օրերը: Հարկաւ, մասամբ այս կախուած է կիրակուայ երեկոնների քէփից, բայց միայն մասամբ:

Գործնական կեանքում, հաշուարաններում, փոստում, երկաթուղու գրասենեակներում՝ ծառայողների մէջ շատ անգամ այնպէս դիպուածներ են հանդէպ գալիս, երբ ախտաւորը տնըդունակ է գործելու ոչ թէ մի քանի օրով, այլ մի քանի շաբաթով, ուստի բժշկից վկայական է ստանում երկար ժամանակ հեւանալու համար, որ այստեղ թոյլ է տրուած:

Աւերջապէս բոլորովին սովորական է և այն դիպուածը, երբ բանւորը կամ աստիճանաւորը ղնառնում է աշխատելուց ոչ ժամանակաւորապէս, այլ ընդմիշտ, և սկսում է հոգ տանել ծառայութիւնից թոշակով դուրս գալու: Հասնելով միայն 40 տարեկան հասակին, այսինքն այն հասակին, որից կանոնաւոր պայմաններում սկսում է մարդկային կեանքի իսկ ծաղիկը:

Ջարմանալի չէ, թէ այս տեսակ փորձառութիւնը բերել է ինձ այն եզրակացութեան, որ բժշկի պաշտօնը ու գործունէութիւնը զանազան՝ հիւանդների համար կազմած գանձարաններում պարզապէս վերջանում է փրկած նիւթի կարկատելովը ու յարդարելովը այս եզրակացութեան բնական հետեւանքը եղել է ցանկութիւն այս խեղճ պարապմունքը թողնելու և արմատական առողջապահի միջոցների օգտին ծառայող յորդորակին դիմելու։ Դժուար չէ տեսնել՝ թէ գործ տաղներն ըզբողւում են միայն ոչ մի բանի չհասցնող կարկատանով, արժէ նայել միայն հետեւեալ ապարդիւն, ուղղակի անօգուտ դէնքած ծախսերի ցուցակի վերայ՝ 1) բժշկելու փողը, կամ արձակուրդ ստացողների ռոճկի պահպանելը. 2) դեղարանի հաշիւը. 3) փոխանակողների վարձը. 4) բուժավայր (կուրորդ) ուղարկելու ծախսը. 5) կանխաժամանակ թոշակ նշանակելը. 6) այրիների օգնութիւնը, որի համար ընդհանրապէս հարկաւոր է լինում շատ փող։

Եթէ այս հետեւութիւնները մշակենք այն մետոդով, որին հետեւել է Էտտէնկսփէրը իւր հաշուատեսութեան մէջ, կը յայտնուէր՝ թէ այս ապարդիւն ծախսերի մեծ մասից կարելի էր խոյս տալ և դարձնել նորան արդիւնաւէտ գումար, որի համար պահանջւում է միայն նախապէս արգելել առողջութեան ու կեանքի՝ չափազանց գործելով խանգարուելը. սորա համար միայն հարկաւոր է բոլոր չնախատեսուած ու անկանոն կարգադրած հիւանդութեան օրերը, միանգամ ընդ միշտ. իւրաքանչիւր բանորի համար որոշել հաւասար 52 օրուայ՝ տարուայ մէջ, որ չի պահանջում ոչ բժշկութեան, ոչ դեղերի ծախս, ոչ օժանդակութեան գանձարանից փոխառութիւն. մի խօսքով՝ արժէ միայն կիրակուայ հանգստանալը պարտադիր անել։

Ամփոփենք նախորդ դատողութիւնների հիմնական միտքը, չափազանց աշխատութիւնը ստեղծում է համեմատաբար եկամուտի չնչին յաւելում՝ մշտապէս սաստիկ վտանգ լինելով բանւորի համար վնասել ու նախաժամանակ կորցնել իւր բանելու կարողութիւնը ամէն եօթներորդ օր հանգստանալուց ընդհատուող աշխատութիւնը ստեղծում է օգտի ժամանակաւոր չնչին նուազումը. բայց՝ նա ապահովւցնում է գործելու կարողութեան իրկարտուե բարձր պահելը։ Պատուաւոր կա-

րող է համարուել միայն այս տեսակ աշխատութիւնից ստալած օգուտը: Կիրակի օրուայ չպահպանելը բանւորի կողմից պէտք է համարուի իբր անպատիւ գործ իւր անձի ու իւր մերձաւորների սիրաբերութեամբ: Իսկ աշխատանք տուղի կողմից կիրաւուայ չպահպանելը ուղղակի իբր վաշխառութիւն է աշխատաւորի հաշուին:

Մեզ մնում է մի քանի իօսք ասել էլի մի կէտի վերայ:

Բանւորը հասարակ մեքենայ չէ, մասերի կամ անգամների հասարակ ժողովածու չէ, աւարկանք արագորելու համար, այլ մտաւոր կեանքով օժտուած էակ:

Այս բարձր հայեցակէտի տեսականապէս խոստովանելովը ժամանակակից քաղաքակրթութիւնը կորսելօրէն տարբերուում է հին աշխարհից, որը աշխատութիւնը նախատինք էր համարում և աշխատող մարդու մէջ տեսնում էր ոչ թէ մորգ, այլ ստրուկ: «Աթենացիները» ասում է Ա. Բլանկի (Blanqui), ըզգում էին դէպի իւրեանց ստրուկները ոչ աւելի կարեկցութիւն, քան մեր ժամանակակից գործարանատէրերը դէպի իւրեանց մեքենաների անիւները»: Այսպիսի ժամանակները արդէն անցել են, և ներկայումս աշխատութիւնը արդէն համարուում է ոչ թէ նախատինք, այլ պատուաւոր գործ: Մի և նոյն ժամանակ չէ կարելի չհամաձայնուել բոլոր ժամանակից ընկերվարական քաղաքագէտների հետ (Դէնի, Գարբիո, Փօնոմօրգէնշտէրն), իւր - Պիւլիսօզ, Մինգէտտի, Կէրի և շն), որոնք հաստատում են՝ թէ այս խոստովանութիւնը մնում է աւելի տեսական քան գործնական, և թէ «սպիտակ ստրկութիւնը» շարունակում է գոյութիւն ունենալ մինչև այժմ:

Ձուներորները» ասում է Կէրի՝ ստորացնում են գրաստի աստիճանին և վերջապէս ստրկութեան շղթայով կաշկանդում են: Այս տեղից յառաջանում է մարդկային հասարակութեան այն վտանգաւոր երկփեռեկութիւնը ազատ մարդկանց ու ըստրուկների մէջ, երբ բոլորովին մի և նոյն է՝ թէ ով է ստրուկ դառնում սեւամորթ թէ գործարանի սպիտակամորթ բանւորը: Եւ այս երկփեռեկութիւնից վերջնականապէս ծագում է հասարակութեան մի մասի միւսից այնքան օտարանալը, որ նոցա մէջ փոխադարձ յարաբերութիւններում թաքաւորում է անզգայութիւն, եթէ աւելին չասենք:

Այս բարբարոսութեան մասին խօսում է և Ագամ Սմիտի շարադրութիւնների հրատարակիչ՝ Դ. Թէդլէրը՝ շօշինչ կասկած կամ վէճ չկայ այն իրողութեան համար, թէ ժամանակակից տնտեսական տնօրէնութիւնը հիմնուած է յափշտակութեան վերայ, և յափշտակութեան առարկան մարդն է: Բանւորների մէջ եղած՝ աչքի զարնւող՝ մահերի պատճառներից պէտք է ցոյց տալ հոգեկան ճնշուած վիճակը, որ երեւան է գալիս աշխատւորների մէջ աշխատանքի բաժանուելու եղանակից: Վերջինս դարձնելով բանւորին մեքենայի մի մասը, քանդում է նորա ներսի միութիւնը, սորա հետ միասին և կանոնաւոր գոյութեան բոլոր պայմանները՝ այս նորա մէջ ստեղծում է ներսի դատարկութիւն ու մասամբ գիտակցական՝ մասամբ անգիտակցական, անբաւականութիւն իւրեանից ու աշխարհից: Այս վիճակը կարճացնում է կեանքը, ծնւում է հիւանդութիւններ, նախաժամանակ ընդհանուր թուլութիւն, բթամտութիւն ու ձգողութիւն դէպի շշմացնող ու մոռացնող միջոցները: Այսպիսի պայմաններում բանւոր դասակարգը դառնում է հիւանդոտ ու վտանգաւոր անդամ հասարակութեան համար: Սրինական մարդկային գոյութեան համար կարողութիւն չունենալով և հարստահարութեան ու վայրենաբարոյութեան մատնուած զոհ լինելով, բանւոր ամբօրը մշտապէս լի է ձգողութիւնով ազատուելու իւրեան լափող՝ անմխիթար ներսի դատարկութիւնից, ազատուելու ինչ գնով կուզէ լինի, մինչ անգամ ուժի միջնորդութեամբ:

Բոլոր մարդկանց, որոնք ճշմարիտ կամենում են հատարակութեան խաղաղ ու անընդհատ աճելը, խորհուրդ ենք տալիս խորհել իրերի այս դրութեան վերայ, որի մասին խօսում են այս գրողները:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Իմ քննութեան ընդհանուր հետեւանքը կարելի է ձեւաւորել այս եղանակով:

Կիրակուայ հանգստութիւնը առողջապահութեան առաջին պատուիրանն է, որ ի նկատի ունի հասարակութեան անխնայ ու անընդհատ աճելը, ուստի նա ինչպէս մոռաւորական, նորնպէս և կրօնական կարգադրութիւն է: Ամէն բանւորի առանձ-

նապէս տալիս է նա երկարատեւ աշխատելու ընդունակութեան ապահովութիւն, հոգու աւելի բաւականութիւն, աւելի խորին ու ապահով ծերութիւն. ամէն տնօրէնի նա տալիս է հիմն լաւորակ տնօրէնութեան համար. կառավարութեան տալիս է միջոց խաղաղութիւն. ու կարգ պահպանելու հասարակական կեանքի մէջ. ամէնքին չափ է տալիս չափելու՝ թէ որքան առողջ միտք կայ մի ժողովրդի մէջ, և որքան յառաջ է գնացել սա քաղաքակրթութեան ճանապարհի վերայ:

(Փարգմ.) Բ.Ժ. Մ. Զ.

ՄԱՐԴՈՒՆՍԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵՆԴԱՆՈՒՅՑ

Ոչ մի գիտութիւն այնպիսի արգասաբեր հետեանք ու փառաւոր յաղթանակներ չէ ներկայացնում գիտնական աշխարհում, ինչպէս ներկայ դարիս բնախուզութիւնը. ուստի և չըպիտի դարմանալ, որ դա միակ օրինակելի գիտութիւն է համարուած: Ասկայն այդ գիտութեան ներկայացուցիչների աչքին մի տարօրինակ բան էր երևում, երբոր հուշակաւոր բնախուզներից մինը բնագիտութեան սահմանի վերայ խօսելով մատնացոյց արեց աշխարհի հանելուկների վերայ, որոնք բնախուզութեան համար ընդմիշտ անլուծանելի պիտի մնան. Ignoramus ignorabimus.

Այդ անլուծանելի աշխարհի հանելուկներին վերագրում է Դէ բուռ Բայմոնդ գիտակից կեանքը, սկսած ամենապարզ գորութիւններից մինչև ամենաբարձր մտքի և կամքի գործողութիւնները: Թէ ինչպէս նիւթերի ի միասին գործելուց, ատոմների միաւորութիւնից կամ անջատումից մի որ և է հոգեկան լիճակ, մի զգայութիւն, յառաջ է գալիս դորան մեր խոհականութիւնը չէ կարողանում հասնել: Բոլոր հոգեկան լիճակները, զգացողութիւնները, յիշողութիւններն, երեւակայութիւնները, մտքերը զգացումները, ձգտումները . . . այնքան զանազանվում են բնալուծական—ֆիզիքական երեւոյթներից, որ նոցա բնաւ համեմատել չէ կարելի այդ գործարանական երեւոյթների հետ: Աւստի և մի անմիտ բան է, եթէ որ նիւթա-

պաշտը հոգեկան վիճակները բացատրել է կամենում որպէս ուղիղի գործողութիւններ, և նա կարծում է որ ուղեղը հոգեկան վիճակները ճիշտ այնպէս է արտադրում ինչպէս լեարդը՝ մալձ և երիկամուկները՝ մէղ:

Այսպէս ուրեմն, բնախուզութեան տեսակէտից գիտակից կեանքը մի անհասկանալի հանելուկ է մնում մեզ համար, իսկ մեր միտքը, որ ամէն մի հետեւանքին համապատասխան պատճառ է որոնում, հարկադրվում է ընդունելու որ բոլորովին զանազան է նիւթերից գիտակից վիճակների հիմքը, որ մենք հոգի ենք անուանում և տալիս ենք այն ամեն էակներին, որոնց մէջ հոգեկան վիճակներ ենք նկատում:

Փորձառութիւնը ու նկատողութիւնը մեզ սովորեցնում են, որ կենդանիների և մարդկան հոգեկան վիճակները միմեանց հետ շատ նմանութիւն ունին, և թէ մենք մարդիկս կենդանեաց մէջ շատ բան ենք նկատում, ինչ որ մեր անձի վերայ փորձել, տեսել ենք: Ոմանք սրանից այն հետեւանքն են հանել որ կենդանիների և մարդկան մէջ մի էական տարբերութիւն չկայ և թէ կենդանին մի անկատար մարդ կամ մարդս մի կատարեալ կենդանի է: Քննենք այս խնդիրը, թէ արդեօք մարդկան և կենդանիների մէջ եղած տարբերութիւնը էական է, թէ մի աստիճանական զանազանութիւն է. այս խնդրի լուծումը ամենամեծ նշանակութիւն ունի մեզ համար, որովհետեւ դորանից կախուած է այն խնդրի լուծումը, թէ մարդու հոգին անմահ է:

Անվիճելի է որ կենդանին իր հոգեկան կեանքում նմանութիւն ունի մարդու հետ: Կենդանին ունի զգայութիւններ և զգացողութիւններ. նա տեսնում է, լսում է, հոտորում է և լին. կարողանում է առարկաներ միմեանցից զանազանել և իրերի հեռաւորութեան, մեծութեան և ձևի մասին գաղափարներ կազմել: Եւ շատ անհիմն է մերթել, թէ կենդանիները զուրկ են մտաւոր պատկերներից. նոցա վերայ պէտք է մեքենաների պէս նայել և նոցա բոլոր շարժողութիւնները առարկաների նկատմամբ անդրադարձ շարժողութեամբ բացատրել, ինչպէս որ այդ՝ Դեկարտ և նորերից շատերը ասել են: Քանի որ կենդանին ոչ թէ միայն զգացողական գործարան ունի մեզ պէս, այլ և այդ զգացողական գործարանի գործածութիւնը այն

ձեռով է լինում, ինչպէս մերինը: Միայն բաւական է մի թեթեւակնարկ ձգել կենդանիների կեանքի վերայ, թէ ինչպէս նոքա միմեանց որոնում են, միմեանցից փախչում են, միմեանց հալածում են, իրանց սնունդը որոնում և յափշտակում են. այս ամենը մեզ պարզ ցոյց է տալիս, որ նոքա այդ բոլորի գիտակցութիւնը ունին:

Բացի դորանից կենդանին ունի ինքնազգացողութիւն. նա մի որ և է ցաւ զգում է որպէս իր սեփական ցաւ, ապա թէ ոչ նա չէր խուսափիլ դորանից և ոչ էլ դորա դէմ օգնութեան միջոցներ կորոնէր. նա ունի իր զգացողութեան, տեսողութեան, լսողութեան գիտակցութիւնը, ապա թէ ոչ իր աչքն ու ականջը չէր դարձնիլ դէպի մի որ և է առարկայ լսելու և տեսնելու համար: Սակայն ասածներից դեռ ևս չէ կարելի եզրակացնել, թէ կենդանին ինքնագիտակցութիւն ունի: Սկներեւ է որ կենդանին ունի յիշողութիւն, նա յիշում է առաջուայ զգացածները, խնորժ և անախորժ փորձառութիւնները, շունը ճանաչում է իր տիրոջ, անատունը վերստին գտնում է իր գոմը. ձին իր մի քանի անգամ գնացած ճանապարհը տիրոջից աւելի լաւ է ճանաչում. նաև չէ կարելի բոլորովին մերժել, թէ կենդանիներն երեւակայութիւն չունին. նկատվում է, որ շները երաղում են, և քնի մէջ հաչում, և եթէ կենդանիները ջրուեւուց յետոյ, կերակրի ետեից են վազում, նշանակում է որ նոքա այդ առարկան պատկերացնում են: Եթէ գառնուկը առաջուայ չրտեսնուած գայլից դողալով փախչում է և ձիերը գազանամեծի առջև անցնելիս անհանգիստ են լինում և երկիւղ կրում, պէտք է որ նոքա իրանց ուղառնացող վտանգի մասին մի պատկերացում ունենան: Կենդանիներն ունենում են նոյնպէս և ընդհանուր պատկերացումներ. այսպէս օրինակ, եթէ թութակը միանգամ լսում է, որ շանը չօջ անսւնով են կանչում, այնուհետև ամեն մի շուն տեսնելիս կօխ է բզաւում, այնպէս որ նա իր համար մի ընդհանուր պատկեր է կազմում: Երբ ֆրանսիացիներ Սուեզի ջրանցքը փորում էին նոցա մօտ գալիս էին շատ պատկուճներ (գրիֆոներ) առանց երկիւղ կրելու մարդկանցից, բայց երբ ֆրանսիացիներ սկսեցին այդ կենդանիներին որսալ, դորա սկսան երկիւղ կրել այն տեսակ եւրոպական ձեռով հագնուած մարդկերանցից, ինչպէս որ շրան-

սիացիք էին հազնուած, բայց չէին երկնչում բեգուններից, այդպէս նոքա իրանց թշնամու մասին մի ընդհանուր պատկեր էին կազմել—երևում է որ կենդանիները բնական մեծ հասկացողութիւն էլ ունին. նոքա զարմանալի ճարպիկութեամբ նպատակին յարմար միջոցներ գործ դնելով կարողանում են սնունդ գտնել, չափազանց խորամանկութեամբ և նենգութեամբ որս անել: Նոքա իմաստուն հոգացողութեամբ ձմերուայ համար պաշար են հաւաքում իւրաքանչիւր կենդանի ոչ թէ միայն կարողանում է իրան յարմար սնունդ ընտրել, այլ և երբոր հիւանդ է գիտէ թէ ինչ խոտ նորան կբժշկէ: Սձակեր թռչունը նոր Գրանաւայում շարունակ թռնաւոր օձերով է կերակրւում և երբ մի թռնաւոր օձ նորան կխայթէ, իսկոյն վէժիւկ կոչուած բոյսի մի քանի տերեւն է ուտում. մի նենգր այդ բանը նկատելով գտաւ, որ այդ բոյսի հիւթը բուժիչ յատկութիւն ունի թռնաւոր օձի խայթոցի դէմ, այդ ժամանակից սկսած վէժիւկոյ հիւթը սկսան գործ դնել թռնաւոր օձերի խայթածների դէմ, որ և յաջող հետեւանքներ էր ունենում: Շատ զարմանալի է նաև որ տեղափոխիկ թռչունները ամեն ճարտարութեամբ ժամանակին գալթում են հեռու երկիրներ իրանց սնունդը որոնելու համար, քանի որ իրանց առաջուայ բնական տեղում այդ չեն գտնում: Յայտնի է որ ամեն տարի ծիծեռնակը թռչում է Սենեգամբիա և ուրիշ երկիրներ, սոխակը Նեղոսեան հովիտը ևլն. և երբ գարուն է գալիս, դոքա վերադառնում են իրանց առաջուայ տեղը: Ոչ նուազ զարմանալի է նաև այն հանգամանքը, թէ ինչպէս կենդանիները մի որ և է վտանգի միջոցին աշխատում են թշնամիներից ազատուել: Եւ եթէ դիտելու լինենք թէ ինչպէս կենդանիներն իրանց ձագերի համար հոգս տանում, նոյա համար նպատակայարմար բնակարաններ են կառուցանում, սնունդ են մատակարարում և վտանգի միջոցին նոյա պաշտպանում և պահպանում, այն ժամանակ կըտեսնենք որ այդ բոլոր գործունէութեան մէջ հասկացողութիւն և նկատողութիւն է երևում: Սակայն մեզ կասկածելի է թւում, որ նոքա սուհասարակ հասկացողութեամբ և դատողութեամբ գործելու լինին որովհետև, եթէ կենդանին մրտաճողութեամբ գործէր, այն ժամանակ տղաբայում պատա-

հեղիք իրողութիւնները պէտք է որ առաջուց իմանար: Մենք տեսնում ենք որ մեղուները մեղր են հաւաքում: ձմերուայ համար, որը դեռ ևս իրանք չեն ճանաչում, գիշերային թիթեռնիկը իր ածած ձուերը խառով է ծածկում ցրտից պաշտպանելու համար: Բայց նա դեռ ևս ցուրտը չէ իմանում, և ահա այդպիսի օրինակներ շատ կան կենդանական աշխարհում: Եւ եթէ իսկապէս դոցա գործողութեանց մէջ մտածողութիւն լինէր, այն ժամանակ մենք կենդանիներին պիտի վերագրէինք ավագայի գիտակցութիւնը, որին մինչև անգամ մարդն էլ անընդունակ է: Եւ եթէ կենդանիներ իսկապէս մտածողութեամբ և հասկացողութեամբ գործէին, այն ժամանակ նոքա այնպէս յաճախ իրանց կորստեան համար չէին գործել: Մեղուն օտարիկ խայթելուց զինի ոչնչանում է: Նա իր կենանքը զոհում է ամբողջ մեղուների խմբին առանց իմանալու: Բացի դրանից կենդանիների մէջ միւսնոյն ժամանակ հասկացողութեան և մտածողութեան պակասութիւնը շատ է երևում: Այն թռչուններն որոնց բոյնը ձագերի հետ միասին վանդակի մէջ են դնում, հազուադէպ տանում իրանց ձագերին սնունդ մատակարարելու համար այնչափ ժամանակ մինչև որ ձագերը մեծանում են, բայց նոքա դեռ ևս չեն հասկանում որ իրանց ձագերը վանդակում փակուած լինելով անկարող են սնունդ գրողնելու: Եթէ թուխս նստած թռչունի տակից ձուեր հանեն, այնու ամենայնիւ նա բաւական ժամանակ աննպատակ թուխս է նստում՝ դատարկ բնի մէջ: Եւ եթէ կատուից գողանում են իր փոքր ինչ մեծացած ձագերը և սոցա տեղ ծածուկ ուրիշ կատուի աւելի փոքրիկ ձագերը դնեն, նա սոցա առժամանակ կը կերակրէ, յետոյ նա նսցա կերակրելու համար մկներ է բերում, որոնք իւր սեփական ձագերին թէւ յարմար կլինէին: Բայց այժմեան ձագերը դեռ ևս այնքան զարգացած չլինելով չեն կարողանում նրանցով կերակրվել և սովամահ կորնչում են իրանց խնամատար մօր ձեռքով: Եթէ որ կրիցեառու, (ericeus) գիշերային կենդանին թռչունի թեւերը ջարդում է, որպէս զի նա այլ ևս թռչել չկարողանայ, այդ նա շատ նպատակայարմար է անում: Բայց նա նոյն գործողութիւնը աննպատակ կատարում է և ստակած թռչունների վերաբերմամբ: Կենդանիների մէջ մեր նկատած իրողութիւնները մեզ պարզ ցոյց են տալիս

չիւն է, այլ մի այնպիսի կամուռոր հնչիւն է, որ մի միտք արտայայտում, և թէ միեւնոյն միտքը կարելի է սրիշ հնչիւնով արտայայտել. ուստի և շատ սխալ է կարծել թէ լեզուն բանականութեան ստեղծիչ է, և կամ թէ բանականութիւնը առանց լեզուի չէ կարող գոյութիւն ունենալ. Խէ և ճշմարիտ է, որ լեզուն ամենանշանաւոր օժանդակ միջոց է բանականութեան կազմակերպութեան համար, բայց նա բանականութեան գոյութիւնը առաջուց ենթադրում է, որի յայտարարն ինքն է:

Եթէ մինը առաջին անգամ մի որոշ խօսք է արտասանում, այդ նշանակում է որ նա մի միտք, մի մտապատկեր հնչիւնի հետ կապակցած է. այդ տեղ նախ լինում է մի միտք և ապա նորա կապակցութիւնը ձայնական հնչիւնի հետ: Այն բանը, որով մենք մի առարկայ անաւանում ենք, ցոյց է տալիս միշտ մի ընդհանուր միտք, սորանով և մենք ճանաչում և անուանում ենք հատ հատ առարկաներ: Եթէ մենք կամենում ենք մի առարկայի անուն տալ, մենք չենք կարող նորա բոլոր յատկութիւնները մի ձայնական հնչիւնով արտայայտել, այլ այդ յատկութիւնների միջից մենք այնպիսին ենք ընտրում, որ յատուկ է բոլոր միանման առարկաներին այդ ընդհանուր մտապատկերը մենք արտայայտում ենք մի հնչիւնով, և դորանով մենք կոչում ենք միեւնոյն տեսակի ամեն մի առարկան: Այդպէս օրինակ մարդ-բառը զանազան լեզուներում ոչ թէ մի որոշ մարդ է նշանակում, այլ մի ընդհանուր յատկութիւն, այն է «մահականացում», «մոռոտ»։ Զի բառը նշանակում է «վազող», թրուչունը — «թուշող», կրակը — լուծաւորող, ճառագայթող: Նուստը բառը արիական լեզուի մէջ նշանակում է «կթող», որովհետեւ արիական ազգեր գլխաւորապէս անասնաբուծութեամբ զբաղւում էին և նոցա մէջ անասուններ կթելու հոգսը աղջկերը պիտի հոգային, ուստի իրանց պարապմունքի համաձայն կոչուեցան դուստր: Մաքս Միլլէր ասում է, որ մարդ միայն այն ժամանակ կարող էր ծառի, գետի, կենդանու անուն տալ, երբոր նա միայն մի ընդհանուր որոշիչ յատկութիւն կրգտնէր: Այսպէս ուրեմն լեզուն նախապէս ենթադրում է վերացման (abstraction) և ընդհանուր գաղափարներ կազմելու ընդունակութիւնը: Յայտնի է, որ կենդանին այդ ընդունակութիւնը չունի, ապա թէ ոչ նա ևս մարդու նման մի յօդաւորեալ լեզու

կազմակերպել պիտի կարողանար: Կենդանին չունի լեզու, որովհետև խօսել չէ իմանում, և այդ չէ կարող լինել, քանի որ նա գաղափարներից և մտապատկերներից զուրկ է: Իրաւամբ ասում է Մաքս Միլլերը, լեզուն մեր Բուբլիոնն է, և ոչ մի կենդանի չէ կարող դորանից երբ և իցէ անցնել, այս է մեր իրական պատասխանը այն անձինքների դէմ, որոնք զարգացման մասին խօսում են, որոնք հաւատում են որ նորք մարդկության ամեն ընդունակութեանց սկզբնական սաղմերը կապիկների մէջ են գտնւում, և որոնք հնարաւորութեան գաղափարի հիման վերայ ասում են թէ մարդը մի բարւոքած, կատարելագործուած կենդանի է և գոյութեան սկզբնական կուռք մէջ յաւթանակ տանող գիւցազն: Լեզուն, աւելի շօշափելի որոշիչ յատկանիշ է մարդու համար, քան թէ ուղեղի ծալքը, կամ գանկի կազմուածքը»:

(Շարունակելի)

Թարգմ. ՍԱՐԳԻՍ Տ. ԳԱՐԻԵԼԵԱՆՑ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՄԱԿԱՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

(Շարունակելի)

15ին Սեպտեմբերի 3 ժամ 5 րոպէ կեսօրից յետո՛ւ երբ Նորին Օծութիւնը բերող առանձին գնացքը ծանրութեամբ մօտեցաւ Թիֆլիզի Կայարանին, սարաւ պատշգամբում ժողոված Հայերն և համբարներն իրանց դրօշակներով լինդացորին օդը: Կեցրէ՛ աղաղակներով Կայարանի պատշգամբում գինւորեցին Վեհափառ Հայրնայեանին Թիֆլիզի քաղաքագլուխն, յոստիկանականն և այլ պատուանոր քաղաքացիք: Նորին Օծութիւնը ուղեկցութեամբ իւր պաշտօնեաների անցաւ քաղմութեան միջով և մտաւ կայսերական սենեակներն, ուր նրան ներկայացան շատ պատուաւոր անձինք: Չորսը պատրաստ կանգնած էր քառա-

ձի կառքը: Ս. Հայրապետը բարեհաճեցաւ մտնել կառքն, որին հետեւեցին երկար շարք կառքերի և խուռն բազմութիւն, և որ առաջ գնաց դէպի Աղէքսանդրեան այգին, որոյ հանդէպ հայ եկեղեցական դասը զգեստաւորված սպասուէր իւր եկեղեցւոյ Պետին: Այստեղից մինչև Վանաց մայր եկեղեցին ճանապարհը յարգարած էր, ինչպէս կոլայելէր օրուան հանդիսին: Բարձրաստիճան անձինք և պատուաւոր քաղաքացիք յարգեցին Նորին Օծութիւնն իրանց ներկայութեամբ: Նորին Օծութիւնը հետիոտս գնում էր ամպշովանու տակ, որ կրում էին չորս պատուաւոր անձինք: Մայր եկեղեցում Վեհափառ Տէրը կատարեց համառօտ աղօթք և դառնալով դէպի ժողովուրդն սղջունեց նրան Ս. Աթուռի կոյմից: Որտեղից ինքն եկել է յայտնելու Նորին Կայսերական մեծութեան թէ Հայ եկեղեցական դասի ու հօտի և թէ իւր սեպհական հաւատարմութեան զգացմունքներն, և յորդորեց ժողովրդեան ջերմեռանդութեամբ աղօթել առ Ամենաբարձրեալն, որպէս զի Կսկասք, բաղդաւորված իւր Թագաւորի այցելութեամբ, թողնէ նորա վերայ ուրախ և ամոքիչ տպաւորութիւն: Նորին Օծութիւնը վերջացրեց իւր ճառը, «Օրհնեսցէ՛ Տէր զմուտ և զել նորա» խօսքերով, որոնք ժողովուրդը կնքեց միաձայն «Անու»: Եկեղեցուց Նորին Օծութիւնը հայ դպրոցների աշակերտների և աշակերտուհիների միջով, որոնք շարուած էին եկեղեցուց մինչև Վեհարանի սանդուղները, և անընդհատ «կեցցէ՛ով» թնդացնում օդը, բարձրացաւ վեհարանի սանդուղների գլուխն, որտեղից օրհնեց ժողովրդեան և մոաւ ներս, ուր նրան դիմաւորեց նահանգապետի օգնական իշխան Շիրվաշիձէն: Կարճատեւ խօսակցութիւնից յետ նահանգապետի, քաղաքագլխի և այլոց հետ, Նորին Օծութիւնը մուտ ներսի սենեակները հանգստանալու:

16ին Նորին Օծութեան սկսան ներկայանալ բարձրաստիճան անձինք: Ի միջի այլոց ներկայացան՝ Ֆրանսիական, Պարսից և Օսմանեան հիւպատոսները, նոյնպէս և Պարսկաստանից եկած լիազօր դեսպանն Ռուսաց իշխան Ն. Դուբորուկին. Կովկասեան Ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձու Պ. Եանովսկին նոյնպէս պատիւ ունեցաւ ներկայանալու Նորին Օծութեան: Այցելեցին նոյնպէս և Պարսից արքայագնը, իշխան Լ. Մելիքովն, իսկ Վրաց ազնուականների կոյմից իշխան Դ. Մուխրանսկին:

տեսակցութիւն կայացաւ և Վրաստանի Սր. Էքզարքոսի հետ: Մի խօսքով 16ից մինչև սեպտեմբերի 28ը, որ նշանաւոր և անմոռանալի օր է Կովկասի համար, Նորին Օծութիւնը շարունակ ընդունում էր թէ՛ պաշտօնատար, թէ՛ քաղաքացի և թէ՛ խնդրատու անձանց:

Վեհափառն անհամբերութեամբ սպասում էր Թագաւոր Կայսեր գլխատեան օրին: Նորին Մեծութեան գալստեան նախընթաց օրը գլխաւոր Կառավարչապետի օգնական գեներալ ատիւտանտ Պ. Շերեմետեւը ներկայացաւ Նորին Օծութեան յայտնեց և գրաւոր կերպով հաղորդեց, որ Նորին Մեծութիւն Թագաւոր Կայսրը բարեհաճել է իւր գալստեան օրը $2\frac{3}{4}$ ժամին զինի կիսաւուր նշանակել Նորին Օծութեան համար առանձին ընդունելութիւն: Այս տեսակցութեան ժամանակ կարող են ներկայ գտանվել Թագէոս Արքեպիսկոպոս և Վեհ. Հայրապետի թարգման Գրիգոր Եպիսկոպոս Աղափրեանցը: Իսկ Թիֆլիզի առաջնորդ Արիստակէս Եպիսկոպոսն և Վեհափառի քարտուղար Սահակ վարդապետը պատիւ կունենան ներկայանալու Նորին Մեծութեան ընդհանուր ընդունելութեան ժամանակ: Նշանակած ժամանակ Նորին Վեհափառութիւնը գնաց պալատը և իւր աստիճանին վայել յարգանք և պատուով բաղդ ունեցաւ առանձնապէս ներկայանալու Նոյին Մեծութեանց: Նոյին Մեծութիւնը Թագաւոր Կայսրն և Թագուհին առանձին ուշադրութիւն դարձրին Նորին Վեհափառութեան վերայ, որ ասաց հետեւեալ ուղերձը:

« Երջանիկ զանձն իմ հոմարիմ, Տէր արքայ, զի ի վերջին աւուրս կենաց իմոց անգամ մի ևս արժանաւորիմ ներկայանալ Ձերդ Կայսերական Մեծութեան և զիմ ամենահաւատարիմ հպատակութեան զգացմունս խառն ընդ նոյնպիսի զգացմանց հոգեւորականութեան և հօտին իմոյ սիրել առաջի Աթոռոյ Մեծի Ինքնակալիդ, որով և խոնարհաբար շնորհաւորել զշնորհաբեր այցելութիւն Մեծի Թագաւորիդ իմոյ՝ կողմանցս Կովկասու:

Յոյս իմ հաստատուն է առ Աստուած, Տէր Արքայ, զի նշանաւոր օրս այս հանդիսավեհ ողորմածագոյն այցելութեան Օծելոյդ Աստուծոյ յայսմհետէ առաւել ևս խորագոյնս տպաւորեցէ ի միտս և ի սիրտս մատաղ սերնդոց հօտի իմոյ և ամե-

նից Կովկասաբնակ քրիստոնեայ ազանց զհոգի Աստուածաշ-
տութեան, կրօնասիրութեան և հաւատարիմ հպատակութեան
առ Գահն Մեծին Ռուսիոյ համաձայն աստուածային օրինաց:

Ուրեմն ներեցի ինձ կրկնել աստուծոյ զբան Մարգարէին
Դաւթի, «Տէր պահեսցէ զՔեզ յամենայն չարէ, պահեսցէ Տէր
զսնձն Քո, Տէր պահեսցէ զմուտ և զել Քո յայսմ հետէ մինչ և
յաւիտեան. ամէն»:

Ապա Նորին Մեծութիւնը նստելով հրաւիրեցին և Ս. Վեհա-
փառին նստել իրանց հանդէպ բազկաթուռի վերայ:

Խօսակցութիւնը տւեց $1\frac{1}{4}$ ժամից աւելի: Սրանից յետոյ Նո-
րին Վեհափառութիւնը այցելեց թագաժառանգ Նիկոլայ Ազէ-
սանդրովիին, որ յայտնեց ցանկութիւն այց եւանելու Ս. Էջ-
միածին: Յոյժ ուրախացած այս արտայայտութեամբ Նորին Վե-
հափառութիւնն ասաց, թէ ցանկալի էր իրան, որ այդ գէպքը
շուտով տեղի ունենար, որպէս զի ինքն անձամբ կարող լինէր
Ամենաբարձրելոյն օրհնութիւնը մատթել Էջման Ս. Սեղանի ա-
ռաջ Ռուսաստանի ժառանգի համար: Նորին Վեհափառու-
թիւնը վերադարձաւ Վեհարան $3\frac{1}{2}$ ժամին:

Միւս օր Նորին Վեհափառութեան այցելեց Նորին Մեծու-
թեան պալատի գլխաւոր արարողապետ իշխան Դուգորսկին
հարցնելու Նորին Օծութեան աւսղջութիւնը:

30 ին սեպտեմբերի Նորին Վեհափառութիւնը հրաւիրուեցաւ
պալատ բարձրագոյն ճաշկերոյթի, որից յետ Նորին Մեծու-
թիւնը պատուեց Վեհափառ Հայրապետին խօսակցելով նորա
հետ: Նորին Մեծութեան Թիֆլիզից դուրս գնալից յետ 1 ին
հոկտեմբերի Վեհափառ Հայրապետն տուեց ոմանց փոխայցե-
լութիւն, իսկ այլոց մօտ ուղարկեց իւր եպիսկոպոսներին,
վճռելով մնալ Թիֆլիզում, մինչ և որ Նորին Մեծութիւն Թա-
գաւոր կայսրն և իւր ընտանիքը յաջողութեամբ կթողնեն Կով-
կասը: 2 ից սեպտեմբերի Վեհափառ Հայրապետը զբաղեցաւ
եկեղեցական և դպրոցական գործերով. այցելեց Ներսիսեան,
Դայիանեան, Յովնանեան և Ս. Նշան եկեղեցւոյ դպրոցներն,
որոնց մասին արգէն հրատարակած է Արարատում: Նայնպէս
զբաղեցաւ վարդապետելով անյետաձգելի գործերն և ընդունե-
լով բազմաթիւ խնդրատուներին:

Այս միջոցին Բագուից և Բանձակից եկան պատգամաւորներ

խնդրելու, որ Նորին Օծութիւնը բաղդաւորէ այդ քաղաքների հայ հասարակութիւնքն իւր այցելութեամբ և օրհնութեամբ:

Հասաւ և այն բաղդաւսր օրն, երբ Կովկասին անմուռնալի Նորին Կայսերական Բարձրութիւն, նախկին փոխարքայ Միխայէլ Նիկոլայեւիչը բաղդաւորեց Թիֆլիզը իւր գալստեամբ, այդ օրը 13 էր հոկտեմբերի: Աեհափաւ Հայրապետը տեղեկանալով Նորին Բարձրութեան գալստեան, որոյ փոխարքայութեան ժամանակ ինքն Թիֆլիզի թեմական աւուջնորդի պաշտօնն էր վարում, ցանկայաւ տեսակցել Նորին Բարձրութեան հետ: Նորին Կայսերական Բարձրութիւնը իւր ատիւտանտի միջնորդութեամբ իմաց տուեց, որ իւր ընտանեօք կույստէ Աեհափաւին 2 1/2 ժամին զկնի կես ուրը երկաթուղով կայարանի արքունական սենեակներում: Որոշեալ ժամանակը Նորին Աեհափաւութիւնը, ունելով հետը իբրև թարգման Սինօդի առանձին յանձնարարութեանց պաշտօնեայ Պ. Ռ. Մելիք — Աղամեանցին՝ գնաց տեսութեան: Նորին օծութեան և Մեծ Իշխանի տեսակցութիւնը մտերմական էր և սիրալիր: Մեծ Իշխանուհի Օլգայ Ֆէոդորովնան իւր երեք զաւակներով յայտնեց անկեղծ ուրախութիւն տեսնելու Նորին Օծութեան և ստանալու հորա օրհնութիւնը: Աեհափաւը ողջունեց Նորին Բարձրութեան հետեւալ խօսքերով. «Նորհալալ եմ Նախախնամութիւնից, որ կարգադրեց այնպէս, որ այսօր Ձեր Բարձրութեան ծննդեան տօնի օրը կարողանալու եմ շնորհաւորել Ձեզ այն երկրում, որ բաղդաւորուած է Ձեզմով, թող Աստուած պաշպանէ Ձեզ և Ձեր ընտանիքը ընդ երկայն աւուրսի փառս հայրենեաց և ի միութարութիւն սրտի իմոյ: Նորին Բարձրութիւնը զգածուած այս խօսքերից յայտնեց, որ ի սրտէ ուրախ է, որ տեսնուի է Նորին Աեհափաւութեան հետ հէնց այս երկրում, և հաւատարմացրեց Նորին Աեհափաւութեան, որ Թագաւոր Կայսեր այցելութիւնը Կովկասի բոլոր ազգութեանց համար կունենայ բարերար ազդեցութիւն և հետեանք, ըստորում Թագաւոր Կայսեր սրտին միապէս մօտիկ են հորա բոլոր հպատակ ազգերն: Ապա սկսաւ խորապէս ընտանեկան խօսակցութիւն: Նորին Աեհափաւութիւնը քաղցր խօսակցութեամբ վերադարձաւ վեհօրան:

15 ին հոկտ. Թագաւոր Կայսեր Կովկասից մեկնելից յետ Պ.

գլխաւոր Կառավարչապետ իշխան Դոնդուկով—Կորսակովը վե-
րադարձաւ Թիֆլիզ, 16ին հոկտեմբերի առաւօտեան 10 ժամին
Նորին Օծուծիւնը այցելեց Պ. գլխաւոր Կառավարչ իշխան Ա.
Միխ. Դոնդուկով—Կորսակովին, որոյ հետ ըստ հրամանի Նորին
Կայսերական Մեծութեան ունեցող երկարատեւ խօսակցութիւն
Վեհափառին յոյժ զբաղեցնող և Նորա հոգացողութեան սուար-
կայ եղող խնդիրների մասին: Այդ երկարատեւ խօսակցութիւ-
նից յետ Նորին Օծուծիւնը մեկնեցաւ միտիթարած և լի յու-
սով: Նոյն օրը 1/2 ժամից յետ Նորին Պաշտաւախալուծիւնը
փոխայցելութիւն տուեց և մնաց Նորին Օծուծեան մօտ մի
ժամ:

19ին հոկտեմբերի Նորին Օծուծիւնը յայտնեց, որ զիշանե-
լով Բագուի հայ հասարակութեան խնդրանաց, ողորմութեամբ
Աստուծոյ ճանապարհորդելու է Բաքու, այցելելու համար իւր
հօտին, որ մինչև ցայժմ ոչ մի անգամ տեսած չէր իւր քաղա-
քում իւր Օծեալ Հայրապետին: Նորին Օծուծեան դիտաւո-
րութեան մասին Կառավարչապետի դիւանատան Կառավարչի
միջոցով հրամանագրուեցաւ իշխանութեանց, որպէս զի պատ-
րաստութի առանձին գնացք երկաթուղու Բաքու գնալու և այս-
տեղից էլ Ազոտաֆա վերադառնալու, ինչպէս և այստեղից մին-
չև Ս. Էջմիածին ուղևորուելու համար կարենոր պատրաս-
տութիւնը լինին կառքերի և ձիերի: 21ին Վեհափառը առա-
ւօտեան 11 ժամին հրաժարական ուղոյն տուեց Պ. Կառավար-
չապետին, որ ցաւ յայտնեց, թէ տկարութեան պատճառով
զրկվում է ուրախութիւնից անձամբ ներկայ լինելու Նորին
Օծութեան մեկնելու ժամանակ, ուստի և այդ պատիւը յանձ-
նում է իւր դիւանատան Կառավարչին:

Նոյն օրը առաւօտեան, Նորին Վեհափառութիւնը բարեհա-
ճեց իւր մօտ հրաւիրել Թիֆլիզի եկեղեցիների բոլոր աւագ քա-
հանաներին, իւր վերջին պատուէրներն ու խրատները նոցա
աւանդելու: Նորին Վեհափառութիւնը, յորդարելով քահա-
նաներին, որ արի և անարատ լինին իրանց պաշտօնավարու-
թեանց մէջ, պատու իրեց ի միջի այլոց՝

Որ բարեպաշտական, մարդասիրական և բարեգործական ըս-
կըզբունքներ արծարծեն իրանց խնամոցը յանձնուած հոգեւոր
հօտի մէջ: Թիֆլիզումը կան բազմաթիւ ընկերութիւններ,

որոնք շատ բարի նպատակներ ունին. բայց տեղական հայ ազգայնոց կողմից արժանաւորապէս չեն օժանդակուում: Պէտք է ի ժամանակ ի տարաժամու յորդորել ժողովրդին, որ այդ ընկերութիւններին նպաստ տալու գործից չըհրաժարուի, որպէս զինոքա էլ կարողանան իրանց նախագծած գաղափարը իրագործել:

Այլ Թիֆլիզի գործակատարները դիմել են իրան մի արդար քառու, թէ իրանք, ճիշտաւ լինելով առօրեայ ծառայական պաշտօնավարութեամբ, մինչև անգամ հանդիպաւոր տօներին և կիրակի օրերը միջոց չունին եկեղեցի յաճախելու: Յորգորեցէք ձեր ժողովրդին, որոնք վաճառական են կամ գործարաններ ունին, որ սուրբ պահեն տօն և կիրակի օրերը, և համաձայն աստուածային պատուիրանին, վեց օր աշխատելուց և աշխատեցնելուց յետոյ, եօթներորդ օրը Աստուծուն նուիրեն, թէ իրանք եկեղեցի գնան և թէ իրանց գործակատարներին եկեղեցի ուղարկեն: Հասկացրէք ժողովուրդի պատուաւոր և առաջաւորանդամներին, տասց Նորին Օծութիւնը, նոյնպէս և անաթններին, որ հոգեւոր գործերի մէջ առաջապահան միջամտութիւններ չանեն, խնդրելով այս ինչ քահանայի համար կամիւլակայ, միւսի համար աւագ քահանայութիւն և այլն. փորձով դիտեմ, որ այդ բնաւորութիւն ունեցած ստորագրութիւնները, խնդիրները, աղերսագրերը շատ առաջ հետեւոնք են օրէն հոգեւորականի կամ նորա մերձաւորի յամառ թախանձանքի: Ես, որպէս հոգեւոր պետ, ուելի լաւ կը ծանայեմ իմ ստորագրեալներին և կարգեւատրեմ և պարգեւազուրկ կանեմ նրանց իրանց արժանաւորութեանց համեմատ: Թող ժողովուրդն աւելի կարեւորագոյն խնդիրների համար դիմէ ինձ:

Այս և սորա նման յորդորներ և խրատները տալուց յետոյ, Նորին Աեհափառութիւնը բարեհաճեց օրհնել և արձակել քահանաներին:

Երեկոյեան 4 ժամին, Աեհափառ Հայրապետը Թաղէտո Արքեպիսկոպոսի, Արխտաթէն Եպիսկոպոսի, Սահակ վարդապետի և Պ. Մելիք Աղամբանի ուղեկցութեամբ երկաթուղով արտակարգ գնացքով ուղևորուեցաւ Բագու: Քաղաքիս եկեղեցիների գլխաւորահարսութեամբ արդէն ժողովուած էր վանքի գաւթում իսկուան քաղմութիւն, ներսիսեան և Յովնանեան ուսումնա-

րամենների աշակերտների, աշակերտուհիների, ուսուցիչների և ուսուցչուհիների հետ: Թիֆլիզի քահանաները փիլոսոֆներով՝ երկկարգ շարուած առաջնորդարանից մինչև եկեղեցու գուռը՝ սպասում էին Նորին Վեհափառութեան: Վեհափառը 3 ժամին իջաւ եկեղեցի և այնտեղից դուրս գալով, օրհնեց ժողովրդը: զին և կառք նստելով ուղևորուեց դէպի երկաթուղու կայարանն, ուր արքայական սենեակները պատրաստած էին Նորին Օծութեան ընդունելու համար:

Այնտեղ Նորին Վեհափառութեան դիմաւորեցին կառավարչապետի կողմից՝ նորա դիւանատան կառավարիչ գնդապետ Պ. Շառիւօյը, նահանգապետ Իշխան Շերվաշիձէն, քաղաքագլուխն և հայ հասարակութեան ներկայացուցիչները:

Վեհափառը ճիշդ 3 ժամ 50 րոպէին բարեհաճեց մոնել երկաթուղու կառքը, և այնտեղից «պահանքի» օրհնեց իւր հօտը: Ճիշդ 4 ժամին գնացքը շարժուեցաւ իւր տեղից:

Նոյն օրը գիշերուայ 9¹/₂ ժամին Նորին Օծութիւնը ժամանեց Գանձակի իջևանն, ուր քաղաքի հայ եկեղեցական դասը և հասարակութիւնը դիմաւորեցին Նորին Սրբութեան և ստացան Նորա օրհնութիւնը: Իսկ լոյս 22ի գիշերուայ մի ժամին, Նորին Օծութիւնը բարեհաճեցաւ ընդունել Եւլախի իջևանում՝ Ղաւրաբաղի թեմական առաջնորդին իւր եկեղեցական դասով և շատ Շուշեցիների, որոնք եկել էին արտայայտելու Նորին Վեհափառութեան իրանց սրգիական հաւատարմութեան զգացմունքները:

Հոկտեմբերի 22-ին առաւօտից երկինքը ամպած էր՝ երկիւղ կար որ անձրեւէր: Բայց մի փոքրիկ շաղից յետոյ՝ սկսեց անսպասելի զով եղանակն: Օրը մաքրուեց, փողոցները հովացան, արեւը սկսեց երևիլ, մի խօսքով հրաշալի եղանակ էր: Դեռ ժամը 8ին առաւօտեան Բաքուի հայ հասարակութեան մէջ տիրում էր մի ուրախ և ոգևորւած իրարանցում: ամեն ոք սպասում էր, որ ժամը 9ին Վեհափառ հիւրը կը ժամանէ Բագու: Բագմութիւնը գնալով շատացաւ, խոնուելով հրապարակը՝ եկեղեցւոյ շուրջը և մինչև երկաթուղին տանող ճիգ՝ ճանապարհը և փողոցները: Զանգակի անոյշ ձայնն իւր ուրախացողիչ զօղանջիւնով հրաւիրում էր խոսակների, զաւակների, ժամի առաջ պատրաստուել՝ ընդունելու մեծ Գրիգորիոսի փո-

խանորդին: Ժամը 12 ին արդէն երկաթուղու կայարանում ասեղ գցելու տեղ չկար: Օրը շաբաթ էր. ուռուաց տօն, հրէից կիւրակի և հայոց յաւերժայիշատակ հիւրընկալութեան օր: Սրտատրոսի օպաստում էր նշանակեալ ըսպէն՝ երբ յանկարծ լսվեց՝ «գնացքը գալիս է»: հանդիսատեսները վերցրին իրանց գդակները: Վերջապէս, գնացքը եկաւ և կանգ առաւ. ամենքի աչքերը Վեհափառին էին տարում: մէկը միւսի հետեից ցած եկան արքեպիսկոպոսներն, եպիսկոպոսներն և վարդապետները, հօռակ յետոյ երեւցան զոյգ կարմրագգեստ շաթիրները, ապա երեւցու Վեհափառ Հայրապետը: Մի ըսպէում օգը թնդաց ուրախական ազաղակներով «կեցցէ՛ Վեհափառ Հայրապետը, կեցցէ՛ Մակար առաջին»:

Ուրախական այդ ազաղակները երկար կտռէին. եթէ Վեհափառը մերջ չգնէր. նա Իւր՝ ծերութեան դրոշմն արդէն ընկալած՝ աջը բարձրացրեց, խաչակնքեց ամենքին, օրհնելով իւր հաւատարիմ ժողովրդին:

Պաշտօնական մարդ իկ մօտեցան Նորին Վեհափառութեան և, համբուրելով Նորա սուրբ աջը, շնորհաւոցեցին Նորա գալուստն ի Բագու: Ներկայ էին տեղային հոգեօրականներն ի թիւս որոց և Շամխու թեմական առաջնորդ Մեսրոպը եպիսկոպոսը քաղաքադուլիս պ: Դեսպոտ Զինովիչը, ոստիկանապետը, Մարգարաթական ընկերութեան այժմեան նախագահ պ: Անտօնիանը, ուրիշ շատ հիմնարկութեանց ներկայացուցիչներ, բարձր վաճառականներ, որոնց թւում և թուրք Հաջի Զէյնալ Աբդինը և այլ շատ թուրքեր: Վեհափառը ամենին ընդունեց հայրաբար և օրհնեց բոլորին: Նորից բարձրացաւ ժողովրդեան ուրախական ազաղակը՝ «կեցցէ՛ Վեհափառ Հայրապետը, կեցցէ՛ Մակար Ա. »:

Կայարանի երկար սանդուղներով Վեհափառը քաղաքագլխի և Նորա օգնականի օգնութեամբ իջաւ և մտաւ երկշար քառածի շքեղ կառքի մէջ: Երկու խաչաբարձ քահանաներ ձիերով գնացին առաջ: Հրաշալի և տօնին ըստ ամենայնի պատշաճաւոր եղանակ էր: Կառքը գնում էր հանդարտ, շրջապատւած քսանաչափ հեծելազօրքով և շաթիրներով: Նորան հետեւում էին 150 ի չափ կառքեր, որոնց մէջ տեղ տեղ երեւում էին հայկական վեղարներ: Դիմաւորող ժողովրդին Վեհափառը

օրհնում էր, խաչակնքելով նոցա: Վեհափառին ուղեկցում էին Շամախույ նախկին թեմական առաջնորդ, ծերունի Թադէոս Արքեպիսկոպոսը, Արիստակէս Արքադանը, Շուշիի առաջնորդ Այվազեան եպիսկոպոսը, Հաղարծնայ վանուց վանահայր Պօղոս վարդապետ Մարգարեանն և գաւազանակիր Սաշակ վարդապետ Բաղդասարեանը:

Անցնելի փողոցներում տները զարդարուած էին եռագոյն դրօշակներով, կապերաներով և ծաղիկներով, հոգեւորական դասը ղգեստաւորուած սպանում էր հրապարակի վերայ, որի ամբողջ երկարութեամբ ձգած էր կարմիր մահճուղ, նեղ անցքի երկու կողմով շարուած էին հայ ու սանտուհիները, ընտանեկան դպրոցի հայ աշակերտներն և մի ծխական երկուսու դպրոցների սաները:

Վեհափառը շուրջաւր գցելով՝ քաղաքագլխի և Մ. Ընկ. նախագահի օգնութեամբ՝ ուղղուեց դէպի եկեղեցի, յատուկ պատրաստած ամպ-հովանին բռնած էին պ. պ. Միրզայեան, Աղամեան, Դիլգարեան և Շահգեղանեան, փովոխակի և ուրիշները: Ժամանելով եկեղեցի, Վեհափառը օրհնեց ժողովրդին, քաջախելով «Բագուի հայոց մարդասիրութիւնը»: Մարթանքից յետոյ Նորին Վեհափառութիւնն ուղեկցութեամբ հոգեւորական դասի գնաց մինչև պ. Գէորգ Լալայեանի տունը, ուր յատուկ Վեհափառի համար կահաւորուած էր վերին աստիճանի շքեղ մի իջևան: Վեհափառը «պահպանիչով» արձակեց ժողովրդին, այստեղ նորից օգը թնդաց ծերերի և մանուկների ու համայն ժողովրդեան «կեցցէ Վեհափառը» աղաղակներից:

Այստեղ ներկայացան Նորին Վեհափառութեան՝ նահանգապետը, ժանդարմների գլխաւորը, թուրքերի Մուֆթին, Տաճկաց և Պարսից հիւպատոսներն և շատ ուրիշները: Վեհափառը ամենի հետ էլ հանդիսաւոր և պատշաճաւոր խօսակցութիւն ունեցաւ:

Ներկայեան եկեղեցւոյ շուրջը գոյնղգոյն ճրագների շղթան դրօշակների հետ, կարծես, արտաքինով արտայայտում էին եկեղեցւոյ ներքին ուրախութիւնը, որ նա զգում էր իւր Մեծ Հիմնագրի փոխանորդի ներկայութեամբ:

Միւս օրը հանդիսաւոր պատարագ էր պատարագիչն էր Այվազեան եպիսկոպոսը:

Ամբոխը եկեղեցում՝ այնպէս էր խռնուած, որ անհնարին էր շարժուել: Փողոցն և եկեղեցու բակը կառարեկապէս անանցանելի էին դարձել:

Օրը կիւրակի էր, այդ օրը պէտք է Բագուի երկսեռ դպրոցների հաժար կառուցանելի մեծ շինութեան հիմքը դնուէր, ամբոխի ծայրը վերջանում էր այստեղ: Ժամանակաւոր դմբէթը փայլում էր այստեղ, դրօշակներ և զարմանալի անոյշ եղանակը մի աքանջելի ներդաշնակութեամբ դիւթել էին ժողովրդին: Աննկարագրելի է այն շքեղութիւնն, որով կատարուեցաւ հիմնարկութիւնը: Վեհափառը հրամայեց Այվագեան որբաղանին և սա գեղեցիկ առողջանութեամբ ասաց հիմնարկութեան հանգիսին յարմար մի քարով, որ ժողովուրդը «կեցցէներով» վարձատրեց: Հանգիսին նոյնպէս ներկայ էին բոլոր յիշած պաշտօնական բարձր անձինք: Իսկ Մարդ. Ընկերութիւնը մինչ 1000 մարդու նախաճաշիկ տուեց:

Կէսօրին նշանակուած էր ճաշ հարիւր յիսուն անձանց համար պ. Բաղիրեանի տանը. ճաշին երգում էր Կարա - Միրզայի խումբը: Ճաշը անցաւ շատ լաւ և ոգևորիչ ձևով: Վեհափառը յիշատակելով իւր ականատես և հին ժամանակի մեր ազգի տխուր անցեալը, և ներկայ նախանձելի վիճակը աւելացրեց, որ մենք մեր ներկայով պարտական ենք ուստաց Կայսրների հովանաւորութեան: ապա Վեհափառը առաջարկեց բաժակ Կայսեր թանկագին կենացը: Կարա - Մուրզայի խումբը երգեց «Աստուած պահեա արքային»: Պ. Նահապետի տառաջարկեց Վեհափառի կենացը: Ժամը 4 ին Վեհափառը վերադարձաւ Իւր բնակարանը:

Երեկոյեան յօրին Վեհափառութիւնը բարեհաճեց հոգեւորական դասի և ուրիշ շատերի հետ շոգենաւով գնալ «Կրակներ» *) նայելու. մի ուրիշ շոգենաւով ուղեկցում էին արիկնայք, օրիորդներ և Կարա - Մուրզայի խումբը: Երգելով ազգային երգեր: Երեկոյեան նոյնպէս եկեղեցւոյ շուրջը ճրագաւոյց էր:

*) «Կրակներ» ասուածը Բագուի հետաքրքրելի անտարաններից մէկն է, ինչ որ թիթե գազ ինքնաբուռ ծովի վերայ դուրս եկող վառում են և բոցավառ ու ելով ներկայացնում է գեղեցիկ տեսարան:

Երկու շաբթի, հոկտ. 24 ին կէսօրուան 12 ժամին Նորին Վեհափառութիւնը այցելեց եկեղեցիք ու քաղաքամիջի հին եկեղեցուց իջնելով և օրհնելով շուրջ ժողովուած հասարակութիւնը՝ զնաց օրիորդաց Մարիամեան գիմնազիան ուղեկցութեամբ քաղաքագլուխ պ. Դեսպօտ Զեհովիչի, Մարդասիրական Ընկերութեան նախագահ Պ. Խ, Անտոնեանի և այլ պատուաւոր քաղաքացոց: Նորին Վեհափառութիւնն հետն առած էր և Դերասպետի Թագէտս ու Մեսրոբ Արքեպիսկոպոսներին, գաւազանակիր Սահակ վարդապետին և իւր առանձին յանձնարարութեանց աստիճանաւոր Պ. Ռ. Մելիք Ադամեանցին: Գիմնազիայի վառահեղ գահլիճում արգէն խմբուած պատրաստուած էին բոլոր աշակերտուհիք՝ ուսուցիչներով և ուսուցչուհիներով հանդերձ ընդ տնօրէնութեամբ վերատեսուչ Պ. Կամենսկու և կառավարչուհի թիկին Լիւտերի: Այս տեղ վերատեսչի կարգադրութեամբ՝ եկած էին Ռէալական դպրոցի երգեցիկ աշակերտներն, որոնց հետ և աշակերտուհեաց երգեցիկ դասը միանալով Պ. Իրեցիու կառավարութեամբ և դաշնամուրի ձայնակցութեամբ՝ երբ Վեհափառ Կաթողիկոսը մտնեւում էր դահլիճի մուտքին, սկսաւ երգել ընդունելութեան պատշաճ մի երգ: Վեհափառը ներս մտնելով խաչի նշանով օրհնեց ուսանող խումբին և բոլոր այնտեղ ժողովուած անձանց՝ արանց և կանանց: Երգասացութիւնը լռեց: Յետ այնորիկ Նորին Վեհափառութիւնը զանազան հարցերով դիմեց մերթ վերատեսչին և մերթ կառավարչուհուն, ցանկանալով իմանալ թէ քանի՞ աշակերտուհի են ուսանում գիմնազիոնում, ինչ գաւանութեան և ինչ աղքատութեան են պատկանում նոքա և ինչպիսի յառաջագիւտութիւն են ցոյց տալիս: Պատասխաններեց երեւեցաւ, որ աշակերտուհեաց ընդհանուր թիւն է 240, որոնցից մեծագոյն մասն կադմոնում են ուսուցիչք և հայուհիք: յատկապէս վերջնոց թիւն է 80: յետոյ յաջորդում են միւս աղքատութիւնների, իսկ թըրքուհի կայ մի հոգի միայն: Նորին Վեհափառութիւնը կամենալով գաղափար կազմել աշակերտուհեաց յառաջագիւտութեան չափի և եղանակի մասին և ո՞ր առարկեց կանչել Բ. դասարանից մի հայ և մի ռուս աշակերտուհի և կարգաւ տալ, որոնք եկան և կարգացին Կրիլովի առակներից՝ զանազան հաստուածներ: Վեհափառը գոհ մնաց պատասխաններից և օրհնեց փոք-

րիկներին: Յետ այնորիկ ցանկութիւն յայտնեց ձեռագործ աշխատութիւններին ևս ծանօթանալ. բերուեցան մի քանի կտոր ձեռագործ նիւթեր: Ի վերջոյ երբ Նորին Աւհափառութիւնը ոտքի ելաւ հրաժարական օրհնութիւնը բաշխելու գիմնադիրներ բոլոր պաշտօնեաներին և ուսանողներին՝ յառաջ եկան ուսուցիչներն և ուսուցչուհիք Նորին Օծութեան սուրբ աջն համբուրելու: Նորին վեհափառութեան՝ գիմնադիրնո՛ւմ՝ գտնուելու բոլոր ժամանակը մերթ ընդ մերթ երգուում էին զանազան հրգեր ընտրութեամբ՝ այն ծրագրից, որ կազմուած էր Նոցին Կայսերական Մեծութեանց և նոցա Սգոստափառ Որդւոց այցելութեան ժամանակ համերգելու համար, ի միջի այլոց՝ սրանչիի ներդաշնակութեամբ և ազգութեամբ երգուեցաւ ըստ ցանկութեան Աւհափառ Կաթողիկոսին և յայտնի «Воже царя храни» մաղթանքն: Երգերից վերջը Նորին Աւհափառութիւնն հարցրեց կառավարչուհուն, թէ հայ աշակերտուհիք կարո՞ղ են արգօք հայերէն լեզուով երգել ինչ և է. տիկին Լիւտերն պատասխանեց թէ՛ այժմ՝ չեն կարող, բայց եթէ մի այլ անգամ՝ ինքն բաղդ ունենայ ընդունել Աւհափառ Հօրն գիմնադիրայում՝ անշուշտ յառաջագոյն կը հոգայ, որ կարողանան երգել:

Այսպէս կէս ժամու չափ գիմնադիրայում՝ մնալուց յետոյ՝ Նորին Օծութիւնն կրկին անգամ օրհնեց բոլոր ներկայ եղողներին, գիմնադիրայի հոգատարներին: Ու շնորհակալութիւն յայտնելով վերատեսուչ Պ. Կումենսկուն և կառավարչուհի տիկին Լիւտերն՝ բարեհաճեցաւ մեկնիլ՝ ախորժական տպաւորութիւններ թողլով ամենքի վերայ:

Երեքշաբթի առաւօտեան Նորին Օծութիւնը այցելեց գերեզմանատունն, եկեղեցական դատի հետ օրհնելու իւր հօրեղբոր Կարապետ վարդապետ Տէր Աեւորոսեանի գերեզմանը: Այստեղ Աւհափառ Հայրապետը զգածուած ասաց, որ եկեղեցականները պէտք է մոռանան իրանց անձը գործի սրբութեան համար, ինչպէս հանգուցեալն, որ խղերայի ժամանակ եկել էր Բաքու անհովիւ հօտը մխիթարելու և ինքն էլ զոհ գնացել իւր պարտաճանաչութեան:

Գերեզմանատնից վերադառնալով՝ Նորին Աւհափառութիւնն առաւօտեան 9 1/2 ժամին իւր ուղեկից բոլոր հաշի-

կոպոսների հետ, բարեհաճեցաւ այցելել Հայոց Եկեղեցական — Ծիսական երկդասեան ուսումնարաններն՝ որոնք գտնուում են Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցու բակում։ Այստեղ Նորին Վեհափառութեանն ղրմաւորեցին ուսումնարանաց հոգաբարձուներն, Մարդասիրական խորհրդոյ անդամներն և ուսուցչական խումբը տեսչի հետ միասին։ Այդ ժամանակ, երեւի այդպէս կանուխ չսպասելով Վեհափառ Կաթողիկոսի գալստեան՝ դեռ ևս ոչ ամենայն ինչ և ամենայն ոք կարգաւորուած էր. բայց իսկոյն և եթ կարգաւորեցաւ։ Նորին Վեհափառութիւնը հաճեցաւ մտնել օրիորդաց ուսումնարանի դահլիճն, որ ըստ կարելոյն վայելուչ զարդարուած էր։ Դահլիճի ճակատին գրուած էին Օդոստաիրառ Կայսեր և Վեհափառ Կաթողիկոսի շքեղաշուք պատկերներն. միւս պատերի վերայ կախած էին նկարիչ Բաշինջալեանի ձիթանկար մեծ պատկերներից մի քանիսը պատմական և տեղագրական տեսարաններով։ Դահլիճի մեծ մասն բռնած էին աշակերտաց և աշակերտուհեաց դասն, որոնք և համախումբ երգեցին յատկապէս Վեհափառ Կաթողիկոսի այս աւուր այցելութեան համար ուսուցիչ Հ. Առկիստեանցի յօրինած երգն («Ելցուք հապօն, ելցուք ի խոնարհ ի յողջոյն» ևլն) որ ձայնագրած և սովորեցրած էր ուսուցիչ Ս. Խաչատրեանցն։

Նորին Վեհափառութիւնն հրամայեց դուրս կանչել երկ - երկու աշակերտներ և աշակերտուհիներ իւրաքանչիւր բաժանումից, և կարդալ տալով, հարցափորձելով նոցա՝ օրհնեց և արձակեց. ապա կոչելով իւր մօտ ուսաց լեզուի ուսուցչին՝ տեղեկութիւններ հարցրեց նորանից առարկայի աւանդման ժամանակի, եղանակի, և յառաջագիծութեան մասին և պատուէր տուաւ աշխատել լաւ սովորեցնելու ուսաց լեզուին։ Սորանից յետոյ աշակերտուհիները երգեցին «Տէր կէցո՛ւ զհայս» մաղթանքը. ապա չորս փոքրիկ աշակերտուհիներ յառաջ եկան և մատուցին Նորին Վեհափառութեան մի գեղազործ և ծաղկահիւս բարձ իրանց ձեռագործից, որ և շատ հաւանելի թուեցաւ Վեհափառին։ Ապա երգուեցաւ «Ով Տէր» երգը, որից յետոյ Նորին Օծութիւնը բարեհաճեցաւ մտնել դահլիճին կից սենեակը։ որ Մարդասիրական Ընկերութեան խորհրդարանն է։ Այստեղ Վեհափառ Հայրն կամեցաւ մանրամասն ծանօթութիւն ունենալ ուսումնարանների ուսումնական և տնտեսա-

կան միճակի մասին, առ որ տեսուչ Պ. Գալստեանն կարգաց համառօտ ղեկուցաթերթի, զոր և մատույց նորին Վեհափառութեան: Այս միջոցին Հ. լեզուի և պատմութեան ուսուցիչ Պ. Հ. Առկասեանցն բազդ ունեցաւ կարգալ խորին զգածութեամբ հետեւեալ ճառն:

ՎԵՀԱՓԱՐՈՒ ՀԱՅՐ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԵԱԼ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏ.

Դարբ զրեւթէ վեշտոսանք անցին, յորմէ հետէ Հայրն մեր Հայաստանայց ի լոյս հոգեւոր լուսաւորեաց զազգս Հայոց, և անտի ցայս վայր ժամամակաց արժանէտիր ժառանգորդք Աթոռոյ նորին փոյթ յանձնս կալան պահել զլոյսն անշէջ ի հոգիս որդեոց եկեղեցւոյ յանսպառ երկնատեղաց լուսոյն, զորս խորհրդաւոր իմն տեսչեամբ իջոյց Յիւսէփն յԵմիածին, Ամպք մթաղինք թէ մերթ ընդ մերթ ծածկէին զտեսիլ լուսեղէն սեան և արդեւ ծաւալելոյ շողիցն ի հայարնակ վայրս լինէին, այլ սակայն սիրտք հայրերոյն յայն ձգտէին կէտ անձկալի, յայն միշտ՝ թէ ի ցնծութեան ժամս և թէ ի վշտից, մինչ զի նիւթական իսկ քարամբք վեհափայրին լցուցանել համարէին զկարօտ իւրանց՝ յաշխարհս հեռաւորս, յորս վարէինն վտարանդի՝ ծփմամբ ալիաց ժամանակին, որպէս երբեմն Շահաբսեանն հատուած ի Պարսս:

Այո՛, Վեհափառ Տէր, սիրէին հայք և սիրեն անընդհատ, զերթ թիթեանիկ ճրագասէր, փարիլ սրտիւք շուրջ զերկնաւոր սեամբն լուսոյ Միածնի իջեան: Զնոյն իղձ ըղձանամք այսօր և հայկազունք քաղաքիս՝ սիրել ըզՄայր մեր կաթողին: զսկզբնածին աղբիւրն կենսատու ճառագայթից Հայաստան աշխարհի, փարիլ շուրջ զՀայրապետական Աթոռով, յորմէ բազումս յուսամք մեք և մխիթար ընդունիմք ոչ սակաւ:

Ապաբէն, որչափ մեծ են հրճուանք մեր, յորժամ տեսանմք զանձկալի Հայրդ մեր գթառատ անձամբ անձին իջեալ ի բարձանց անտի վեհապետական Աթոռոյդ յայց առ մեզ՝ կազդուրել զմեզ ցայտմամբ շողից շնորհաց և կենսանորսգ պնդել զհոգիս մեր ի հաւատս կենդանութեան, ի յոյս մխիթաբութեան և ի սէր յառաջադիմութեան, Տեսանմք զՎեհափառութիւն Ձեր՝ այցելութեան շնորհս պարգեւեալ ուսումնախնդիր մանկանցս, խմբելոց աստ ի յարկիս մաւաւոր լուսոյ: Այսպէս և միշտ՝ Հայրապետք մեր երանելիք ցուցանէին տաճարս լուսոյ գիտել զուսումնարանս ժողովրդեան, համարել զնոսա նախադրունս եկեղեցւոյ, քաջալեր տալ նոցա և հովանի պաշտպանութեան ամեւ զնորքօք:

Մեզ այս մեծահանգէս է, զի խոնարհ սպասարկուքս ի տաճարիս մատաղերամ մանկամբքս հանդերձ՝ արժանի եղաք օրհնաբեր այցելութեան Մեծի Խնամակալիդ:

Յիշատակ առուքս անընջելի դրոշմացի ի սիրտս մեր և ի հոգիս և յարձանագիրս: Ընկալարդ էր, Վեհափառ Հայր, զխոնարհական ողջոյնս մեր և զհամբոյր օրդիական՝ աջոյգ Արքայ: Օրհնութիւն Օծեալ Տեառնդ՝ ընդ երկար ծաւալեսցի ի զաւակո՞ւնս Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, որք մաղթենն ջերմագին: Վեցցէ՛ քաջ Հովուապետ հայազն հօտիս և Վեհափառ Հայրս մեր՝ Տէր Մակար, կեցցէ ամն յամայր:

Վերջին խօսքն արտասանելուց յետոյ բոլոր ունկնդիր հառադակութիւնն գոչեց հրճուագին. «Վեցցէ՛ Վեհափառ Հայրն», Նորին Օծութիւնն շնորհ արաւ իւր մօտ առնելու ծառն, օրհնեց ճառախօսին և ապա առաց ներկայ եղողներին՝ որ՝ Արդէն իսկ Նպիսխսրոսութիւնն մի Նահատակութիւն է, որ այդ վսեմ պաշտօնն իւր վերայ կրողն յանձն է առնում՝ ուխտել իւր հօտի բարեաց համար. բայց և առաւել մեծ Նահատակութիւն է՝ Վաթուղիկոսական ծանր կոչումն, զոր ինքն պարտք է համարում տանել ամենայն անձնազսնութեամբ, փոխարէնն միեթարուելով միայն իւր ազգի անկեղծ սիրովն: Նորին Վեհափառութեան այս ազդու և խորհրդաւոր խօսքերն վերջացան «կեցցէ՛» ների անընդհատ աղաղակով, որ դուրսը և ներսը թնդացրին օգը:

Սորանից յետոյ Վեհափառն կամեցաւ տեսնել երկու ուսումնարանների բոլոր դասարանները զատ զատ, և երբ Նորին Վեհափառութիւնն ամենայն ինչ տեսաւ և հարկաւոր տեղեկութիւններն ստացած՝ դուքս եկաւ պառնակամբ՝ այստեղ երկշարք կանգնած գտաւ Ռէալական ուսումնարանի հայ աշակերտներին, որոնք թոյլտուութիւն էին ստացել իւրեանց վերատեսչից գալ ի համբոյր աջոյն Նորին Օծութեան: Վեհափառն օրհնելով սոցա կրկին անգամ՝ մտաւ ընկերութեան խորհրդարանն. իսկ աշակերտներն իսկոյն շարակարգուեցան դարձեալ օր. ուսումնարանի դահլիճում՝ ուր նոցանից երկուսն երջանիկ եղան իրաւունք ստանալ հետեւեալ ուսանաւոր ուղերձները կարդալու Նորին Վեհափառութեան՝ յոյժ զգածուած.

ՁԵՐԴ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԻՒՆ:

Ընդունեցէք, Հայր Վեհափառ.

Նուէրը այս փոքրիկ ինձնից.

Աղ հացի տեղ մի քանի բառ.

Որոնք բղխած են իմ սրտի խորքից:

Ժամ է հասել ուրախութեան,
 Ուրախացիր այսօր Բագու,
 Որովհետեւ դու տեսութեան
 Արժանացար մի Մեծ Մարդու
 Փառաւորվիր ու զարդարվիր
 Հայր Գրիգորի օծեալ տաճար,
 Քեզ երջանիկ դու համարիր՝
 Նրա տեսութեանն արժանացար:

Թէև որ շատ է ունեցել
 Հայրապետներ Սուրբ Աթոռ,
 Բայց ոչ մէկըն էլ չէր մտածել
 Մի օր բանալ քո սուրբ դուռը:

Հայ եղբայրներ ուրախացէք
 Այս օրը չէ օր հասարակ,
 Կեցքներով ձեր հիւսեցէք
 Վեհի համար շքեղ պսակ:

Թող ձեզ համար լինի մշտական
 Այս մեծ օրը Սուրբ յիշատակ,
 Քաղցր առարկայ յիշողութեան
 Համարեցէք այս դէպքը միակ:
 Անբիծ սրտով ու լի հաւատով
 Աղօթեցէք Տէր Քրիստոսին՝
 Որ նա պահէ զօրեղ ձեռքով
 Ազգիս անքուն Պահապանին:

Այո՛, այո՛ նա է միայն
 Քաջ պահապան հանդիսանում
 Մեր խեղճ ազգին անտիրական,
 Ու նրա համար միշտ աղօթում:

Դէ՛հ, կանչեցէք դուք Ուսաննա
 Եւ փառք տուէք անմահ Տէրին:
 Որ մեզ վերայ՝ նա միշտ խրչճայ
 Երկար կեանք տայ վեհ Մակարին:
 ԻՍՐԱԵԷԼ ՂԱԶԻԵԱՆՑ:

ՁԵՐԴ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԻՒՆ

Սիրաներս, լցուած բուռն ուրախութեամբ,
 Քերումներ հանդարտ Ձեր ոտերի տակ,
 Այժմ մենք երջանիկ ենք Ձեր տեսութեամբ,
 «Երջտնիկ ենք» — կը կոչենք մենք համարձակ:

Սուրբ գրքի ասած հեզ խոնարհութեամբ
 Մենք սպասում էինք այս քաղցր ժամին,
 Որ կարանք խորին երկիւղածութեամբ
 Համբուրել աջ Տեառնդ ՄԱԿԱՐԻՆ:

Հեռու նախած ու ատելութիւն,
 Այս ուրախ ժամում թող դորա կորչին,
 Դոցա տեղը թող սէր ու միութիւն
 Ուրախ ամբոխի վրայ թագաւորին:

Ձեռք ձեռքի տուած զիմնք Արարչին. —
 Կըրկնենք աղօթքն մեր ամենօրեայ —
 Տէր, տուր երկար կեանք Տեառն ՄԱԿԱՐԻՆ,
 Որ չը որբանայ խեղճ ազգդ Հայկեայ:

Դուք, Վեհափառ Տէր, մի մոռանաք մեզ,
եւ երբ ծունկ չորած Տիրոջ էք դիմում,
Յիշեցէք նրանց որ խոնարհութեամբ հեզ
Ձեր կենաց համար են միշտ աղօթում:

ԼԵՒՈՆ ՄԵԼԻՔ ԴԱՒԱՆԱՆՑ.

Կաթուղիկոսն յայտնապէս սրտայուզուողով էր այս մատաղահաս սերնդի զգացումներն նոցա պայծառ ճակատների վերայ կարգալով: Ուստի և քաջալերելով խրախուսեց այն մատաղերամ աշակերտներին ասելով, որ նոքա աշխատեն իրանց մայրենի լեզուն լաւ ուսանել, իրանց սրտումն կրօնական զգացմունք և սէր զարգացնել դէպի իրանց սուրբ եկեղեցին: Պատանիք պատասխանեցին, որ զգացել են այդ և աշխատում են Նորին Օծութեան ասածները լաւ տպաւորել իրանց սրտերում և մտքերում հէնց իրանց ապագայ երջանկութեան համար: Նորին օծութիւնն այս լսելով մխիթարուած, «պահպանիչ» կարգալով և օրհնելով ամենեցուն շնորհակալութիւն մատուց բոլոր գործիչներին և բարեհաճեցաւ դուրս ելնել շինութեան գաւթից և նստել իրան սպասող կառքն: Բոլոր ճանապարհը, որով անցնելու էր Նորին Վեհափառութիւնը լի էր խուռնեւորամ ժողովրդով, որ խորին ակնածութեամբ և «կեցցէ» գոչելով ցոյց էին տալիս իւրեանց անկեղծ յորգանքը և որդիական սէրը ազգիս Հայրապետին: Նորին Սրբութեան ուղեկից եղան դարձեալ գերապատիւ եպիսկոպոսունք, վարդապետներ, Մարգասիրական ընկերութեան խորհրդի նախագահն և անդամներից որպէս և հոգաբարձուներից շատերը:

Նոյն օրը դպրոցների այցելութիւնից յետ Նորին Վեհափառութիւնը բարեհաճեց գնալ Բալախանի նաւթահորերը տեսնելու: Պ. Մառութեանը պատրաստել էր Մեծ հիւրի համար ճաշ: Վեհափառը նաւթատէրերին յատուկ խրատեց՝ վարուել իրանց մշակների հետ լաւ: չըչարչարել նոցա, ոյժից վեր չըբանեցնել և չնեղել նրանց: Նաւթատէրերը խոստացան կատարել: Իսկ բանւորներին, որոնք բազմութեամբ ներկայացան Նորին Վեհափառութեան, պատուիրեց, որ նուիրեն իրանց անձը գործին: հեռու կենան շուայութիւնից, ազատ օրերը նուիրեն իրանց աստուածաշնորհութեան, ապա օրհնեց նոցա աշխատանքը, պարապմունքը և իրանց:

Երեկոյեան 7 ժամին Վեհափառը վերադարձաւ Բագու:

Իսկ Մ, ընկ. գրատունը այցելել էր դեռ կիւրակի օրը, և օրհնելով նորա հիմնադրին, բարեհաճել էր ցանկութիւն յայտնել, որ Ռոստոմեանի պատկերը արժէր մեծ դիրքով ունենալ եղած պատկերների մէջ. պ. Անտօնեան յայտնեց, որ արդէն Ընկերութիւնը վճռել է նորա կիսարձանը դնել:

Նոյն երեկոյեան պ. Դ. Ղազեան ներկայանալով Վեհափառին բաղդ ունեցաւ ներկայացնել մի նուէր, փայտի վերայ քանդակագործած մի ձեռագործ պատկեր, որը ներկայացնում է տեղւոյ կայարանը. այդ նուէրը տեխնիկայի կողմից էջմիածնայ թանգարանում կրքռնէ ուշագրութեան արժանաւոր տեղ:

Բագուի հասարակութիւնը, որ այնպէս ջերմ սիրով և ուրախութեամբ հիւրընկալեց իւր ծերունի Հայրապետին, նա և չըպէտք է զլանար և նիւթապէս այդ ապացուցանելու. և չը զլացաւ էլ:

Զորեքշաբթի Վեհափառը այցելեց Բագուի Աղքատանոցն և շատ գոհ մնաց. մանաւանդ ուրախացաւ, տեսնելով, որ Բագուի ժողովուրդը արժանի է իւր հոգակին: Ապա վրայ հասաւ երեկոյեան բաժանման տխուր բնակին: Պ. Գէորգ Լալայեանցի տնից, իւր իջւանել էր Վեհափառը, մինչ երկաթուղու կայարանը վառուած էին ջահեր, ճանապարհը այդպիսով լուսաւորուած էր սքանչելի կերպով. և հայկական զանգակի զօղանջիւնի ազդեցութեան տակ, մարդ զգում էր, որ գտնուում է արտակարգ հոգեկան դրութեան մէջ: Սկաւ երեկոյեան 8 ժամը յիշեալ տան առաջ ասեղ գցելու տեղ չկար, այս բառի բուն նշանակութեամբ: Խայտաճամուկ ամբոխը բաղկացած զանազան ազգերից խռնուել էր այստեղ: Փողոցի մէջ Վեհափառի համար նշանակուած պ. Թադիւլի կառքի շուրջը պատել էին տեղւոյ դպրոցների հայ աշակերտները—մեր ապագայ յայտերը, իրանց համազգեստներով:

Յանկարծ հասարակութեան ուշագրութիւնը լարուեց. միջանցքից լսվեց ներսի պատշգամբի վերայ «Հնչեացեն լարք» երգում էր Կ. Միրզայի խումբը. քիչ յետոյ երեւեցան 2 խաչաբարձ քահանաներն, ապա բոլորից շրջապատուած նորին Վեհափառութիւնը. միանգամից խուժանը թնդացրեց օդը «կեցցէ» ազադակներով: Կառքը շարժուեց. նորան հետևեցին բազմութիւ

կառքեր: իսկ հետխոտս գնացող ամբոխին թիւ չկար: Կայարա-
նում՝ արտաքոյ կարգի գնացքը 15 րոպէի չափ ուշացաւ. այդ
միջոցում՝ Վեհափառը բարեհաճեց իւր գոհունակութիւնը
յայտնել բոլոր առաջնակարգ ներկայ գտնուողներին, բոլոր օ-
տարազգիներին և բոլորին օրհնեց: Յետոյ երբ յայտնեցին, որ
գնացքը պատրաստ է, Վեհափառը բարձրացաւ տեղից: Բոլորը
հերթով մեծ պատկառանքով մօտեցան՝ Վեհափառի Ս. աջը
համբուրելու: Նորին Վեհափառութիւնը երիցո իւր աջը
համբուրող նահանգապետին օրհնեց, ասելով «շատ լաւ տպա-
ւորութիւններ տարայ ձեր կարգադրութիւնների, ձեր և ձեր
ստորագրեալների նկատմամբ, շնորհակալ եմ»: այս խօսքերից
յետոյ Վեհափառը բարեհաճեց համբուրել նորա ճակատը: Ա-
պա օրհնեց քաղաքագլխին, գովելով «արժանաւոր քաղաքը,
արժանաւոր ժողովուրդը և արժանաւոր քաղաքագլուխը»:
Երբ Վեհափառը երևեցաւ երկաթուղոյ տափարակում, խու-
ռըն ամբոխից լսուեց «կեցցէ եկեղեցին, կեցցէ իւր գլուխը,
կեցցէ Վեհափառ Մակար Ա.» օդը թնդաց աղաղակներից: Վե-
հափառը վագօնի պատուհանից «պահպանիչով» և «Հայր մե-
րով» վերջացրեց իւր օրհնանքը: Ժողովրդի աղաղակը խլացրեց
ամեն ինչ. գնացքը շարժուեց . . .

Հոկտ. 27 ին առաւօտեան 9^{1/2} ժամին Կաթողիկոսական ար-
տաքոյ կարգի գնացքը կանգ առաւ Գանձակի կայարանում,
ուր գումարուած էին քաղաքացիներ, որոնք տես-
նելով ցանկացեալ պատկառելի Հիւրին «կեցցենքով» թնդաց-
րին օդը: Կայարանում սպասում էին Կաթողիկոսին Գանձակի
նահանգապետ իշխ. Նակաշիձէն՝ բարձր պաշտօնեաների հետ
միասին, և քաղաքի պատգամաւորները: Վեհափառ Տէրը հրա-
ւիրեց իւր շոգեկառքը իշխ. Նակաշիձէին և ընդունելութիւնը
տւեց 1^{1/4} ժամ: Այնուհետեւ, իջնելով դահլիճը, Կաթողիկոսը
ընդունեց իշխանաւորներին և բարեհաճեց նստել կառքը, որ
լծուած էր երեք զոյգ ձիերով: Կառքերի մի երկար շարք, ուղեկ-
ցութեամբ կօղակների զօրանմբի և դրօշակիր ձիաւորների,
հանդիսաւոր կերպով ընթացաւ դէպի քաղաք, ուր բոլոր
մահմեդական ազգաբնակչութիւնը շարքով կանգնած մինչև կա-
մուրջը ակնածութեամբ ողջունում էր Ամենայն Հայոց Կաթո-
ղիկոսին: Կամուրջի վերայ Վեհափառը իջաւ կառքից և ամպ-

Հովանու տակ, որ տանում էին ամենապատուաւոր քաղաքացիք, ռեզոլուեցաւ գէպի մայր եկեղեցին: Տեսարանը փառահեղ էր, ոստիկանաւթիւնը հազիւ կարողանում էր պահել ամբոխին: Ամբողջ քաղաքը ոտքի վերայ էր, տները զարդարած էին դրօշակներով, պատշգամներից, ուր կանգնած էին կանայք, կապերտներ էին կախուած. ժողովրդի բերկրալի տրամագրութիւնը սահման չունէր: Նաբաթեան եղբայրները արժանացան իրանց տան մէջ ընդունել Ամենայն Հայոց Աթողիկոսին: Նաբաթեանները շքեղ կերպով զարդարել էին իրանց տունը թէ ներքուստ և թէ արտաքուստ, 100 հոգու հացկերոյթ էին պատրաստել և ցանկութիւն յայտնել Ս, Էջմիածնայ Աթոռին նշանաւոր գումար նուիրելու: Հայ դպրոցների աշակերտներն և աշակերտուհիքը ժողովուած Նաբաթեանի տան գաւթում, Վեհափառի մօտենալուն պէս, հնչեցրին հայկական երգեր: Աթողիկոսը երկար ժամանակ մնաց նոցա մէջ, հարցուփորձ անելով աշակերտներից և ուսուցիչներից և տպա ջերմ օրհնեց նոցա: Վեհափառը այցելեց քաղաքի հայ եկեղեցիները: Նաբաթեանների դահլիճը լի էր մահմեդական հոգեւորականութեամբ և բազմաթիւ աստիճանաւորներով ու քաղաքացիներով, որոնց ընդունեց և օրհնեց Վեհափառը:

Ճաշի ժամանակ Պ. Նահանգապետ իշխան Նակաշիճէն զեկուցեց, որ իբրեւ նահանգապետ պարտք է համարում Նորին Օծութեան առաջ վկայելու, որ իւր նահանգի հայերն արժանի են Նորին Վեհափառութեան առանձին օրհնութեան, որովհետեւ նոքա աշխատասէր են, արգարութեամբ և սիրով հատուցանում են իրանց հարկն և անձնուէր հաւատարմութեամբ առ դահն ուստատանի փայլում են: Նորին Օծութիւնն այդ յայտարարութեան առթիւ յայտնեց իւր առանձին գոհունակութիւնն և տուեց իւր օրհնութիւնը: Զինի ճաշի փոքր ինչ հանգստանալից յետ ժամը 4½ կիսին վեհափառը թողեց Գանձալին: Ժողովուրդն նոյն ոգեւորութեամբ և ջերմեւանդութեամբ, վայելելով Նորին Օծութեան օրհնութիւնն, ուղեկցեց իւր Հայրապետին մինչև կայարանը, ուր արգէն սպասում էր Նորին Օծութեան նահանգապետ իշխան Նակաշիճէն: Նոյն օրը ժամը 8-ին Նորին Օծութեան առանձին գնացքը հոռաւ Աղստաֆա, ուր և որոշած էր գիշերել: այստեղ դիմաւորեցին Նորին Օծութեան Խա-

զտխու եկեղեցական դասն, ժողովրդականաց հետ և Խազախի պ. գաւառապետ իշխան Թարխանովը: Նորին Վեհափառութիւնը երկաթուղու կայարանից գնաց փոստայի իջեանն, որ զարգարուած էր և յարմարեցրած Նորին Սրբութեան ընդունելութեան համար: 28-ին առաւօտեան 9 ժամին Վեհափառ Հայրապետն օրհնելով ներկայ եղող եկեղեցականաց և ժողովրդեան, ուղևորեցաւ ուղեկցութեամբ պ. գաւառապետի և բազմաթիւ հեծեալների դէպի Քարվանսարայ, ուր պատրաստած էր ճաշ: Այստեղից ուղևորեցաւ դէպի Դիլիջան, որ նշանակած էր գիշերելու տեղի: Ճանապարհին ամենուրեք գիւղական բնակիչք իրանց եկեղեցականներով սպասում էին Նորին Օծութեան օրհնութիւնը ստանալ: — Երեկոյեան ժամը հնգին Վեհափառն եկեղեցու զանգահարութեամբ մտաւ Դիլիջան գիւղն, ուր իջեանեց ճարտարապետ Պ. Եարալեանի տանը: Այստեղ դիմաւորեցին Նորին Օծութեան Երեւանի թեմական առաջնորդ Սուքիաս և Աղեքսանդրապօլու յաջորդ Գրիգորիս օրբազան եպիսկոպոսները: Տանտէր պ. Եարալեանցն, որ զարգարել էր իւր տունը վայելուչ կերպով, լուսաւորելով այն գոյնզգոյն լապտերներով, արժանացաւ Վեհափառութեան շնորհակալութեան և պարգևաբաշխութեան: Այստեղ ներկայացաւ Նորին Օծութեան և տեղական սապեօրնի գնդի հրամանատար գնդապետ պ. Էդիգարովն, որ և արժանացաւ հրաւիրուելու ընթրքի:

Միւս օր 29-ին առաւօտեան 9 ժամին մինչև Նորին Օծութեան կառք մտնելը Դիլիջանի դպրոցի աշակերտք հաւաքված պ. Եարալեանցի տան բակում երգում էին ազգային երգեր: Նորին Օծութիւնը կանգնած պատշգամբում, շրջապատուած իւր ուղեկիցներով ու հիւրասիրող ժողովրդականներով, լսում էր երգերը. ապա պահանջելով օրհնեց ամենքին: Այս միջոցին մի լուսանկար հանեց այն հանդիսաւոր տեսարանի պատկերը: Ժամն 9½ Վեհափառի կառքը շարժեցաւ դէպի Սիմնուլկա, ուր արդէն սպասում էին Նորին Օծութեան Երեւանայ փոստային վարչութեան կառավարիչ պ. Քնրուշեանցն և Նոր—Բայազլտի գաւառապետ պ. Սիմենենկօն իւր օգնական Մելիք—Ղափլանեանի և բազմաթիւ ձիաւորների ու Երեւանի նահանգապետից նշանակած առանձին աստիճանաւորի հետ: Սիմնուլկից դէպի Ելենուլկա ճանապարհին Սեւանայ լճի ափին Նորին

Օժուլթեան ոսկասոււմ էր Սեւանայ վանքի միաբանութիւնն, որ ստացաւ Վեհափառ Հօր օրհնութիւնը: Ելենովկայում Նորին սրբութիւնը ընդունեց հացկերոյթն, որ պատրաստել էր Նոր Բայազէտի հայ հասարակութիւնը: Այստեղ պ. Սիմենենկօն յայտնեց Նորին Օժուլթեան իւր շնորհակալութիւնը Նոր Բայազէտի հայ եկեղեցականներին, որոնք այս տարի շատ նպաստել էին զինուորագրութեան գործում, իրան գրեթէ անելիք չթողնելով: Նորին Օժուլթիւնը նկատեց, որ եթէ անցեալ տարի ևս դիմած լինէին եկեղեցականաց օգնութեան, քնաւ զժուլարութիւն կրած չէին լինել այդ գործի համար: Նոյնպիսի շնորհակալութիւն յայտնեց Նորին Օժուլթեան Երեւանում նահանգապետի ներկայութեամբ և Երեւանի գաւառապետն ու լսեց Նորին Սրբութիւնին նոյն նկատողութիւնը:

Ելենովկից Նորին Օժուլթիւնն, շրջապատուած բազմաթիւ հեծեալներով, որոնց վերայ աւելացան և Քրդեր, անցնելով Ախտայի իջևանը երեկոյեան 5 ժամին ժամանեց Սուխոյ Ֆանտան, ուր որսշված էր գիշերել: Միւս օր հօկտեմբերի 30ին առաւօտեան 9ին վարձատրելով Սիմենենկօ գաւառապետին և այլոց ուղեւորեցաւ Նորին Օժուլթիւնն յԵլլար, ուր ներկայացան Նորին Վեհափառութեան Կոտայք գաւառի եկեղեցականք և ժողովրդականք աղուհացով, որոնց օրհնելով շարունակեց իւր ճանապարհը գէպի Երեւան: Քանաքեռ գիւղում Նորին Օժութեան բնդ առաջ եկան Ս. Էջմիածնի Սինօգի անդամք և երկու միաբան վարդապետք: Արդէն այստեղ հաւաքված էին ժողովրդականք Երեւանից և մերձակայ գեղերից: Վեհափառի կառքը կանգ առաւ, դիմաւորողք մերձեցան Նորին Օժութեան աջին և ճանապարհորդութիւնը շարունակեցաւ: Երեւան չհասած հանդիպեցան Վեհափառին Երեւանի քաղաքագլուխն իրաւասուններով, որ շնորհաստրելով Նորին Օժութեան բարեյաջող վերադարձը մատոյց ազուհաց, նոյնպէս և Երեւանի ոռաիկանապետն և գաւառապետը բազմաթիւ կողակներով և ձիաւորներով, ու բազմութիւն ժողովրդականաց: Վեհափառն այստեղ օրհնելով բոլոր հանդիպողներին և յայտնելով իւր ուրախութիւնն, որ ամենքին ողջ և առողջ է տեսնում, ճիշդ 12 ժամին հանդիսաւոր կերպով, զանգահարութեամբ և խուռն ժողովրդեան ուղեկցութեամբ մուտ գործեց Երեւան և ուղղակի գնաց գէպի

մայր եկեղեցին Ս. Սարգիս, որոյ արտաքին դրան առաջ մտնելով ամպհովանու տակ հետիոտս գնաց Ս. եկեղեցին, ուր իւր աղօթքը կատարելից յետ եկեղեցական դասի ուղեկցութեամբ, խաչով և խաչվառով ու եկեղեցական երգեցողութեամբ գնաց առաջնորդարան: Այստեղ Նորին Օծութեան սպասումէր պ. Նահանգապետն բարձրաստիճան պաշտօնեաներով, որոնց հետ կարճ ժամանակ խօսակցելուց յետ քաշվեցաւ իւր առանձնասենեակը հանգստանալու: Երեկոյեան բոլոր առաջնորդարանն ու եկեղեցու բակը գեղեցիկ կերպով լուսաւորված էր մոմերով և գոյնզգոյն լապտերներով, աչքի էր ընկնում մանուաւոր գեղեցիկ վեճիկը: Այս ճրագալոյցը երեք գիշեր, քանի Նորին Օծութիւնը Երեւանումն էր, շարունակուում էր: Խուռն բազմութիւն ժողովրդականաց խռնված էր եկեղեցու բակում և Նորին Օծութեան ամեն երեւելիս պատուհանում թնդացնում էր օդը «կեցցէս» երգեցիկ խումբն էլ շարունակ երգում էր ազգային երգեր:

31-ին առաւօտեան 8—10 ժամը ընդունեց Երեւանի քաղաքի եկեղեցականաց և ժողովրդականաց, որոնց իւր խրատներով և օրհնութեամբ մխիթարեց: Իսկ 10-ից յետ, բարեհաճեցաւ բաղդաւորել թեմական դպրոցն իւր այցելութեամբ, դպրոցն որ իւր յիսնամեայ գոյութեան ժամանակ առաջին անգամ իւր մէջ բաղդ ունեցաւ տեսնելու Հայոց Հայրապետին: Դպրանոցի տեսուչ պ. բժիշկ Մնացական Յարութիւնեանցն կարճ, աղիւս և զգայուն ճառից յետ ներկայացրեց Նորին Օծութեան դպրոցի համառօտ ուսումնական տարեկան հաշիւը, իսկ հոգաբարձութեան կողմից հոգաբարձու Պ. Կ. Դադամեանցը կարդաց հետևեալ ճառը.

ՎԵՀԱՓԱՌ ՏԵՐ

Արարատեան թեմի, Հայոց Հայրապետի անընդմիջական հովուութեանը վերապահուած այս հարազատ վիճակի թեմական հոգևոր դպրանոցս իւր 52 ամեայ գոյութեան ընթացքում երբէք արժանացած չէ ոչ մի Հայրապետի շնորհաբեր այցելութեանը: Այսօր թեմական դպրանոցս անհուն երջանկութեան մէջ է զգում իրան, որ իւր անշուք յարկի տակ բաղդաւորվում է իւր Բարձրագոյն Իշխանաւորի քաղցր ուշադրութեանը ներկայանալու ամբողջապէս իւր արտաքին և ներքին կազմութեամբ:

Դպրանոցս անհուն երջանիկ է զգում իրան, որովհետև լրութեանս Հա-

յոց Վեհագոյն Հօրդ շնորհաբեր այցելութեան, Աստուածարեալ Հայրապետի դպրանոցիս վիճակով առանձնապէս հետաքրքրուելու մէջ իւր ապագայ բարօրութեան արշալոյսն է տեսնում և աւելին՝ իւր կէս դարուց ի վեր սպասած յոյսերի կատարումն է նախաճաշակում:

Որպէս զի անջնջելի մնայ թուականիս Հոկտեմբերի 31ը դպրանոցիս ապագայ կեանքի մէջ, Հոգաբարձութիւնս տնօրինեց յանուն Վեհափառ Հայրապետիդ երեք որդեգիր պահել այսուհետև: Այսօր անբաւ ուրախութեամբ լցուած՝ դպրանոցս իւր ամբողջութեամբ՝ հոգաբարձուներով, տեսչով, ուսուցիչներով և աշակերտներով՝ խոնարհաբար ներկայացնում է իւր Բարձրագոյն Խնամատարին—Աստուածարեալ Վեհափառութեանդ—նախ՝ «Յիսնամեայ պատմութիւնը» սկսած 1837 թուից մինչև 1887 թ. տպագիր, երկրորդ՝ անցեալ 1887—88 թուականի մի ամեայ ելից և մօից համառօտ հաշիւը, երրորդ՝ ներկայ թուականիս տնտեսական և ուսումնական տեղեկագրերը—հետևապէս այս ամենով իւր ամբողջ կացութեան ստուգատիպ պատկերը:

Վեհափառ Օծութեանդ շնորհաբեր այցելութեամբ անշուշտ բարեփոխուելու է դպրանոցիդ վիճակը, նոր օր, նոր արև պիտի ճառագայթի այսուհետև Արարատեան թեմի դպրանոցիս համար ի բարոյական վերածնութիւն ընդարձակ այս վիճակի բիւրաւոր Հայերի, ի պայծառութիւն Լուսաւորչահիմն մեր սուրբ եկեղեցւոյ և ի մխիթարութիւն, քի սփոփումն ամբողջ ազգիս Վեհագոյն Հօրդ օրտի և հոգւոյ:

Այս ճառի հետ ինչպէս յայտնած է նորա մէջ առանձին տկուտողի վերայ երկու Հոգաբարձուք պատիւ ունեցան յանձնելու նորին Օծութեան դպրոցի յիսնամեայ տպագրած պատմութիւնը, գեղեցիկ թաւշեայ կազմով և դպրոցի տնտեսական հաշիւը, նորին Օծութիւնը, ընդունելով դպրոցի պատմութիւնն ասաց, որ ինքը իրան մխիթարուած է տեսնում դպրոցի ներկայ վիճակով, որովհետև նա տեսել էր այս դպրոցի աշակերտներին մի խրճթում՝ յատակի վերայ նստած, երբ իբրև քննիչ ուղարկած էր իշխանութեան կողմից իւր վարդապետութեան օրերին: Ապա առաջ եկաւ վեցերորդ դասաւորան աշակերտ Գէորգ Բառիկեանց և բազմ ունեցաւ կարգալու իւր գրած հետեւեալ ճառն.

ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏՍՈՒՐԻ

ԱՐԹՈՒՆ ՀՈՎՈՒԱՊԵՏ

Բանտ երջանիկ, դիպումն հրաշալի՝ ըստ Սիոնի մանկանց յընտրեալ նուազունս՝ այսօր և մեր ձայնեցաք մերձիկ ի տես և յողջոյն Արթուն Հովուապետիդ, չբաւին բերանք մեր թոթովել զբերկրութիւն և զհրճուանս

Մերոց սրտից: Միայն արդարեւ զի՞նչ քաղցր և ըզձալի քան զայս ժամ նուիրական, յորում տեսանեմք առ մեզ զԱստուածարեալ Հայրապետն Հայաստան հօտիս: Քանի ՚՛ն բախտաւոր է մերս մարդարան հոգեւոր շնորհաց, զի փառաւորի այսօր այցելութեամբ կենսատուն իւրոյ՝ ի բազմութիւ փափագելոց, ի սակաւուցն շարի ունեւոյժ զպարծանս արժանանալոյ այնմ: Ո՞չ ապաքէն և մեք առաջին և բարեբաստիկն եմք ի ժառանգորդաց՝ ի կեանս կիսադարեան գոյութեան հաստատութեանս այսօրիկ, օրհնութեան Աստուածառաք Հօրդ արժանացեալք: Եւ մեզ ուրեմն յիրաւի պանծալ կայ ընդ գործս արժանեաց Օծեալ Պետին մերոյ, որ փոյթ յանձին ունի լցուցանել զպէտս մեր զհոգեւոր և զբարոյական և անդուլ գուն գործէ ի ճշգունս շահաւետս պայծառացուցանել և բարգաւաճել զազգ և զկենդեցի տանս Թորդոմեան:

Օ՛ն անգր փութասցուք, երջանիկքդ իմ՝ բախտակիցք, վերառաքել ըզպաղատանս մեր մաղթանաց առ Հաստիչն Տիեզերաց ձգել երկարել զթեւ կենաց Վեհաստիճան Քահանայապետիս մերոյ անաթթաք ընդ երկար ամս յասպարէզ փառաւոր, ի վերածնութիւն նախնի փառաց Մօրն մերոյ՝ Քրիստոսահիմն Տաճարիս Սրբոյ Էջմիածնի, և որոց ի նա կան և մնան ակընկառոյց: Թո՛ղ ուրեմն յաւերժացին գործք սիրւ պանծք Քաջարթուն Հովուապետիդ մերոյ յանմահ անուն և յիշատակ անմոռանալի ի միտս և ի սիրտ սերնդոց ի սերունդ Հայաստան ազին և ընդ դարս դարս ժամանակաց:

Եւ Դո՛ւ, Վեհափառ Տէր, հայրաբորով քաղցրութեամբ՝ յորդիս առատացո՛ղ զշնորհս Հովուոյն սրբոյ քոյով ցանկալի օրհնութեամբ զի զօրացեալք ի նոյն և մեք եղիցուք արժանաւոր ժառանգք Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ ի փառս անուան Մեծի Խնամակալիդ և ի մխիթարութիւն համօրէն հօտիդ և հաճեաց բովանդակել զիդձ մեր և զուրախութիւն ի համբոյր Աջադ Օծելոյ:

Ապա Նորին Օծութիւնն իւրաքանչիւր ուսուցչի արժանացնելով իւր աջն համբուրելու հարցուփորձ արաւ նոցա ուսման և հայրենեաց մասին և ամենքին էլ օրհնելով շրջեցաւ բոլոր դասարաներն ու սենեակները զպրանոցի, և 12 ժամին վերադարձաւ առաջնորդարան, ուղեկցած հոգաբարձուներով, ուսուցիչներով ու երգեցիկ խմբով:

Նոյն օր զկնի ճաշին 4 ժամին Նորին Օծութեան ներկայացաւ Քաղաքագլուխ Պ. Բ. Դեղամեանց և հասարակութեան կողմից ընտրեալ երկու անձինք Պ. Պ. Ե. Դեկարխանեանց և Յ. Ղորղանեանց, ինդրելու, որ միւս օր Նորին Օծութիւն բարեհաճի ընդունելու քաղաքի Հայ հասարակութեան կողմից պատրաստած հացկերոյթն, որոյ մասին Վեհափառն հայրական սիրով իւր յօժարութիւնը յայտնեց: Միւս օր 1 ին նոյեմբերի

Նորին Օծութիւնը բարեհաճեցաւ ընդունել 10 ժամին գեներալ լէյտենանտ Պ. Ս. Քիշմիշեանցին և տեղական զօրաց գնդապետ Կրիվոշեյովին իւր ընտանեօր: Իսկ 12 ժամին այցելելով Ս. Պօղոս Պետրոս եկեղեցին բարեհաճեցաւ երթալ հայ օրիորդաց Ս. Գայիանեան դպրոցն, ուր հաւաքուած էին և Նսրբայ երկսեռ դպրոցաց աշակերտք և աշակերտուհիք: Այտեղ Նորին Օծութիւնն երկար մնալով, հարցումիւրձ արաւ աշակերտուհեաց, նոցա յառաջագիմութեան հասու լինելու համար, հարցումիւրձ և զանազան նկատողութիւններ արաւ վարժուհեաց և ամենքին իւրեանց պաշտօնի մէջ աշխուրջ գտնելով օրհնեց ամենքին: Գայիանեան դպրոցի տեսուչ աւագ քահանայ հայր Սեդեանցը բանաւոր կերպով սրտաւուչ խօսքերով յայտնեց դպրոցի վարչութեան կողմից շնորհակալութիւն, որ Նորին Օծութիւնը բազմաւորեց դպրոցն իւր բարձր այցելութեամբ ու արաւ դպրոցի համառօտ պատմութիւնը յայտնելով, որ ի պատիւ այդ օրուան բազմաւորութեան դպրոցը պահելու է յաճուն Նորին Օծութեան մի քանուհի. ապա ի դիմաց Ս. Գայիանեան օրիորդաց դպրոցի Պ. Յ. Յովհաննիսեանը կարգաց հետեալ ճառը.

ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԵԱԼ ՀԱՅՐԱՊԵՏ

Քանի՞ վեհ արդեօք ժամ է մեզ ի սերկեան աւուր զի մատաղերամ մանկ տին Հայաստանեայց շուրջ բոլորեալ զԳահոյիւքդ յերախտագիտական ըզգացմունս տնչայ յօրհներգս գեղդեղել զգալուստ մեծի Հայրապետիդ յայս նուիրական Տաճար գիտութեան:

Ահհայիս Տէր, եթէ ներեսցի համարձակեցայց ասել՝ բովանդակն պատմութիւն հնոցն մերոց նախնեաց, թո՛ղ զփառաւորագոյն ինչ ժամանակս, զաղեպից և եթ տայ յիշատակս զի երբեմն ահեղագոչն Որմիզդ սաստ ի կիր արկանէր զարեան ճապաղիս ի Հայաստան աշխարհի գործել, երբեմն գարշ Արաբացին երգմնի լեալ արշաւէր ի սուր սուսերի մաշել զորեարս Հայկազեանս գորհի յայսգունակ և բազմադիմի թշուառութիւնք հասանէին ի վերայ, իսկ Հայն յուսապատար դիմէր յօգնականութիւն հովուաց իւրոց և ոչ ի դերեւ իլանէր ակնկալութիւն նորա, զի հովիւք իրաւարարք հայրենեաց ամօքէին զսպառնալիս դառն օրհասին:

Դարձեալ՝ ոչինչ է զանխուլ ի Զերդ Օծութենէ. զի ի ժամանակս ժամանակս ի մէջ դժոխմբեր բռնութեանց մեծագործ Հայրապետք և զուսասաւորութենէ մտաց հայրերոյն յարիւն և ի քիրան տքնէին, որով ի զբրանց անդնդոց կորստեան աղատէին: Զայս մեղ պատմութիւն ուսուցանէ, որ է ուսուցիչ ճշմարտութեան:

Եւ ո՞ր եղեն յաւիտենականն երբեմն կարծեցեալ ազինք, որ անգոսնեալ զլուսաւորութիւն մտացն զհետ եղեն մոլոր նախանձու աշխարհակալութեան և մոլեալ եղին զյոյս իւրեանց ի մթերս զինուց և եթ և թագաւորեաց ի նոսա ապականութիւն բարուց:

Սակայն հզօր Աջ Բարձրելոյն ի թիկունս հասանէր Թորգոմեան տանս ի փրկել զնա ի ձեռաց մահու և աղջամղջի տգիտութեան և առաքելաշնորհ Հայրապետի յերկունս ծնանէին զայսպիսի տաճարս ուրեք ուրեք յաշխարհս աշխարհս ուր պանդխտեալք եղեն մերաջնեայք:

Եւ արդ, յողորտս երկրի ցրուեալ ժողովուրդ Հայոց զաշս սեւեռեալ ի սուրբ Էջմիածինս որ է խարիսխ յուսոյ և հովանի տառապեալ ժողովրդեանն և ի Գահակալդ նորին, որ խանդակաթ ի սէր զցայգ և զցերեկ անգուլ տքնիք ընդ յառաջագիմութիւն մեր, ակն ունի զի անտի ի Ձէնջ տաճեացին լուսաւէտ ճաճանչք արփայն ուսման:

Եկայք, ուրեմն, ո՞վ անուհէք, որդեգրեալք մեծէ Բարերարէս խնդ ի դէմս տօնեսցուք զայս օր յաւերժական յիշատեաց արժանի, զի արժանընտիր Յաջորդ մեծին Գրիգորի և Սահակայ պարթեկին յայց ելանէ մեզ, որոյ ընդ խնամովք ջամբիք կաթամբ ուսման: Եկայք մանկական բերանով ձերով հայցել ի վերին Զօրութենէ երկարել զթել կենաց Ահհափառ Տեառնս զամս ձիգս, որոյ ընդ հովանեաւ մարթացուք զգիտութեան ճաշակել զհամեղ պտուղս և զբարոյիցն կրթութեան:

Ընկալ, ուրեմն, ընկալ, Ահհափառ Տէր, զայս զգացմունս քաղցր երախտագիտութեան մանկուոյն ի խորոց սրտից սփռեալ առաջի մեծի Բարերարիդ: Եւ զի՞ բարի կամ զի՞ վայելուչ Հօրդ սիրելոյ որդւոց սիրելեաց հանգիպումն այսպիսի:

Օրհնեալ Քոյով Հայրապետական օրհնութեամբ զվաստակս ձեռաց մերոց ի բանաւոր անդաստանիս այսմիկ զի սերմն արկեալ ի սմա ի վեր աճեսցի և տունկք բանաւոր դեռաբողբոջ պարտիզիդ փթթեսցին ի ծաղիկս և տացցեն զպտուղս հարիւրաւորն թիւ ի քաղցրացուցանել զքիմս Ձեր և ի պայծառութիւն Հայոց ազգի և յուրախութիւն բազմավաստակ Հայրապետիդ:

Իսկ Նորքայ գպրոյցների կողմից պ. Ա. Յակոբեանը կարդաց ևս մի սրտառուէչ ճառ:

Ձկնի կէս աւուր երկու ժամին փոքր ինչ պակաս Պ. Քաղաքագլուխն և վերայիշեալ երկու ընտրեալ անձինք գալով Ս. Գայիանեան գպրոց յայտնեցին, որ բոլոր հանդիսականք հաւաքված են և սպասում են ճաշի նորին Օծութեան: Ահհափառ օրհնելով գպրոցներն իրնանց բոլոր կազմակերպութեամբ և աշակերտների երգեցողութեամբ նստաւ կառքն իւր ուղեկից եպիսկոպոսներով և այլ եկեղեցականներով ու գնաց դէպի Պ. Բ. Եղիազարեանցի տուն, ուր պատրաստուած էր քաղաքի

Հայ հասարակութեան կողմից հացկերոյթ: Տան դրան մօտ կանգնած էին համքարներն իրանց դբօշակներով և խուռն բաղմութիւն ժողովրդոց, որոնք «կեցցէ»ներով հանդիպեցան Նորին Օծութեան: Իսկ զինւորական երաժշտական խումբը ածեց Հայկական երգերից կազմած մարշը: Հանդիսականք իջնելով ներքեւ պատուով և խորին յարգանօք Նորին Օծութեան բարձրացրին վերին յարկի դահլիճն, ուր հանդիպեցան Նորին Ղեհափառութեան պ. Նահանգապետն իւր պաշտօնեաներով, քաղաքի Հայ հասարակութեան ներկայացուցիչք և մահմետական իշխանաւորք: Ճաշը շատ ճոխ էր և շնորհիւ կարգաւորողների կանոնաւոր: Նորին Օծութեան իւրաքանչիւր կերակուր մատուցանում էր, ըստ նախնի սովորութեան, կարգադրիչներից մէկը: Ճաշի ժամանակ Նորին Օծութիւնը բաժակ առաջարկեց Նորին Մեծութեան Թագաւոր Կայսեր և Նորա ընտանեաց կենաց, որ ընդունուեցաւ անընդհատ «կեցցէ»ով, և այդ միջոցին երաժշտական խումբը ածեց «Տէր կեց՛ դկայսր» երգը: Ապա Պ. Նահանգապետն առաջարկեց Նորին Օծութեան կենաց թանն, որ նոյնպէս կեցցէներով դատարկուեցաւ: Այս միջոցին Պ. Յ. Ղորլանեանցը սրտառուչ և զգածուած կերպով յայտնեց Նորին Օծութեան քաղաքի Հայ հասարակութեան կողմից ուրախութիւն Նորա յաջող վերադարձի մասին ի Ս. Ա. թոռն և շնորհակալութիւն, որ չնայելով իւր ծերութեան հասակին յանձն առաւ ծանր ճանապարհորդութիւնը երթալու Թիֆլիզ և ներկայանալով Նորին Մեծութեան յայտնելու Նորան իւր հօտի հաւատարիմ հպատակութեան զգացումները: Նորին Օծութիւնը պատասխանելով յայտնեց ուրախութիւն, որ իրան էր վիճակուել այդ բաղժն և ինքը կարողացել էր այդ քաղցր պարտաւորութիւնը կատարել, ընդ նմին յայտնելով իւր շնորհակալիքն Երեւանի Հայ հասարակութեան իրանց սրբիական սիրոյ համար, օրհնեց նոցա աղ ու հացն և մաղթելով նոցա յաջողութիւն և հաստաւորութիւն իրանց մաքուր զգացմանց մէջ դէպի Ս. Եկեղեցին և Սուրբ Աթոռը, վեր կացաւ սեղանից, 4 ժամին Նորին Օծութիւնը կառք նստելով, առաջնորդութեամբ քաղաքագլխի, գաւառապետի և խուռն բաղմութեան ուղեկցութեամբ վերադարձաւ առաջնորդարան:

Երեկոյեան 5 ժամին Նորին Օծութիւնը հրամայեց կարգա-

դրութիւն անել միւս օրուան դարձի համար ի Ս. Աթոռն:

Ամսոյս 2ին կէսօրին Ս. Սարգիս եկեղեցու բակը լի էր խուռն բազմութեամբ ամեն ազգերի: Նահանգապետն եկաւ իւր աստիճանաւորներով հրաժարական ողջոյն տալու: 12 ժամին Նորին Օծութիւնը գնաց եկեղեցի իւր աղօթքն կատարելու և ապա դուրս գալով նստաւ կառքն, որին հետեցին տեղական առաջնորդ Սուքիաս Եպիսկոպոսը, քաղաքագլուխն իրաւասուններով, Գաւառապետ Պ. Սիւրիչն, պօստայի աստիճանաւոր Քնքուշեանցը, ոստիկանապետն ու բազմութիւ պատուաւոր անձինք կառքերով և ձիերով: Երեւանի այգիների ծայրում Նորին Օծութիւն օրհնելով ամենքին արձակեց: Բացի Սուքիաս Սրբազան Եպիսկոպոսից, պ. գաւառապետից և Քնքուշեանից, որոնք մինչև Եջմիածին ուղեկից եղան: Փարաքեար գիւղում հանդիպեցան Նորին Օծութեան հայ եկեղեցականք ղդեսաւորուած և խաչ ու խաչվառով ու բազմութիւ աշխարհականք, որոց Նորին Օծութիւնը, կառքը կանգնեցնելով, օրհնեց և շարունակեց իւր ճանապարհը: Երբ Վաղարշապատին մօտենում էր Նորին Օծութեան կառքը, դիմաւորեցին Նորան Եջմիածնայ Գաւառապետի օգնական Պ. Բագրատ Հասան - Զաւալեանցն բազմութիւ կօղակներով, Վաղարշապատի քահանայք, տանուէրն ու բազմութիւ պատուաւոր քաղաքացիք, որոնց ուղեկցութեամբ Նորին Օծութիւնը մօտ 2 ժամին զինի կեսաւուր մուտ գործեց Վաղարշապատ: Վանքի արուաքին դրան մօտ սպասում էին Նորին Օծութեան բոլոր միաբանութիւնը շուրջառներով, ճեմարանի տեսուչն, ուսուցիչք, աշակերտք, Սինօդի պաշտօնեայք և խուռն բազմութիւն ժողովրդեան:

Նորին Օծութիւնը իջնելով կառքից մտաւ ամպհովանու տակ և եկեղեցական դասն ըստ ծիսի Հայաստանեայցս եկեղեցու շարական երգելով և խաչով խաչուառով ու խնկարկութեամբ առաջնորդեց Նորին Օծութեան դէպի Մայր եկեղեցին, ուր Նորին Սրբութիւնը իջման սեղանի առաջ կատարելով իւր աղօթքն, նոյն կարգով վերադարձաւ վեհարան: Այստեղ պատրաստած էր սեղան Նորին Օծութեան երեւանից ուղեկցողների համար, որոնց հետ ճաշը վայելելից յետ, Նորին Օծութիւնը նրանց հրաւիրեց դահլիճն և ամենքին պտրդեալաշխելով և օրհնելով արձակեց

ու ինքը մտաւ իւր առաջնատենետկը հագստանալու:

Ամսոյս 6 ին բարեհաճեցաւ Վեհափառ Հայրն ընդունել միաբանութեան առաւօտեան 8 ժամին, յայտնեց իւր գոհունակութիւնն բոլոր միաբանութեան, և առանձին շնորհակալութիւն գեր. Երեմիա Եպիսկոպոսին, որ ի բացակայութեան Նորին Օծութեան վարում էր տեղապահ ի պաշտօն:

Նորին Օծութիւնը հաղորդեց միաբանութեան համառօտ կերպով իւր տեսակցութիւնքը Նոյին մեծութեանց և այլոց հետ, ինչպէս և իւր այցելութիւնքն Բաքու և Գանձակ քաղաքներին: Նոյն օր ընդունեց Վեհափառ Հայրն և ճեմարանի տեսչին, ուսուցչաց, վերակացուաց և աշակերտաց, որոնց օրհնեց, ցանկալով նրանց յառաջատիմութիւն իրանց ուսման մէջ: Աշակերտներէ յ մէկը Յ. Խաչումեան ի գիմաց ճեմարանի սաների հետեւաւ ճառով շնորհաւորեց Նորին Օծութեան բարեյաջող դարձն:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԵԱՒ, ՏԷՐ

Օրհնեալ Գալուստ քո, Քահանայապետ Սուրբ, և օրհնեսցին քե որդիք քո յոտին քում: Երանի՜ աչաց մերոց, զի արժանի եղեն վերստին շնորհաբեր Տեսութեան Օծութեանդ Սրբոյ: Երանի՜ է մեզ զի զկնի յիսնօրեայ որդիական խանդակաթ անձկանաց, արժանի արարեր զմեզ համբուրել դարձեալ Սուրբ զԱջ Քո և բաշխել զՀայրապետական օրհնութիւնդ: Քանի՜ մաղթանս վերառաքեմք առ Ամենաբարձրեալն, զի դարձոյց ողջամբ զՎեհափառ Տէրդ մեր յԱթոռ քո, և ողորմութեամբ Նորին ի գլուխ հաներ, Հովիւք քաջ, զայցելութիւն բարեպաշտ և հաւատարիմ հօտին քո:

Մի՞թէ հնար իցէ, Հայրապետ Սուրբ, զսպել զբարախմունս սրտից և զզեղմունս եռանդագին զգացմանց մերոց, որ ի ճշմարիտ և յանկնդ բերկրութենէն: Տեսանեմք զհովուապետդ արթուն, զի յուրաստ լեալ զհանգիստ մարմնոյ՝ յար զպայծառութիւն Եկեղեցւոյս և Ազգիս և եթ խորհիս:

Առ ինչ դատարաշխարհական հատեր ճանապարհ և զխստութիւնս ճանապարհացն յանձն առեր կամակար ի շնորհազարդ ալիս ծերութեան: Առ դիւրութիւն և ի զբօսափնս անձին: Քաւ ի քէն: Յօրէ յայնմանէ, յորում ամբարձար յԱթոռ Սրբոյն Բարթոլղիմայ ի բաց մերժեցեր զանձին շահ և զդիւրութիւն, զհասարակացն և եթ ունելով ի մալ: Զոգար, Հայրապետ՝ մեծ, չոգար առ ի պաշտպանել զպատիւ Եկեղեցւոյդ Սրբոյ: Զոգար ի լինել հովանի զօրաւոր օգտից և շահուց Ազգիդ և Հայրենեաց: Դո՛ւ յո՛յս մեր և ապաւէն Դո՛ւ ուրախութիւն և սիրտանք: Դո՛ւ պահապան հայրենի սրբազան աւանդից: Դո՛ւ խորիսխ ամբութեան և պաշտպան անկուն Ազգութեան մերում, ի Քեզ հային աչք չարշարակիր որդւոցդ: Ի Քեզ բովանդակին, Հայրապետ Հայոց, ի Քեզ ամենայն իղձք հոգեբուղիք և ակնկալութիւնք

մեր: Դու վախճան գաղափարաց համայն հաւատարիմ հօտիդ:

Ներքեպէր, Աստուածարեւել Հովուապետ, արեւանել առ ոտս Սրբոյ Հօրդ զհաւաստիս որդիական խոնարհ զգացմանց մերոց և զճշմարիտ ցնծութիւն ընդ ողջամբ դարձ Բո, և օրհնութիւնս բոլորել Ամենակարողին, զի շնորհեսցէ Բեզ յոգնավաստակ Քահանայապետիդ, աւուրս երկայնս, անդորրս և արդիւնաւէտս ի պայծառութիւն ուղղափառ եկեղեցւոյ և ի շինութիւն Հայրենեաց:

Ապա երգեցիկ խումբը երգեց «Ով Տէր Աստուած, լուր՝ մեր բարբառ» երգն և համբուրելով Նորին Վեհափառութեան աջն ամենեքեան դուրս եկան: Նոյն օր բաղդ ունեցան ներկայանալու Նորին Օծութեան և նորա օրհնութիւնը ստանալու թէ գիւղի եկեղեցականք թէ Սինօգի պաշտօնեայք, և թէ Վաղարշապատի այլ պաշտօնեայք ու պատուաւոր քաղաքացիք:

Իսկ ամսոյս 7 ին պաշտօնապէս ներկայացաւ Նորին Օծութեան Էջմիածնայ գաւառապետ Պ. Գ. Խանաղեանցն, որ զինուորագրութեան պատճառով բացակայ էր Վաղարշապատից Նորին Օծութեան գալուտեան օրը:

Նոյն օրը Նորին Օծութիւնն, ուղեկցութեամբ սինօգականներէ, դուրս եկաւ վեհարանից, շրջեց ամենուրեք, անտղելու Վանքի նորոգութիւնքն և Տպարանի շինութիւնն և արաւ կարեւոր նկատողութիւնք, շնորհակալութիւն յայտնելով Ս. Ներսէս և Սարգիս Եպիսկոպոսներին, որոնք հսկել էին նորոգութեանց և շինութեանց:

Ամսոյս 13 ին կիրակի Ս. Աթոռում կատարուեցաւ Հայրապետի չորրորդ տարեգարձի աօնը հանդիսաւոր կերպով: Նախընթաց շաբաթ երեկոյեան բոլոր միաբանութիւնը շուրջառնելով, խաչուխաչվառով, խնկարկութեամբ և երգեցիկ խումբն էլ շարական երգելով առաջնորդեց Նորին Օծութեան Վեհարանից Ս. Եկեղեցին, որ մոմերի և կանթեղների լուսով փայլում էր: Երեկոյեան ժամերգութիւնից յետ, հսկումն եղաւ: Երեկոյեան Ս. Աթոռի բակում ճրագալոյց էր. աչքի ընկնում էր գեղեցիկ վեհեղն, որ զանգակատան արեւմտեան կողմում գրած էր. Խուռն բազմութիւն ժողովրդեան շրջում էր, զուարճանալով գեղեցիկ ճրագալոյցով:

Կիրակի առաւօտեան Նորին Օծութեան շնորհաւորութեան

Համար ներկայացան միաբանութիւնն, առաջ ճեմարանի տեսուչ, սւսուցիչք և աշակերտք ներկայացան և մաղթանք կատարուեցաւ վեհարանի դահլիճում, թէ մաղթանքի ընթերցումն և թէ երգեցողութիւնը շատ գեղեցիկ էր և սրտառուչ: Նորին Օծութիւնն ըստ սովորութեան ազգու խօսքերով խրատեց և օրհնեց ամեն ներկայ եղբայրներին և բոլոր Հայ ազգն ու պահպանիչով վերջ գրեց Հանդէսին: Մաղթանք կարդացող աշակերտին վարձատրեց արծաթեայ ժամացուցով:

Ապա սկսան գալ ի շնորհաւորութիւն գիւղի դպրոցների աշակերտք և աշակերտուհիք իրանց ուսուցիչներով ու վարժուհիներով և ամենայն կարգի ժողովրդականք, սկսած պ. գաւառապետից ու պաշտօնեաներից մինչև վերջին ցանկացող քաղաքացին: Ամենքն էլ արժանացան Նորին Օծութեան օրհնութեան:

10¹/₂ ժամին Նորին Օծութիւնն Հանդիսաւոր կերպով իջաւ եկեղեցին Ս. պատարագին ներկայ լինելու համար, պատարագիչ էր ս. Երեմիա Եպիսկոպոսը: Եկեղեցում՝ երգեցողութիւնն յոյժ ներդաշնակ էր և վսեմ: Պատարագից յետ Նորին Օծութիւնը շարունակեց ընդունելութիւնք մինչև մի ժամն զկնի կեսաւուր, երբ զանգը հրաւիրեց բոլոր շնորհաւորողներին ի ճաշկերոյթ հասարակաց սեղանատանը: Մի քանի հարիւր հոգիք տեղաւորուած էրին երկու սեղանատան մէջ: Պատարագիչ ս. Երեմիա եպիսկոպոսն համառօտ և պատշաճաւոր խօսքերով ցոյց տուեց օրուայ նշանակութիւնը Հայ ազգի համար, սորա անցեալն ու ներկայն և առաջարկեց բաժակներ Նորին Այոեւրակա՛ն Մեծութեան: Վեհափառ Հայրապետի, Հայոց ազգի պայծառութեան և Ս. Աթոռի ու միաբանութեան հաստատութեան համար, որոնք ընդունւեցան կեցցէներով և յարմարաւոր երգերով, որոնք երգեց ճեմարանի երգեցիկ խումբն, ձայնակցութեամբ միաբանից և ժողովրդականաց: Երեկոյեան Մայր եկեղեցին և նորա բակը գեղեցիկ կերպով լուսաւորած էր գոյնզգոյն ապակեայ և թղթեայ լուստերներով, աւելի գեղեցիկ տեղարան էր ներկայացնում լուսաւորված և վենզելով զարդարուած զանգակատունը: Ճրագալոյցի կարգադրող և վենզելի նկարիչն էր պ. Մակար Տէր Սարգսեանց, որ միւս օրը վարձատրուեցաւ Նորին Օծութիւնից ստանալով մի ռսկեջրած արծաթեայ մեծ ջրաբաժակ իւր խփով:

Վերջապէս Կ. Պօլսի ազգային ժողովը, կատարեց նոր պատ-
րիարքի ընտրութիւնը: Ընտրվեցաւ սոսուար մեծամասնու-
թեամբ ձայների Արմաշու վանուց վտնահայր Գեր. Խորէն ե-
պիսկոպոս Աշքեանը, որ իւր բնական հանճարով ու ձիրքերով,
հեռու կուսակցական ոգուց, վանքի մէջ իւր կեանքի մեծ մասը
անցուցած, ուսման և կրթութեան նուիրուած եկեղեցական
գոլով, ոգևորված պարտաճանաչութեամբ դէպի Ս. Եկեղեցին
և ազգն ու օրինապահութիւնն, անշուշտ կարող պիտի լինի
ներկայի ծանր հանգամանաց դիմանալ, և աջակցութեամբ թէ
եկեղեցական դասի և թէ ոյժ և իշխանութիւն ունեցող աշ-
խարհականաց: Եկեղեցական և ազգային գործերը կարգի դը-
նել, եկեղեցին և ազգն պահպանել արարքին և ներքին թշնա-
միներից, ու տէրութեան վստահութիւնը վայելել:

Վեհափառ Սուլթանի հաստատութեան հրովարտակը սոսա-
ցուելից յետ, անցեալ հոկտեմբերի 17ին հանդիսաւոր կերպով
Նորին Գերապատուութիւն Նորընտիր Պատրիարքը մուտ գործեց
Կ. Պօլս, ուր փառաւոր ընդունելութիւն եղաւ: 19ին նոյն ամ-
սոյ ազգային ժողովի մէջ իւր երգումն կատարելից յետ ազ-
գային Սահմանադրութեան անխախտ պահպանման և նորա
հրահանգների համեմատ իւր իւր իշխանութիւնը վարելու մա-
սին, իբրեւ պատասխան շատ ճառախօսութեանց զանազան վար-
չական մարմինների ատենապետաց և իբրեւ ծրագիր իւր ապա-
գայ գործունէութեան Նորընտիր Սրբազան Պատրիարքն հե-
տևեալն ասաց:

« Այսօր առաջին անգամ կը ներկայանամ Ազգային ժողովոյ Թուր-
քիոյ Հայոց Պատրիարքութեան կոչուած լինելով ձեր ընտրութեամբն և
Վեհափառ Պայտեր վաւերացմամբ: Պատրիարքական պաշտօնն ստանձնելով,
այսուհետև պատասխանատու եմ ի դիմաց Ազգին՝ առ Վեհափառ Սուլ-
թանն՝ հաստատուն պահելու համար այն հաւատարմութիւնը զոր հայ ազ-
գը դարեւի ի վեր ունեցած է առ գահն Օսմանեան, և առ Ազգն պատաս-
խանատու եմ ն. Կ. Վեհափառութեան վստահութիւնն անխախտ պահե-
լու համար:

« Կը յուսամ որ ներողամիտ պիտի գտնուիք ինձ, վասն զի յեղակարծ
այս պաշտօնին կոչուելովս, ամեն բան նոր է ինձ համար, ևս կուգամ այն-
պիսի նշանաւոր պատրիարքներէ յետոյ, որք այնքան արժանաւոր յիշա-
տակներ թողած են Ազգին, և վերջին անգամ Ամեն. Տ. Յարութիւն Սըր-
բազանէն յետոյ, որ աստ ներկայ է, և որոյ պատրիարքութեան օրով Տէ-

րութեան և Ազգին յարաբերութիւններն առաւել բարւոք կացութեան մը մէջ մտան: Աստուած երկար կեանք տայ իմ կենդանի նախորդացս և նրն- ջեցելոց հոգւոյն հանգիստ պարգևէ, (Բոլոր ժողովողականք և ժողովուրդ- ղըն սրտագին «ամէն» գոչեցին): Թէ պատրիարքական ծանր պաշտօնին մէջ պիտի կարենամ գոհացունել զձեզ: Տեա՛րք Երեսփոխանք, այս բան ձեզմէ կախում ունի: Աշխարհային կեանքէ միշտ հեռու, վանական կըր- թութեամբ ու վանական կեանքով ապրած, միշտ անձս նուիրած հաւատոյ, գիտութեան և եկեղեցւոյ պաշտաման, երբէք ձգտումներ չեմ ունեցած իմ համեստ կացութենէս դուրս ուրիշ բարձր պաշտօններու: Ուստի, ընա- կանաբար, այսօր սրտիս մէջ մեծ յուզում մը և ոչ նուազ սրտադող մը կը զգամ: Կը զգամ և գիտեմ թէ համարապարտ եմ առաջի Աստուծոյ, մեր սուրբ Եկեղեցւոյ հաստատուն պահպանման համար, համարապարտ եմ ա- ռաջի մեր Օգոստափառ Վայսեր՝ թէ ժողովուրդն որոյ հոգաբարձութիւնն ինձ յանձնուած է, անխախտ կը յարատեւէ իւր հաւատարմութեան մէջ, և համարապարտ եմ ամենայն Հայոց Հայրապետին՝ որուն հոգեւոր իշխանու- թիւնը կը տարածուի ամենուրեք ուր որ հայ կայ, իբր փոխանորդ մեր սըր- բազնասուրբ հայրապետին, պարտաւոր եմ իմ հոգեւոր հակողութեան յանձնված հոգեւոր պաշտօնին համարը տալ, ցոյց տալ թէ Եկեղեցին հաստատուն է, թէ բարեպաշտութիւն և կրօնական զգացմունք կաճին կը զարգանան, թէ հովիւները կը խնամեն իրենց հօտը այս ամենուն պատաս- խանը տալու պարտաւոր եմ, որպէս նա ևս պարտաւոր է համար տալ Տեա- ուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

«Քանի որ այսպէս ծանր է իմ պաշտօնս, պիտի կարենամ լիովին կատա- րել զայն: Երբ ընտրողը և ընտրեալ կը հաւատան թէ Աստուծոյ մատը կայ ընտրութեան մէջ, պէտք չէ կարողութիւն փնտռել, վասն զի Աստուած տկարները, անզօրները կը կոչէ ի պաշտօն, և ոչ թէ զօրաւորները, և այդ տկարներուն վրայ ցոյց կուտայ իւր մեծութիւնը: Սակայն այս պատրիար- քական պաշտօնն հոգեւորական լինելէ զաւ, քաղաքական հանգամանք մը ալ ունի: Վանական մը որ միայն հոգեւոր գործերով զբաղած է, պիտի գիտ- նայ պատասխանել նաև քաղաքական պահանջմանց: Երկու տեսակ ծառա- յութիւն կայ, Եկեղեցւոյ ծառայութիւն և Պետութեան ծառայութիւն: Նա որ կարող է Եկեղեցւոյ գործոց մէջ, կարող է նաև Պետութեան գոր- ծոց մէջ, վասն զի երբ լաւ կը ճանաչէ եկեղեցւոյն իրաւունքները և գիտէ թէ ո՛րք են անոնք, այնպիսին կը ճանաչէ նաև ինչ որ քաղաքայնոյն իրա-ւունքն է: Եւ այս՝ կը հետևի Քրիստոսի պատուիրանէն, որ ըսած է «Տո՛ւք զկայսերն՝ կայսեր և զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ»: Ինձ համար բարեբաղդու- թիւն մ' է որ Պետութեան ծառայելն դիւրին է այժմ, վասն զի ունինք իմաստուն, հպատակասէր և արդարամիտ կայսր մը որ իւր հայրական հո- վանոյն ներքև կը պահէ կը պահպանէ իւր բոլոր հպատակները և կը պաշտպանէ Եկեղեցիները, որ գիտէ թէ այն առանձնաշնորհումներն որք պարգևուած են մեզ, ինչպէս նաև ամեն քրիստոնեայ ազգերուն, փոխարի-

նութիւն մ' են մեր հաւատարիմ ծառայութեանց, և թէ Եկեղեցին չէ կարող ապրիլ առանց այդ առանձնաշնորհմանց որք միանգամայն իւր կացութեան բնական պահանջմունքն են : »

« Մեծ դժուարութիւնը մեր ներքին վիճակին մէջ է : Պաշտօնի գլուխ անցնելու պահուս, կը տեսնեմ թէ մեր եկեղեցական կազմակերպութեան վիճակը գոհացուցիչ լինելէ շատ հեռի է : Երեսն վաթսուն թեմեր անհովիւ, անխնամ թողուած են, այլ ևս չէ մնացած այն կապակցութիւնը որ պէտք է մնայ կեդրոնին, թեմերուն և վանօրէից միջև : ամեն ինչ խզուած, քայքայուած է : Երկրորդ՝ մեզմէ հերձուածներ՝ որք կրթական քողին տակ դպրոցներ բացած են ի գաւառս, ևս առաւել կը ծանրացունեն մեր վիճակը, վասն զի երբ կրթութիւնը ծաւալելու ջանքեր կը կեդծեն, Եկեղեցին է որ կը տուժէ : Հաստատուն վիճակներ հիմնենք գաւառներուն համար՝ ուր ո՛չ հովիւ կայ և ոչ այցելու, և մեր թշնամիք օգուտ կը քաղեն այս վիճակէն : անհովիւ, անգլուխ մնացած են թեմերն : Երբ տասն ոչխար կարելի չէ առանց հովիւ թողուլ, ո՛ւր մնաց հազարաւոր ժողովուրդներ :

« Այս դժուարութեանց մէջ տուիք ինձ Սահմանադրութիւն մը որուն վրայ կատարեցի իմ ուխտս : Սակայն գիտէք, Տեառք, թէ այս Սահմանադրութիւնը վերաքննելու հարկը տասն և եօթ տարի առաջ զգացուած լինելով, այդ մտքը որոշում մը տրուած է : ուստի բնականաբար իմ Ուխտիս մէջ կը մտնէ նաև Սահմանադրութեան բարեփոխման խնդիրը : Բարեփոխութիւն ըսելով, պէտք է ըմբռնենք ձեռն մէջ կատարելի փոփոխութիւնները, Սահմանադրութեան հիմերը նոյն և անխախտ պահելով :

« Բոլոր այս աշխատութիւններն ի կատար հանելու համար պէտք չէ բլնաւ վհատիլ : Երկինքը Աստուած մը ունինք որ այս Եկեղեցին փրկեր է ամեն փոթորիկներէ, այլ որ անպատիժ չը թողուր նաև մեր անհոգութիւնն, Երկրի վրայ ունինք թագաւոր մը որ գեր ի վեր է իւր իմաստութեամբ իւր արդարասիրտութեամբ և իւր կորովամտութեամբ, որ մեծ քաղաքագէտ մը, բարեգործ չայր մը, և որ իւր իմաստուն քաղաքագիտութեամբ գիտէ իւր հպատակներն իրենց հպատակութեան հաւատարիմ սահմանին մէջ պահպանելու պայմանները : սենինք պատկառելի Երեսփոխանութիւն մը որ մեծ հոգածութեամբ կը հսկէ ազգային ներքին գործոց վրայ և մեծ խնամով կը քննէ իւր որոշման յանձնուած խնդիրները, ունինք կղերական դաս մը որ անձնազոհութեան այնքան ապացոյցներ տուած է և որ, ինչ ալ ըսուի, միշտ սիրայօժար է ամեն պաշտօն և աշխատութիւն ստանձնելու, և ուղղութեան ու բարեկարգութեան ճամբէն չը շեղիր բնաւ, այլ որ կենդրոնին հաստատուն տնօրէնութեանց կը կարօտի :

« Աստուհ եմ որ դուք ամենքդ, երեսփոխանք և ժողովուրդ, չը պիտի զլանաք աջակից գտնուիլ ինձ իմ պարտուցս և աշխատութեանց կատարման համար, որպէս զի կարենամ ըսել Քրիստոսի հետ « Ահա ես և մանկունք իմ :

« Մաղթենք որ բարձրեալն Աստուած երկար կեանք և բարօրութիւն պար-

գեւէ մեր Օգոստոսիառ Աւհայետին Սուլթան Ապտ իւլ Համիտ Բ. կայսեր
 և զօրավիգ լինի Ն. Կ. Աւհայետութեան ամեն գործոց, և անսասան պա-
 ճէ նորա մեծապանծ Գահն: »

Մամուլը մեծ ոյժ է և նորա նաատակն է ծառայել ժողովրդոց զարգաց-
 ման, ուղղել և շինել նոցա մտքերն յօգուտ այնպիսի հաստատութեանց,
 որոնք գոյութիւն ունին նոցա շահերի համար, նպաստում են նոցա պահպա-
 նութեան, նոցա բարոյական շինութեան: Բայց դժբաղդաբար այդ ուժի
 ներկայացուցիչը (առաւելապէս մեր մէջ) յաճախ ընկնում են ակամայ սխա-
 լանաց մէջ և նպաստում են այն գաղափարի կամ հաստատութեան վնա-
 սելուն, որսց պաշտպանութիւնն իրանց երդուեալ ուխտն են համարած: Մեր
 խմբագրութիւնքն այդ ակամայ սխալանաց մէջ գցողներն և նրանց բարոյա-
 պէս տուժել տուողներն այն թղթակիցներն են, որոնք ղեկավարվում են
 անձնական հաշիւներից կամ կրքերից:

Այսպէս յաճախ կարգում ենք մեր Ռուսահայ մամուլի մէջ այնպիսի
 գրուածքներ և թղթակցութիւնք, որոնք վնասում են Տաճկահայոց վարչա-
 կան մարմիններին կամ հաստատութեանց, փոխանակ նոցա զարգացման և
 օգտաւէտ դիրք ստանալուն նպաստելու: Նոյն երեւոյթը տեսնում ենք և
 Տաճկահայ մամուլում վերաբերութեամբ Ռուսահայոց հոգեւոր վարչական
 մարմիններին և հաստատութեանց: Ամենօրեայ երեւոյթ է այս մեր մամու-
 լում, Յայտնի է, որ կուսակցութեանց պատկանող, կրքոտ և շահախնդիր
 անձիւք ամեն միջոց իբրեւ զէնք գործ գնել չեն ղլանում, իրանց մասնաւոր
 նպատակին հասնելու համար: Նոքա ամեն ըուպէ պատրաստ են, օգուտ քա-
 ղելով բազմութեան միամտութիւնից, գործին տեղեակ չլինելուց, կամ ան-
 տարբերութիւնից: Եւստի ընդհանրութեան մոլորեցնել խմբագրութիւնք և
 հեռաւոր հասարակութիւնք:

Այսպիսի մի դէպք աչքերիս տակ ընկաւ Կ. Պոլսի մի նշանաւոր և աղ-
 դեցիկ լրագրի մէջ, ուր անհաւատարիմ թղթակցի շնորհիւ ապիկար, ան-
 կարող, անհնազանդ, վարչական կշիռ չյարգող, բարձրագոյն իշխանու-
 թեան կարգադրութիւնք չկատարող, մեծաւորի պատիւ և յարգ չպահող,
 վարչական ընդունակութիւնից զուրկ, բայց մեծամիտ և ինքնահաւան, եկե-
 ղեցական կարգ ու կանոնի անհմտ, երկու խօսք խօսելու շնորհք չունե-
 ցող եկեղեցական հանդէս է բերած իբրեւ զոճ հոգեւոր բարձրագոյն իշ-
 խանութեան փամայականութեան և անձնական հաշիւների, իշխանութեան
 որ երկար տարիներ աւելի քան հայրական խնամք, զիջողութիւն և ներո-
 ղամտութիւն գործ դրած է այդպիսեաց յուղղութիւն վերածելու համար:
 Բայց այդ հայրական խնամքն ու դուրս—ոչ միայն չեն գնահատուած և
 նորա ոչ միայն չեն տարած նրանց յուղղութիւն այլ անթիւ են տուած նե-
 րողամտութիւնը թուլութիւն համարելով, մեծամտելու և ի վնաս հասարա-
 կական շահերի վարուելու, աշխատելով միամիտ ժողովուրդը վրդովել:

Նրան Մայր Աթոռից ստուգենել և ձգտելու հոգևոր Բարձրագոյն Իշխանութեան ուժը ջլատել, Ահա այսպիսիք մի անխիղճ թղթակցի միջնորդութեամբ, որ պատկանում է անշուշտ շահախնդիրների և անձնական հաշիւների անձնատուր մի կուսակցութեան, հանգէս են բերուում իբրև հմուտ, կորովի, պարտաճանաչ, համակրելի, հասարակաց համոտրանքը զրաւող անձինք: Յաւալի է, որ այսպիսի մի փոքրիկ խումբ, գլուխ ունենալով իւր պարտքը չճանաչող և լոկ անձնականութիւնից ղեկավարող մի եկեղեցականի կամ աշխարհականի ճգնում է ոչ միայն մոլորեցնել միամիտ և բարեմիտ, բայց գործերին անտեղեակ բաղմութիւնն, այլ և գայթակղել հեռաւոր հասարակութիւնը գործիք դարձնելով իւր մասնաւոր նպատակին հասարակաց շահին ծառայելու ուխտած մասնաւոր էլ: Տարակոյս չկայ, որ այսպիսի շահամուլ և իրանց անձնականութիւնը միայն պաշտող անձինք պիտի ճգնեն իրանց յանցանքն ուրիշների վերայ բարդել և չեն զլանալու անձնական շահապաշտութեամբ մինչև իսկ Վասակի պաշտօն վարելու այն ոյժն ջլատելու համար, որ, պարտաճանաչ գոլով, հասարակաց իսկական շահերը պաշտպանելու և այսպիսի ուխտագրութ և աղգի ու եկեղեցու շահերին վնասակար ուղղութեան արբանեակներին ուժաթափ անելու սուրբ պարտականութիւնն ունի:

ԼՈՒՐԵՐ

Նորին Օծութիւն Վեհափառ Հայրապետն ամենայն Հայոց օրհնութեան և շնորհաւորութեան կոնդակ առաքելով Պ. Պօլսոյ նորրնտիր Խորէն Աշրգեան Սրբազան Պատրիարքին, շնորհեց Նրան և Արքեպիսկոպոսութեան պատիւ:

Նորին Վեհափառութեան Բաքու լինելու ժամանակ Շուշեցի պ. Սիմէօն Այգլինեանցը շնորհաւորելով Նորա գալուստը՝ նուիրում է Նորին Օծութեան 12 արծաթեայ և 8 պղնձեայ հին դրամներ, որոնք յանձնուեցան Ս. Աթոռի Թանգորանին: Իսկ պ. Դէորդ Միրզաբէգեանը նուիրում է մի մեծ հին դաշոյն, որ նոյնպէս դրուեցաւ Թանգարանում:

Նորին Օծութիւն Վեհափառ Հայրապետն իւր ճանապարհորդութիւնից վերադառնալով Ս. Աթոռը յանձնեց Ս. Սինօղին 10,500 ռուբլի 90 կոպ. որոնք հաւաքուել էին զանազան տեղերից և բարեպաշտ անձանց նուէրներից: Սոցա անուանական ցուցակն սուպագայում կհրատարակուի:

Նորին Օծութեան Ճանապարհորդութեան նկարագիրը մասամբ Քաղուած է Արձագանքի Բագուի թղթակցութիւնից և հեռագիրներէից:

Մայիս, Յունիս, Յուլիս և Օգոստոս ամիսների Արարատներում հրատարակած յօդուածների հեղինակներին հասանելի վարձատրութիւնը վճարուեցան:

ՆՈՒՒՐԱՏՈՒՈՒԹԻՆԻՔ.

Հուշեցի Բարեպաշտուհի տիկին Թագուհի Հախումեանց իւր հանգուցեալ առն Պետրոսի Հախումեանց բանաւոր կտակի համաձայն նուիրել է մի հարկւր ռուբլի ի նպաստ շինութեան Մայր Տաճարի Ս. Էջմիածնի:

Աստուած ի հաճոյս իւր ընկալցի և լուսաւորեացէ զհոգի հանգուցելոյն ամէն:

Կարդալով «Արարատ» ամսագրում և այլ լրագրերի մէջ մեր Միաձնաէջ Սուրբ Տաճարի վերաշինութեան լուրը և այդ մասին եղած նաւիրատու անձանց անուանացուցակը «Արարատի» մէջ, ես էլ ոչ իբրեւ այն մշտական «ազգի բարերարները», որոնք միշտ իրանց առատ վաստակից լիաբուռն բաժին են հանում ոչ միայն Մայր Աթոռոյս այլ և մեր ուրիշ շատ բարեգործական հրմնարկութիւններին, և ոչ իբրեւ այն պատահական հարուստները, որոնք իրանց հարիւրները և հազարները նուիրելով լոկ իրանց հարստութեան գոյութիւնն են ուզում ցոյց տալ աշխարհին, այլ իբրեւ իմ մօրս հարազատ և երախտամատոյց որդի, մի գիւղական չքաւոր քահանայ ուղեցի լոկ իմ զգացուած սրտի ուրախական թելադրութիւնը կատարած լինել, այդ ամենատուրը և նուիրական գործին օժանդակող անձանց հազարին՝ իմ կողակներս ևս խառնել:

Ընդունեցէք ուրեմն, ծերունի ճակատիս արեւահոս քրտանց ոլորուղը, մի տասը ռուբլի (10ր.) , իբրեւ այն այրի կնոջ լուման որ այն քան ուրախութեամբ ընդունեց մեր ամենի Փրկիչ Յիսուս Քրիստոս:

Նաւ համարեցէք և այս չափը Բէկլարքեանդու նման մի ամենայետին գիւղի քահանայից, որ թէև աղքատ, բայց

որի սիրտը միշտ հարուստ է տրուիում՝ դէպի իւր Մայր Աթոռը Սուրբ Եջմիածին:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔԱՀ. ԱՂԲԵԼԵԱՆՑ.

1888 Օգոստոսի 9-ին

Բէկլարքեանդ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

ՔԱՂՈՒԱԾՔ ՅՕՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ՍԻՆՕԴԻ

Գերապատիւ փոխանորդն Թեմակալին Երեանայ Սրբազան Սուրբիս Եպիսկոպոսն, ըստ բարեհաճութեան Նորին Վեհափառութեան տուեալ է աստիճան ծայրագոյն վարդապետութեան յաջորդին հին Նախիջևանայ, Բարեշ. Յովսէփ Վարդապետի Փինաչեան: Նոյն և ձեռնադրեալ է ի կոչումն Աբեղայութեան զվանահայրն անապատին Տաթևու զՍարգիսն Տէր Վարդանեան, թողլով զնա դարձեալ ի նմին պաշտաման:

Ի 24ն հոկտ. ըստ հրամանի Սրբազան Սինօդին համարաւ 2357, բարեշ. Անտոն Վարդապետն Վարդազարեան արձակեալ ի պաշտօնէ վանահայրութեան 2արեքայ վանից ըստ խնդրանաց իւրոց՝ կարգեալ է վանահայր վանուց սրբոյն Գրիգորիսի Ամարասայ:

ՅԱՅՏԱՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԳՈՐԾԱԴԻՐ — ՄՆԱՅՈՒՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

Կ. ԻԶՄԻՐԵԱՆՑ ԿՏԱԿԻՆ.

Յանձնաժողովս կը փութայ ծանուցանել թէ Սահակ Մեսրոպեան գրական մրցանակաբաշխութեան Հանդէսն՝ զոր Բարեյիշատակ Հանգուցեալն հաստատած է Ազգային Պատմութեան և Դպրութեան վերաբերեալ լաւագոյն երկասիրութեանց համար, տեղի պիտի ունենայ ի տօնին Սրբոց Թարգմանչաց յառաջիկայ 1889 տարուոյ, և կը հրաւիրէ այն ամեն բանասէրներն որ որոշեալ նիւթերուն վրայ ո՛ր և է երկասիրութեամբ կողգեն մասնակցել, փութան մինչև յառաջիկայ Յունվարի սկիզբն յու-

ղարկել իրենց գործերն առ Ամեն սրբազան Պատրիարքն, ի Կ. Պօլիս:

Տպագիր երկասիրութիւնք պէտք է որ երեք օրինակ յուղարկուին:

19 Յունիս 1888

Ի Պատրիարքարանի Հայոց Կ. Պօլիս

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

ՆՈՐ — ԴԱՐ

ԱՄԵՆՕՐԵԱՅ ԹԵՐԹԸ

ԹԻՓԼԻՍՈՒՄ

ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1889 ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ

(Վեցերորդ տարի)

Կը հրատարակուի շաբաթը մէկ անգամ

Խմբագրութիւնը կ'ստանայ և սեպհական հեռագիրներ:

Տարեկան գինն է 10 ռուբլի, վեց ամսուան՝ 6 ռուբլի. հաժող՝ 5 կոպ.

Եւրոպայի, Թիւրքիայի, և Ամերիկայի և այլ հեռաւոր երկիրների բաժանորդները վճարում են տարեկան 30 ֆրանկ:

Բաժանորդ են գրում իւրաքանչիւր ամիս 1-ից միայն:

Յայտարարութիւնները ընդունւում են ամեն լեզուներով:

Օտար քաղաքներից գիմում են Խմբագրութեան Тифлисъ, въ редакцію ежедневной газеты „Норъ — Даръ“ կամ Tiflis (Caucase) Rédaction du journal „Nor—Dar“.

Խմբագիր. Հրատարակիչ ՍՊԱՆԴԱՐ՝ ՍՊԱՆԴԱՐԵԱՆ

ՆԵՂՈՍ

ՀԱՐԱԹԱԿԱՆ ՂՐԱԳԻՐ

ՅԱՂԷՔՍԱՆԴՐԻԱ

ՆԵՂՈՍ Լրագրոյն նպատակն պիտի լինի Ազգային յառաջադիմութեան համար իւրովսանն ծառայել և լինել յօդ եղբայրսիրութեան և յարաբերութեան ընդ մէջ Օտար և Եգիպտաբնակ Հայ գաղթականութեան:

ՆԵՂՈՍ լրագիրը պիտի հրատարակուի ամէն Զորեքշաբթի օրեր.

Պիտի պարունակէ Ազգային կենաց վրայ տեսութիւն և տեղեկութիւն. Արտաքին և Տեղական Լուրեր. նոյնպէս Զաւեշտական, Բանասիրական և այլ օգտակար յօդուած և գրութիւն.

Լրագրոյս տարեկան բաժանորդագինն է ամէն տեղի համար 10 ֆռանք. —վեցամսեայն 5 ֆռանք. միշտ կանխիկ վճարելի:

—Փոստայի ծախքը Խմբագրութեանս կը վերաբերի.

—Լրագրոյս վերաբերեալ ամէն կարգի գրութիւնք պէտք է յղել հետեւեալ հասցէիւ.

«Ա. Խճաբէրեանի» ՆԵՂՈՍ Լրագրոյ, յԱղէքսանդրիա (Եգիպտոս). (բօսդ Էժիբսիէն).

A la Rédaction du Journal Arménien "NÉGHOS", Alexandrie (Egypte). (Poste Egyptienne).

ԽՄԲԱԳԻՐԻ ՏԵՐ

ԱՆՏՈՆ ՌՇՏՈՒՆԻ

ԲԱՑՈՒԱԾ Է ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1889 ԹՈՒԱԿԱՆԻ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

„ԱՂԲԻԻՐ“

ՄԻԱՄԱՆԱՅ ՂԱՏԱԿԱՆԱԿԱՆ ԶԱՆԳԻՄԻ

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Կըհրատարակուի նոյն ուղղութեամբ և նոյն աշխատակից-
ների մասնակցութեամբ: Եթէ առաջիկայ 1889 թուականին
«ԱՂԲԻԻՐ» ըրժանորդներին թիւը հասնի 3000-ի, Բ. ՄԱՍԸ
ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ ՆՈՅՆ ՁԱՓՈՎ, ՈՐՔԱՆ Ա. ՄԱՍՆ Է:

«ԱՂԲԻԻՐ» տարեկան ըրժանորդագինն է 3 ռ. 5, պրէմի-
աների ծրարի համար պէտք է ուղարկել 4 հատ 7 կ. մարկաներ:
ԱՊԱՌԻԿ ՈՉ ՈՔԻՅ ՁԻ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ:

Հասցէն՝ Тифлисъ редакция «Агбюръ», իսկ արտասահ-
մանից՝ Tiflis (Caucase) Rédaction de la Revue «AGBUR».

Խմբագիր-Հրատարակիչ ՏԻԳՐԱՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆ